

Ziemeļvidzemes ainavas noklusētie stāsti
Ziemeļvidzemes ainavas noklusētie stāsti
Ziemeļvidzemes ainavas noklusētie stāsti
Ziemeļvidzemes ainavas noklusētie stāsti
Ziemeļvidzemes ainavas noklusētie stāsti

ZIEMEĻVIDZEMES AINAVAS
NOKLUSĒTIE
STĀSTI

Ziemeļvidzemes ainavas

ZIEMEĻVIDZEMES AINAVAS
NOKLUSĒTIE
STĀSTI

VALSTS MEŽA DIENESTS
2011

Izdevējs:

VALSTS MEŽA DIENESTS

Redaktore:

SANDRA IKAUNIECE

Konsultanti:

EGITA ZIEDIŅA, ANDRIS GRĪNBERGS,
VALTERS GRĪVIŅŠ, ALDIS LIEPIŅŠ,
IEVA ZADEIKA

1. vāka fotogrāfija:

ANDRIS GRĪNBERGS,
KAZĒKU (VANAGU) ROBEŽAKMENS,
BRANTU PAGASTS

4. vāka fotogrāfija:

JĀNIS ENCE. ALEJA PIE "DAZĪŠIEM",
JĒRCĒNU PAGASTS

Dizains:

SIA "E FORMA"

*Izdevums sagatavots Igaunijas – Latvijas pārrobežu sadarbības
programmas projekta "Unknown cultural heritage in common
natural and cultural space" (EU 30065) ietvaros.*

SATURS

Alsviķu pagasts	6	Bērzaines pagasts	84
Annas pagasts	8	Brenģuļu pagasts	86
Apes pagasts	10	Burtnieku pagasts	88
Gaujienas pagasts	12	Dikļu pagasts	90
Ilzenes pagasts	14	Ipiķu pagasts	92
Jaunalūksnes pagasts	16	Jeru pagasts	94
Jaunannas pagasts	18	Kauguru pagasts	96
Jaunlaicenes pagasts	20	Kocēnu pagasts	98
Kalnecmpju pagasts	22	Ķoņu pagasts	100
Liepnas pagasts	24	Lodes pagasts	102
Malienas pagasts	26	Matišu pagasts	104
Māilupes pagasts	28	Mazsalacas pagasts	106
Mārkalnes pagasts	30	Naukšēnu pagasts	108
Pededzes pagasts	32	Ramatas pagasts	110
Trāpenes pagasts	34	Rencēnu pagasts	112
Veclaicenes pagasts	36	Sēļu pagasts	114
Vīrešu pagasts	38	Skaņkalnes pagasts	116
Zeltiņu pagasts	40	Vaidavas pagasts	118
Ziemeru pagasts	42	Valmieras pagasts	120
Bilskas pagasts	44	Vecates pagasts	122
Blomes pagasts	46	Vilpulkas pagasts	124
Brantu pagasts	48	Zilākalna pagasts, Valmieras pilsētas meži	126
Ērgemes pagasts	50	Ainažu pagasts	128
Ēveles pagasts	52	Alojas pagasts	130
Jērcēnu pagasts	54	Braslavas pagasts	132
Grundzāles pagasts	56	Brīvzemnieku pagasts	134
Kārķu pagasts	58	Katvaru pagasts	136
Launkalnes pagasts	60	Lēdurgas pagasts	138
Palsmanes pagasts	62	Liepupes pagasts	140
Plāņu pagasts un Strenču pilsētas apkārtnē	64	Limbažu pagasts	142
Sedas pilsētas lauku teritorija	68	Pāles pagasts	144
Smiltenes pagasts	70	Salacgrīvas pagasts	146
Trikātas pagasts	72	Skultes pagasts	148
Valkas pagasts	74	Staiceles pagasts	150
Variņu pagasts	78	Umurgas pagasts	152
Vijciema pagasts	80	Vidrižu pagasts	154
Zvārtavas pagasts	82	Vijķenes pagasts	156
		Izmantotā literatūra	158

PRIEKŠVārds

Mēs esam mantojuši gan dabas, gan cilvēka radītās lietas un vērtības. Daļa šo liecību, visbiežāk senu ēku un celtnu veidā, ir saglabājušās līdz mūsu dienām, citas laika zoba neatgriezeniski sagrauztas, izzudušas cilvēku darbības rezultātā vai dabisku procesu ietekmē.

Domājot par vēstures un kultūras mantojumu, cilvēkiem tradicionāli nāk prātā pilis, senkapi, cietokšņi, muižas un līdzīgi objekti, kas parasti nav tieši saistāmi ar ikdienu. Lai gan mēs katru dienu pavadām vidē, kas ir piesātināta ar kultūras mantojuma liecībām, tomēr esam tik ļoti pieraduši pie to esamības savā apkārtnē, ka bieži nespējam novērtēt to unikalitāti. Cilvēka darbošanās un dzīve vienmēr ir atstājusi nospiedumus un zīmes apkārtējā ainavā, bet cik daudz mēs protam tās pamanīt, izprast un saglabāt nākamajām paaudzēm?

Dažādi objekti stāsta katrs par savu laiku, notikumiem un darbiem. Viens stāsts klājas virs otra, liekot ieraudzīt dažādu laikmetu liecības vienu otrai blakus. Šos objektus atrast un ieraudzīt palīdz senas kartes, informācija arhīvos, muzejos, bet visvairāk – zinoši vietējie iedzīvotāji. Līdzās jaunāku laiku apbūves veidojumiem joprojām pastāv senkapi, pilskalni, muižas un seni parki. Joprojām uzmanīga vērotāja acis mežā pamanīs vecu ceļu vietas, seno zemju robežas atradīs krustakmeņus, bet kāds paties notikums ezera pussalā no vairāku gadsimtu senas pagātnes sen pārvērties teikā. Gan lauki, gan meži glabā liecības par kariem, cīņām un zaudējumiem. Reizēm tās pat ir no salīdzinoši neseniem laikiem, tomēr aizvien grūtāk tās pamanāmas un atpazīstamas. Tikai pirms 30 – 40 gadiem priežu audzēs veiktās atsveķošanas zīmes kļūst par retumu, jo vecās audzes tiek nocirstas, bet jau vairākus gadu desmitus atsveķošanu mežos vairs neveic. Kūdras rakšanas laukumi purvu malās aizauguši ar bērziem, baļķu pludināšanas vietas pie upēm atceras tikai rets zinātājs, un jaunākā paaudze stāstos par toreiz darītajiem darbiem klausās kā leģendās. Nesenā atmiņā kolhozu laiki, un ne vienam vien šo laiku gribētos izsvītrot no atmiņām, bet laikmeta liecinieki gan Staļina laikā būvēto pienotavu, gan pamestu graudu kalšu veidā jautā pēc savas vietas mūsu vēstures un ainavas apziņā.

Lai šīs maz zināmās un gandrīz aizmirstās vēstures liecības apkopotu un izveidotu datu bāzi, radot iespēju sabiedrībai atcerēties dažādos pagātnes notikumus un to liecības, 2009. – 2011. gadā Ziemeļlatvijā norisinājās projekts “Unknown cultural heritage values in common natural and cultural space” (Neapzinātās kultūras mantojuma vērtības kopējā dabas un kultūras telpā). Projektu līdzfinansēja Igaunijas – Latvijas programma 2007–2013, partneri bija Igaunijas Valsts mežu apsaimniekošanas centrs, Valsts meža dienests un Ziemeļvidzemes biosfēras rezervāta administrācija. Projekta teritorija aptvēra Igaunijā Tartu, Põlvas, Valgas un Viru, bet Latvijā bijušo Limbažu, Valkas, Valmieras un Alūksnes rajonu teritorijas.

Viens no galvenajiem uzdevumiem bija pēc speciāli izstrādātas metodikas veikt līdz šim neapzinātā kultūras mantojuma identifikāciju, kā arī digitāli uzmērīt jau zināmos kultūras pieminekļus lauku teritorijā. Iegūtā informācija ietverta publiski pieejamā datu bāzē, kuru varēs izmantot gan iedzīvotāji, gan valsts pārvaldes institūcijas un pašvaldības.

Lai veiktu kultūras mantojuma identifikāciju, tika izmantota ainaviskā pieeja, izdalot lauku ainavā komponentes jeb objektu tematiskās grupas saistībā ar cilvēka dzīves darbībām: mājšanu, pārvietošanu, saimniekošanu laukos, mežā un pie ūdeņiem, resursu ieguvu un ražošanu, karadarbības aktivitātēm, nemateriālās dzīves aktivitātēm.

Rezultātā visi objekti tika iedalīti vairākās lielās grupās:

- mājvietas;
- ceļi un robežas;
- senie tūrumi;
- koki un koku grupas;
- meži;
- industriālie kompleksi un ražotnes;
- ūdeņi;
- militārās būves un vietas;
- kultūras, izglītības un sabiedriskās dzīves norišu vietas;
- sakrālās vietas;
- apbedījumu vietas;
- mītiskās un nostāstu vietas.

Lielajās grupās tika ietverti atsevišķi objekti jeb elementi, kas veidojušies ciešā sasaistē viens ar otru. Piemēram, ceļi kopā ar alejām, tiltiem un ceļmalu krogiem vai meži kopā ar objektiem, kas rāda mežsaimniecības vēsturi (atsveķotās audzes, baļķu pludināšanas vietas, mežsargu kordoni, u.tml.), tādējādi uzsvērot noteiktas darbības un vietas savstarpējo sasaisti.

Kā inventarizācijas vienība bijušo Alūksnes, Valkas, Valmieras un Limbažu rajonu teritorijās tika izdalīts pagasts, ietverot arī atsevišķu pilsētu (Valmieras, Valkas, Strenču, Smiltenes) mežu teritorijas. Inventarizācijas metodikas izstrāde notika kopā ar Latvijas Universitātes, Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas un nevalstisko organizāciju (Latvijas Petroglifu centrs, Dabas retumu krātuve, biedrība "Sauls koks") speciālistiem un pārstāvjiem, tomēr inventarizācijas mērķis nebija veikt zinātniskus pētījumus vai detalizētu objektu aprakstīšanu. Inventarizācijas galvenais uzdevums bija, izmantojot iespējamās literatūras un kartogrāfiskos materiālus, muzeju fondus, atmiņu stāstus un cilvēku liecības, veikt vispārīgās informācijas fiksēšanu un objektu digitālu uzmērīšanu. Izmantojot inventarizācijas rezultātus, speciālistiem un zinātniekiem turpmāk pavērsies plašs darba lauks padziļinātā objektu izvērtēšanā un izpētē, domājot arī par aizsardzības nodrošināšanu vērtīgākajām vēstures liecībām.

Kopumā 74 pagastu teritorijā kultūras mantojuma liecību meklēšanu un apzināšanu 2010. gadā veica 70 cilvēki, reģistrējot vairāk nekā 18 tūkstošus objektu. Inventarizācijas veikšanā iesaistījās vietējie iedzīvotāji – gan mežinieki, skolotāji, ģeogrāfi, gan muzeju darbinieki, studenti un tūrisma speciālisti.

Digitāli uzmērīti tika arī zināmie vēsturiskie objekti, kas jau atrodas valsts aizsardzībā (senkapi, pilskalni, apmetnes, muižas, alejas), tomēr pamatā uzmanība tika veltīta tām neapzinātajām vēstures liecībām, kurām agrāk nav pievērstas vēsturnieku un ainavu speciālistu uzmanība.

Lai sniegtu ieskatu projekta rezultātos un radītu priekšstatu par kultūras mantojuma dažādību lauku ainavā, ir tapusi šī grāmata. No visa plašā atradumu klāsta inventarizācijas veicēji katrs izvēlējās dažus sava pagasta objektus, sagatavojot gan fotogrāfijas, gan informāciju. Tie ir ļoti dažādi. Grāmatā ietverti gan maz pazīstami pieminekļi, gan industriālā mantojuma objekti, interesantas vecsaimniecības, militāro aktivitāšu paliekas, padomju laika saimniekošanas liecības. Dažos gadījumos paši objekti līdz mūsdienām nav saglabājušies, ir tikai senās fotogrāfijas un stāsti vietējo iedzīvotāju atmiņās, bet daži tikai pēdējos gados ir iezīmējuši savu vietu ainavas vēsturē.

Lai interesants ceļojums Ziemeļvidzemes ainavā, lasot tās rūpīgi glabātos, bet līdz šim noklusētos stāstus, rosinot pēc tam ar plašākām un zinošākām acīm uzlūkot savu apkārtni!

Sandra Ikauniece

ALSVIĶU PAGASTS

Jānis Polis

Alsviķu pagasta platība ir 213 km², un tas ir otrais lielākais pagasts Alūksnes novadā. Pirmās pašvaldības (muižu iecirkņi, vakas jeb pagasti) tagadējā Alsviķu pagasta teritorijā sāka veidoties 15. gadsimtā, kad Livonijas ordenis izlēņoja (iznomāja) zemes saviem vasaļiem. Tā pirmās radās muižas, kas tagad pazīstamas ar nosaukumiem Karva, Nēķene un Alsviķi. Alsviķu vārds varētu būt cēlies no baronu Halsviķu uzvārda.

Zviedru laikā Alsviķu muižas teritorijā pastāvēja divi pagasti: Stāmeri un Laiviņi. 1756. gadā tagadējā Alsviķu pagastā ietilpa Stāmeru, Laiviņu, Lūkinu, Dudu un Šķērstu pagasti, kā arī Krāgaskalna (Tūjas), Nēķenes, Rezakas, Kokuskalna un Karvas muižas novadi (pagasti). Tagad Alsviķos iekļautas arī teritorijas no bijušajiem Karvas un Alūksnes pagastiem.

Teritorijā ir unikāli dabas objekti (Indzera ezera salas, Aupatu gārša, dažādu sugu dižkoki) un ļoti daudzi arheoloģijas un arhitektūras pieminekļi (Stāmeru saiešanas nams, Celensku un Spidzenieku pilskalns, muižu apbūves kompleksi, kulta vietas). Atrodamas arī daudzas kalēju darbnīcu un dzirnavu vietas.

Gaigulenes pagrabi

foto: Jānis Polis

1. Gaigulene

Gaigulenes pusmuiža pastāvējusi jau 1638. gadā, kad arklu revīzijas dokumentos minētas Nēķenes muižai piederošas mājas "Geuggallen". 19. gs. kartēs Gaigulene atzīmēta kā Nēķenei pakļauta pusmuiža (Gaigeln, Гайгелн). Tajā laikā te uzcelts pusmuižas centrs ar vismaz četrām lielām mūra ēkām. Ceļš no Gaigulenes uz Buliņu pusmuižu trijos posmos pārklāts ar laukakmens bruģi. Pār netālu tekošo Racupīti uzbūvēts Akmens tilts, kurā iekārtotas Gaigulenes

Karvas dzelzceļa stacija (1930. gadi)

foto: Alūksnes muzeja fondi

dzirnavu slūžas. Latvijas brīvvalsts laikā pusmuižas centrs sadalīts divās saimniecībās, trešā ierīkota dzirnavu ēkā. Padomju periodā visas trīs saimniecības nolaistas un pamestas. Akmens tilts un visas ēkas sagruvušas, bet vērtīgs tūrists arī tagad te atradīs daudz ko saistošu.

Karvas ūdensdzirnavas (20. gs. vidus)
foto: Alūksnes muzeja fondi

2. Karvas (Vaidavas) dzelzceļa stacija

Stacija uzbūvēta reizē ar Pļaviņu – Gulbenes – Alūksnes – Apes – Valkas šaursliežu dzelzceļa līnijas ierīkošanu (1903). Literatūrā vairākkārt pieminēta sakarā ar 1. Valmieras kājnieku pulka cīņām par Alūksnes atbrīvošanu (1919). Brīvvalsts laikā pazīstama ar nosaukumu – Vaidavas stacija. Tolaik te darbojās reģiona lielākā kokmateriālu krautuve – zāģētava, ko vadīja uzņēmējs D. Fredotovs. 20. gs. 30. gados tajā strādāja pasaules rekordists soļošanā Ādolfs Liepaskalns. Stacijas ēkā ap 1915. līdz 1940. gadu darbojās arī pasta nodaļa. Galveno ēku 1944. gada rudenī uzspridzināja vācieši, un tā nekad netika atjaunota. Līdz mūsdienām saglabājušās stacijas palīgēkas un ar laukakmeņiem bruģētais pievadceļš.

3. Karvas (Rinka, Kalniņa) ūdensdzirnavas

Vaidavas labajā krastā bijušas divas dzirnavas – jaunās un vecās. Vecajās saimniekojis vācietis Rinks, no kura tās 1940. gadu sākumā nopircis Kalniņš – ļoti gudrs un spējīgs cilvēks. Vācu laikā viņš licis uzbūvēt jaunās dzirnavas un apakšzemes ūdenspievades cauruli, kuras diametrs bijis ap 160 cm. Dzirnavās darbojusies maltuve, kokzāģētava un elektrostacija, kas ar strāvu apgādājusi vairākas apkārtējās saimniecības. Uzkalniņā blakus dzirnavām Kalniņš iekārtojis lielu un skaistu dzīvojamo māju, kuras apkārtni rotājis parks. Dzirnavu ēku vācieši 1944. gadā uzspridzinājuši, bet tās saimnieku Kalniņu krievi izsūtījuši, un viņš gājis bojā Sibīrijā. Pēc kara dzirnavas daļēji atjaunotas, ierīkota elektrostacija, kurā strādājuši 8 cilvēki. Stacija slēgta ap 1965. līdz 1967. gadu. Veco dzirnavu ēka un saimnieka dzīvojamā māja līdz padomju laika beigām pilnīgi nolaistas un sabrukušas. Tagad notiek vērienīgi jauno dzirnavu atjaunošanas darbi.

ANNAS PAGASTS

Armands Apsītis

Annas pagasts atrodas Alūksnes novada dienvidos un ir viens no mazākajiem – 2010. gada 1. janvārī tā platība bija tikai 53 km², dzīvo 509 iedzīvotāji.

Par Annas kā apdzīvotas vietas pirmsākumiem liecina vairāki valsts nozīmes arheoloģijas pieminekļi – Lupatu un Salnu senkapi. Annas (Annenhof) nosaukums pastāvīgi lietots jau 17. gadsimta otrajā pusē un 18. gadsimtā. Muižas centrs atradās tagadējā Vecannā. Tajā laikā Annas muižā tika veidota zemnieku pašpārvaldes vienība – pagasts. 1859. gadā barons atvēlēja zemes gabalu pagasta vajadzībām, un tā sāka veidoties tagadējā Anna. Vēsturiski Annas pagasts ietilpis Valkas apriņķī, 1935. gadā tas bijis 148,3 km² liels, dzīvoja 2338 cilvēki. 1945. gadā pagastā izveidoja Annas un Meijera ciema padomes, bet 1949. gadā pagastu likvidēja. 1990. gadā ciemu atkal reorganizēja par pagastu, vēlāk iekļāva Alūksnes novadā.

Ottes skola 50. gados

foto: Annas pagasta bibliotēkas arhīva materiāli

1. Annas pagasta Ottes skola

19. gadsimta beigās blakus Annas pagastam dažus gadus desmitus pastāvēja arī nelielais Ottes pagasts. 1868. gadā tajā par sabiedrības līdzekļiem sāka celt skolu. Mācības Ottes skolā tika uzsāktas 1869. gada otrajā pusē, skola tika saukta par Ottes muižas skolu. Tā darbojusies līdz 1931. gadam. Vēlāk tajā tika iekārtoti dzīvokļi. Ēka sagruva 20. gs. 80. gadu beigās.

2. Annas pamatskola

Annas pagastā 1859. gadā tika uzcelta vienkārša mūra ēka ar biežām akmens sienām, kurā iekārtoja pagasta valdi, tiesu un cietumu. Skolas vajadzībām atvēlēja vienu klases telpu. No 1928. gada līdz 1931. gadam notika skolas pārbūves darbi – uz vecās ēkas pamatiem uzcēla otro stāvu ar izbūvēm jumta daļā, trešajā stāvā iekārtoja skolotāju dzīvokļus.

Skolas ēka Otrā pasaules kara laikā stipri cieta, viens lielgabala lādiņš saārdīja visu skolas ēkas rietumu stūri. Gadu gaitā skolai vairākas reizes mainījies nosaukums atkarībā no klašu

Ottes skola 2010. gadā

foto: Armands Apsītis

Annas pamatskola 2010. gadā

foto: Annas pagasta bibliotēkas arhīva materiāli

komplektiem. 2007. gadā skolai nomainīja jumtu un atjaunoja fasādi, bet 2009. gadā skolu slēdza, tiek meklētas apsaimniekošanas iespējas.

Annas muižas kungu māja 20. gs. sākumā

foto: Annas pagasta bibliotēkas arhīva materiāli

3. Annas muižas kungu māja

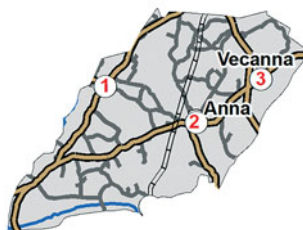
Annas muižā 19. gs. saimniekoja barons Aksels Delvigs ar baronesi. Kungu māja celta 19. gs. pirmajā pusē, ēkai bija daudzas istabas, kā arī

liela zāle ar parketa grīdu. Kad 20. gs. 20. gados notika zemes reforma, muižas zemi sadalīja, un jaunais saimnieks māju neizmantoja. Otrais pasaules karš to neskāra, māja arī netika pārbūvēta. Padomju laikā ēku izmantoja kolhoza saimniecības vajadzībām – kungu mājas vienā galā bija ierīkoti dzīvokļi, zāli izmantoja annenieši kā sarīkojumu telpu. Kolhoza laikā ēkas lielāko daļu nojauca it kā atjaunošanas nolūkā, lai uzliktu jaunu jumtu, bet atjaunošanu tā arī neveica. Līdz 2010. gadam ir saglabāties kungu mājas kreisais spāns, kuru izmanto kā dzīvojamo māju.

Annas muižas kungu māja 2010. gadā

foto: Armands Apsītis

APES PAGASTS

Astra Binde

Mazpilsēta Ape atrodas Latvijas ziemeļaustrumu daļā, Igaunijas pierobežā. Apes un apkārtējās teritorijas attīstība saistīta ar Apes muižu (Hoppenhof), kuru par paraugmuižu izveidoja barons Delvigs, izvēršot gan piena lopkopību, gan dolomīta ieguvu un kaļķa ražošanu. Liela nozīme bija šaursliežu dzelzceļa izbūvei. Mūsdienās pilsētas platība ir 242 ha, bet pagasta – 12492 ha, iedzīvotāju skaits 1659 (01.12.2010.) – latvieši ir 85%, krievi – 10%, igauņi – 2,4%, bet pavisam teritorijā dzīvo 12 dažādu tautību cilvēki. Cauri pagastam vijas straujā, avotainā Vaidava ar pietekām, bet rietumdaļā pagasta robežupe ir Melnupe. Ezeri izvietojusies galvenokārt gar Igaunijas pierobežu: Kalekauris, Vītums, Rencītis, Bezdibenis. Apes pagasta raksturīga īpatnība ir lieli dolomīta krājumi zemes dziļēs, tādēļ tas jau senatnē tika izmantots ēku būvniecībā. Savukārt smilšakmens veido gleznainus atsegumus Vaidavas upes krastā. Apes pašvaldībā ir noteiktas trīs Eiropas nozīmes aizsargājamās teritorijas. Ir daudz dabas pieminekļu, slavenākais no kokiem ir Dzeniņu dižvītols – Eiropā dižākais baltais vītols.

Ašu purvs

foto: Astra Binde

1. Ašu purvs

Senās kartēs atzīmēts ar nosaukumu “Ezers Lais”. Aizaugot ezeram, izveidojies purvs, kura vidusdaļā vēl saglabājušies daži akači. Tas glabā lielus kūdras krājumus, kuru biezums (tātad arī bijušā ezera dziļums) sasniedz 17 metrus. Purvs ir mājvieta dzīvēm, tajā konstatēti arī vairāki īpaši aizsargājami augi, un tas iekļauts aizsargājamo dabas teritoriju sarakstā. Vietējie iedzīvotāji stāsta, ka Otrā pasaules kara beigās virs šī ezera-purva notikusi gaisa kauja, un viena lidmašīna esot iekritusi purvā.

2. Piemineklis bērniem pie Bezdibeņa ezera

Mazais, bet dziļais Bezdibeņa ezeriņš atrodas Kornetu - Peļļu ezeru virknē. Ap 1960. gadu ezera krasti vēl nebija tā aizauguši kā pašreiz. Tolaik tuvējo māju saimnieka Baloža mazie dēli labprāt rotaļājušies pie šī ezeriņa, makšķerējuši strautā, kas ietek ezerā. Vēlāk, kad viens no dēliem pusaudža gados bija miris pēc

Piemineklis pie Bezdibeņa ezera

foto: Astra Binde

neveiksmīgas operācijas, tēvs uzlicis pieminekli savu dēlu bērnības rotaļu vietā. Piemineklis veidots no betona, tajā iestrādātas abu zēnu fotogrāfijas un metāla plāksnīte ar uzrakstu "Ceļinieki, ja esi te atnācis, apstājies... (tālākais uzraksts grūti salasāms)", betonā iezīmēta smaidoša sejiņa.

"Uskanu" kaļķu ceplis

foto: Andis Cekulis

3. Uskanu kaļķu ceplis

Apes dolomīts jau barona Delviga muižas laikos ir dedzināts divos ceļos: "Lāču" un "Uskanu". Līdz mūsdienām saglabājies "Uskanu" cepla skurstenis. Tas ir ap 50 m augsts, apaļš, mūrēts no ķieģeļiem, uz četrstūrainas dolomīta mūra pamatnes. Augstais skurstenis kalpojās spēcīgas vilkmes radišanai iezu apdedzināšanas procesā. Pie skursteņa vedušas 8 apakšzemes gaisa

šahtas no cepla. Ceplis bijis kā mūra apļveida būve. Apļa vidū no sāniem likti dolomīta gabali un malka, šķērsām kartona kārtas (lielākas vilkmes radišanai), tad ieejas aizmūrētas ar ķieģeļiem. Papildus malka likta arī no augšas lūkām, atverot īpašus vākus. Dedzināšanas process bijis nepārtraukts, uguns ar 1500 grādu karstumu gājusi "uz apli", tai pat laikā apļa pretējā pusē gatavais kaļķis jau ņemts ārā. Divu nedēļu ilgumā dedzinātais kaļķis pēc tam vagonos vests projām pa speciāli izveidotu šaursliežu dzelzceļa pievadceļu uz Apes staciju, kā arī izmantots uz vietas lauku kaļķošanai un celtniecībai. Apes ceplis darbojies līdz 1959. gadam. Pēdējā darbības posmā tas piegādājis arī kaļķi silikātu bloku ražotnei Krustceļos. Augstajā skurstenī padomju laikos 1979. gadā esot bijis uzvilīts sarkanbaltsarkanais karogs. Apenieši tur mācējuši iekurināt tālu redzamu jāņuguni, kā arī ar lielo vilkmes enerģiju darbināt elektrisko lampiņu skursteņa galā.

GAUJIENAS PAGASTS

Gints Riepiņš

Gaujienas senākais nosaukums Adzele pirmoreiz minēts 1111. gadā Kijevas Pečoru klostera mūka hronikā "Pagājušo laiku stāsts". 1238. gadā Gaujas labajā krastā varbūtējā senlatviešu Adzeles pilskalnā uzcēla Livonijas ordeņa pili, kas kļuva par pilsnovada centru un pastāvēja 464 gadus.

1935. gadā Gaujienas pagasta platība bija 232 km², bet pēc dažādām teritoriālām pārmaiņām 2008. gada sākumā 126 km² ar 1050 iedzīvotājiem (latvieši 92,3%, krievi 4,2%, baltkrievi 1,3%, citas tautības 2,2%).

Gaujienas pagasta teritoriju šķērso Vidusgaujas zemiene, augstākais punkts ir Sarukalns – 98 m virs jūras līmeņa. Savus ūdeņus uz Gauju nes Palsa, Zvārtavas upīte, Poļakas upīte, Meriliņupīte un Alkšņupīte. Pēdējā pieder pie tā sauktajām *karsta* upēm, kurās ir karsta kritenes jeb *ūdensrijēji*. Senās dolomīta lauztuvēs pie Gaujienas internātskolas 1820. gadā Tartu universitātes profesors M. Engerharts atrada senu jūras pleckāju pārakmeņojumus, kas liecina, ka vairāk nekā pirms 40 miljoniem gadu te bijusi jūra. Gaujienā ir arī ievērojami kultūrvēsturiskie objekti – senkapi, pilskalns, Livonijas ordeņa pilsdrupas, Gaujienas muiža.

Zvārtavas pils
foto: Artis Riepiņš

1. Zvārtavas muižas pils

Zvārtavas muiža cēlusies no Adzeles-Gaujienas pils apgabalā piešķirtajiem lēņiem ap 1443. gadu. 1781. gadā Zvārtavas muiža atdalīta no Gaujienas pilsnovada, un 1825. gadā to nopirka barons fon Ceikels. Barona ģimenē bija viens bērns – meita Luīze, kurai pūrā nāca toreiz par

Švarchofu sauktā muiža. Pēc Luīzes kāzām nolēma veco, vienkāršīgo pili, kura bija sliktā stāvoklī, nojaukt un uz tās pamatiem uzbūvēt jaunu, atbilstošu tā laika prasībām. Jauno pili pabeidza celt 1881. gadā, un tā pilnībā saglabājusi toreizējo izskatu. Zvārtavas pils ir gandrīz vienīgais neogotikas interjera paraugs Latvijas muižās. Pils galvenajā ieejā uz sliekšņa akmenī iemūžināti latīņu vārdi "Hic habitat Felicitas, Nihil mali intret" (Te mājo laimība, nekas ļauns neienāk).

Pēc 1922. gada pili saimniekoja arī aizsargi, te bija aizsargu klubs. Padomju okupācijas laikā pili ilgāku laiku darbojās Zvārtavas ciema padomes izpildu komiteja, pēc tam 4-klasīgā pamatskola. 1970. gadā Zvārtavas pili no kolhoza "Gaujiena" nopirka Latvijas Mākslinieku savienība.

2. Baronu fon Ferzenu ģimenes kapu piemineklis

Piemineklis atrodas ozolu alejas galā, uz kokiem aizauguša paugura, apmēram 0,5 km attālumā no Zvārtavas pils. Pēdējais Zvārtavas muižas īpašnieks bija Eduards fon Ferzens. Dzimta nebija ļoti bagāta, viņus drīzāk varētu pieskaitīt pie "gara aristokrātiem" – visi ieguvuši labu

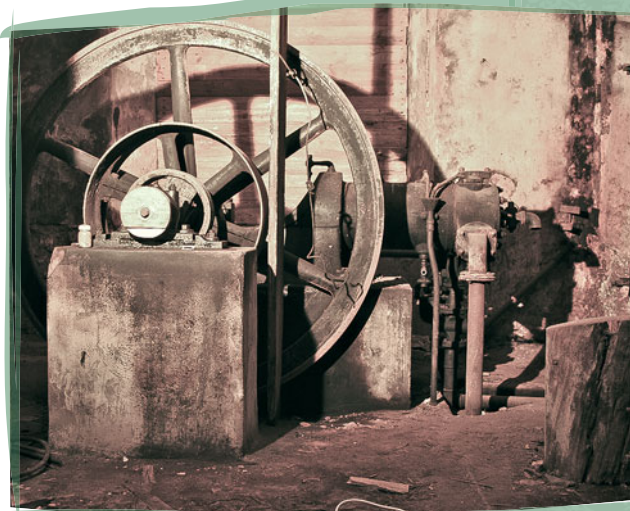
Baronu fon Ferzenu kapu pieminēklis

foto: Artis Riepnieks

izglītību Tērbatas universitātē, interesējās par vēsturi un dabas zinātnēm. Zvārtavas pils nebija Ferzenu dzimtas pastāvīgā mājvieta, ziemā viņi uzturējās Rīgā, bet Zvārtavā tika pavadītas vasaras, kā arī veikti medību izbraukumi.

3. Tvaika damps ar elektroģeneratoru

Stāstos par pagātni sava nozīmīga vieta ir arī atsevišķiem pārvietojamiem objektiem, īpaši ja tas attiecas uz industriālo vēsturi, jo šādu objektu saglabājies ļoti maz. Viens no tiem ir tvaika damps, kas atrodas Gaujienā, kādreizējā barona Vulfa dārznieka mājas pagrabā (mūsdienās vidusskolas internāts). Tvaika damps un elektroģenerators ir ļoti labā stāvoklī. Trūkst tikai piedziņas siksnas, un elektroinstalācijas skapis ir izkomplektēts. Damps uzstādīts 1911. gadā, lai nodrošinātu ar elektrību ūdenspumpja mājiņu, kura atradās uz dziļurbuma akas. Elektrību un ūdeni piegādāja pilij un muižas ēkām. Dampi uzstādīja barons Voldemārs fon Vulfs, kurš bija ļoti progresīvs savā saimnieciskajā darbībā. Viņš centās izmantot dzīvē visas jaunās tehnoloģijas un idejas, ko piedāvāja industriālā pasaule. 1903. gadā viņš bija pirmais muižnieks Latvijā, kurš iegādājās automašīnu. Damps bez pārtraukuma darbojās līdz 1954. gadam, kad Gaujienu pieslēdza pie kopējā elektriskā tīkla.

Tvaika dampja ģenerators

foto: Artis Riepnieks

ILZENES PAGASTS

Jānis Polis

Ilzenes pagasts atrodas Alūksnes novada dienvidrietumu daļā. Virsmas lielākā daļa līdzena, tikai austrumu puse pauguraina. Tradicionāli tiek uzskatīts, ka Ilzenes nosaukums cēlies no igauņu valodas, kas tulkojumā nozīmē "skaista vieta", bet vārda sakne atrodama arī baltu valodās. Pagasts izveidojies Ilzenes un Ādama muižas teritorijā. Vēsturiskie centri ir Ilzenes muiža, Onti un Čonkas. Liela daļa Ilzenes vēsturiskās teritorijas tagad pakļauta Trapenei, Lejasciēmam un Zeltņiem. Senatnē Ilzenē dzīvojuši igauņi un lībieši, jo daudzi vietvārdi saglabājuši lībiskos nosaukumus (Paiķeni – Ielāpu ciems, Čonkas – Ķildu ciems, Siveci – Ragu ciems, Koleteri – Skaļā sēta, Sūzari – Purva sirds utt.). Vēl 20. gs. sākumā te vairākas ģimenes prata lībiešu valodu. 1935. gadā Ilzenes pagastā bija 1281 iedzīvotāju, un tas bija

viens no lauksaimnieciski attīstītākajiem valstī. Tagad iedzīvotāju skaits ir trīs reizes mazāks. 2010. gadā pagasta platība bija 62,5 km², dzīvoja 418 iedzīvotāji.

Pagastā ir viens vietējas nozīmes arheoloģijas piemineklis (Mežsloku senkapi) un trīs vietējas nozīmes arhitektūras pieminekļi (Ilzenes muižas teritorijā).

Čonku skola

foto: Jānis Polis

1. Čonku skola

Čonku (Čanku) mājas pastāvējušas jau 1638. gadā, kad tās ar nosaukumu "Zanckies" kadastra dokumentos minētas kā piederošas Alūksnes pilsmuižai. Kopš 1860. gadu nogales Čonkās darbojās pagasta valde un tiesa, bet 1872. gadā atvērta skola. Pašreizējā skolas ēka uzcelta 1903. gadā. Pēc pašu veidota projekta to cēluši vietējie amatnieki, ķieģeļi vesti no Seveļu cepļa. 1930. gadu beigās

Ilzenes ģimendzīrnavas

foto: Jānis Polis

pagasta valde organizējusi jaunas skolas celtniecību, bet varas maiņas un sekojošā kara dēļ iecere nekad nav īstenota. Skola Čonkās darbojās līdz 1987. gadam, kad jaunu skolu uzcēla Jaunzemos. 2003. gadā tika atzīmēta Čonku skolas ēkas simtgade, ko atgādina fasādē novietotā piemiņas plāksne. Nākotnē šeit paredzēts iekārtot novadpētniecības muzeju.

Līvu senkapi
foto: Inese Pušpуре

2. Ilzenes (Siluleju, Dūjas) ūdensdzirnavas

Ūdensdzirnavas celtas 19. gs. otrajā pusē. Cara laikā tās piederējušas Ilzenes muižai, bet pēc Latvijas Republikas agrārreformas kopā ar dzīvojamo māju un citām ēkām kļuvušas par Siluleju jaunsaimniecību. Dzirnavas pamatā kalpojušas kā kokzāģētava, kas te darbojusies līdz pat 20. gs. 70. gadiem. Vēl 1959. gadā remontētas dzirnavu darba slūžas un 120 m no dzirnavām no jauna uzbūvētas brīvslūžas, kas gan vēlāk aizbērtas. Kādu laiku dzirnavās bijusi arī kalēja darbnīca (smēde). Mūsdienās dzirnavu ēka ir privātīpašums.

3. Mežsloku (Līvu) senkapi

Līvu senkapi atrodas netālu no Ilzenes Mežsloku mājām. Teikas stāsta, ka jau senatnē, šai vietai garām braucot, guruši zirgi. Rokot smiltis ceļa remontam, atrastas apbedījumu vietas. Senkapos nav veikti arheoloģiski izrakumi, tāpēc to teritorija nav precīzi

nosakāma. Pēc vietējo iedzīvotāju stāstījuma, te apbedīti apkārtējos ciemos dzīvojušie lībieši (pēc citām ziņām – leivi, kas piederējuši īpašai somugru grupai).

2006. gadā ar Alūksnes Novada fonda un Nīderlandes KNHM fonda atbalstu vietējo aktīvistu grupa te izveidoja piemiņas vietu Ilzenē dzīvojušajiem līviem. Uzstādīta piemiņas zīme, novietoti soliņi, senkapu vietu un ceļu uz turieni tumsā izgaismo īpaši lukturiši. Saikni ar senajām apmetnēm simbolizē īpaši akmeņi, kas atvesti no līvu ciemiem – Paiķeniem, Čonkām.

JAUNALŪKSNES PAGASTS

Māris Arājs

Jaunalūksnes pagasts Alūksnes novadā ir viens no lielākajiem, tā platība ir 18 466 ha. Iedzīvotāju skaits 2010. gadā bija 1338. Jaunalūksnes pagasta teritorija bijusi apdzīvota jau vēlajā dzelzs laikmetā, par ko liecina šeit atrastās ar 11. – 12. gs. datētās senlietas. Pagastu gan senatnē, gan mūsdienās šķērso tirdzniecības ceļš uz netālo Krievzemi. Pagastā pastāvējušas 4 muižas, kuras bijušas labi apsaimniekotas, tajās turēja daudz lopu, bijušas vairākas dzirnavas, kokzāģētavas un spirta dedzinātavas. Pēc neatkarīgas Latvijas nodibināšanas muižas zemes, līdzīgi kā citur Latvijā, tika sadalītas, turpināja darboties alus darītava Kolberģi, spirta dedzinātava, ūdensdzirnavas un kokzāģētava Bejas muižā un Dzeņa ķieģeļu ceplis.

Lāzberģa pils

foto: Linda Arāja

1. Lāzberģa pils

Lāzberģa muiža rakstos minēta jau 16. gs. No 1550. gada tā atradās Andreasa Breholca īpašumā, bet vēlāk tās īpašnieki bieži mainījušies. 1798. gadā muiža tika landrātam Otto Mangnusam fon Rihteram un Johanam Gotlībam fon Vulfam. Līdz 1920. gadam muiža piederēja baroniem fon Vulfiem. Daļa pils ēku un zvanu tornis celti 1767. gadā. Pils un citas ēkas celtas 19. gs., reizē veidots arī parks un strūklakas. Celtniecības laikā un arī vēlāk šeit atrastas senlietas, kuras datētas ar 11. un 12. gs. Šobrīd Lāzberģa pils ir privātipašums. Īpašnieks apsaimnieko parku, te aug vistālāk uz ziemeļiem sastopamais skābardis. Vēl saimnieks izkojis pilsdrupu apkārtni, izveidojis atpūtas kompleksu.

2. Garā Jura kalns

Garā Jura (Garjuru) kalns atrodas apmēram 100 metrus no Alūksnes – Zaicevas ceļa liela lauka vidū un ir labi pamanāms apkārtnes ainavā. Senos laikos kalnā dzīvojis gara auguma virietis

vārdā Juris. Pēc zviedru-krievu kara 1700. gadu sākumā apkārtņē izcēlusies mēra epidēmija, katru dienu miruši desmitiem cilvēku, un nedēļas laikā gājuši bojā gandrīz visi. Vienīgi Garo Juri slimība nav skārusi. Viņš apbedījis cilvēkus lielajā kalnā un kādu laiku dzīvojis viens. Vēlāk atvedis sievu no tālās leišmales. Viņiem bijuši 12 dēli, kuriem savukārt arī bijis daudz bērnu. Tā kā viņi dzīvojuši tuvējā apkārtņē, tad šeit radies Garjuru ciema nosaukums, kurš pastāv vēl mūsdienās. Ļoti iespējams, ka šī nav tikai leģenda, jo kalna galā mežā ieauguši apstādījumu krūmi spirejas un ir saglabājušās arī citas senākas apdzīvotības pazīmes.

3. Bejas ūdensdzirnavas

Ūdensdzirnavas atrodas pašā Bejas – Visikuma ceļa malā. 19. gs. tās piederēja Fitinghofu dzimtai. Īpašnieki mainījās, vēlāk tās piederēja baronam Inskulam.

Pēc neatkarīgas Latvijas nodibināšanas Bejā ūdensdzirnavas turpināja darboties, pie tām darbojās arī zāģa gateris. Vēlāk, ap 1950. gadu, tajās ierīkoja arī mazu elektrostaciju, kura ražoja elektrību vietējo iedzīvotāju un iestāžu vajadzībām. Pie ūdensdzirnavām gandrīz visu laiku ir pastāvējis arī dzirnavu dīķis, kurš tikai ap 1970. gadu tika izskalots.

Vietējie iedzīvotāji stāstīja, ka pēc Priekuļu lauksaimniecības tehnikuma beigšanas Bejas elektrostacijā par elektrīķi strādājis tagad ļoti pazīstamais fotogrāfs Gunārs Binde.

Ap 1980. gadu Bejas dzirnavu dīķi atjaunoja

Bejas mežniecības darbinieki, tas tiek izmantots atpūtai un maksķeršanai. Tomēr, ja aizsprosta detaļas netiks atjaunotas, vēsture atkārtosies un dīķi atkal izskalos. Ūdensdzirnavas sen netiek izmantotas, daļēji sabrukušas.

Bejas ūdensdzirnavas
foto: Linda Arāja

Garā Jura kalns
foto: Linda Arāja

JAUNANNAS PAGASTS

Rudīte Fērmane

Vēl 18. gadsimtā Jaunannas apkaimē pletās lieli mežu un purvu masīvi. Zviedru laikā Jaunannas teritorija bija tieši pakļauta Alūksnes pilsmuižai. Te atradās dažas zemnieku sētas (piem., Gribažas, Vēršas), kas pieminētas 1638. gada kadastrā. Jaunanna kā pusmuiža sāka veidoties 18. gadsimta otrajā pusē, kad Alūksnes, Annas u.c. muižu īpašnieks bija slepenpadomnieks Oto Hermanis fon Fitinghofs. Šajā laikā pie levednes ietekas Pededzē tika uzbūvēts aizsprosts, šeit darbojās ūdensdzirnavas ar sudmalām un zāģētavu, kā arī vara kaltuve. Pirms I Pasaules kara Pededzes upei bija liela saimnieciska nozīme – pa upi pludināja baļkus un stutmalku. Otrā pasaules kara laikā apkārtnes mežos bāzējās sarkano partizānu vienības un norisinājās ievērojamas kaujas. Varbūt tieši tāpēc vācieši atkāpjoties pagastā nodedzināja 2/3 ēku, bet Jaunannas centru nopostīja pilnīgi.

Jaunannas pagasta teritorijā atrodas valsts nozīmes arhitektūras piemineklis – Jaunannas medību pils, kuru 20. gadsimta sākumā būvēja barons Aksels fon Delvigs. Pagasta teritorijas nomali šķērso Alūksnes – Gulbenes šaursliežu dzelzceļa līnija ar “Papardes” staciju. Līnija jāatzīmē kā unikāls kultūrvēsturisks objekts – tā ir vienīgā funkcionējošā šāda tipa dzelzceļa līnija Latvijā. Pagasta platība 2010. gadā bija 94 km², dzīvoja 553 iedzīvotāji.

1. Bāniša ceļš

Kokmateriālu transportēšanas vajadzībām ap 1910. līdz 1912. gadu no Annas (tagadējās Papardes) stacijas izbūvēja šaursliežu dzelzceļa atzaru no Pļaviņu – Valkas līnijas uz Pededzi dienvidos no Jaunannas un uz mežiem Pededzes otrā krastā. Jauno dzelzceļa atzaru būvēja tikai ar roku darbu, izmantojot lāpstas, cirvjus, zāģus. No Papardes stacijas pa Jaunannas pagastu līdz Māilupes pagasta robežai šaursliežu dzelzceļš ir 14,4 kilometrus garš. Pār Pededzes upi bija dzelzsbetona tilts. Atkāpjoties 1944. gadā, vācu karaspēks uzspīdzināja dzelzceļa tiltu.

Vēlākajos gados uz dzelzceļa uzbūruma tika uzbūvēts meža autoceļš, kā pamatu saglabājot koku klāju un smilts-grants uzbūrumu uz tā un ceļu nosaucot par “Bāniša ceļu”.

Bāniša ceļš

foto: Rudīte Fērmane

2. Robežu zīmes

Jaunannas pagasts robežojas ar Alūksnes novada Annas, Malienas un Māilupes pagastu un ar Balvu novada Kubulu pagastu, un Gulbenes novada Stāmerienas un Litenes pagastu. Vietās, kur Jaunannas pagasts robežojas ar Annas, Māilupes, Malienas pagastu un Gulbenes novada Litenes pagastu, ir uzstādītas savdabīgas robežu zīmes – lieli pelēkie laukakmeņi, kopumā 4 akmeņi.

Pagasta robežzīme un robežakmens

foto: Rudīte Fērmane

3. Papardes stacijas ūdenstornis

Lai nodrošinātu regulāru tvaika dzelzceļa lokomotīvu apgādi ar ūdeni, vairākās stacijās tika izbūvēti ūdenstorni. Papardes (tobrīd – Annasmuižas) stacija ierīkota jau pēc dzelzceļa nodošanas ekspluatācijā, laika posmā līdz 1907. gadam, meža izvešanas atzarojuma apkalpošanas vajadzībām. Domājams, ka tad šeit uzbūvēts arī ūdenstornis. No kalniem laukakmeņiem un sarkaniem ķieģeļiem celtā ūdenstorna uzvirzīja resnu cauruli virs lokomotīves un lēja ūdeni tvaika dzinēja vēderā. Sūkņi, šķiet, darbināti ar petrolejas motoru. Ūdenstīlne gatavota no biežām dzelzs plātnēm, kas sastiprinātas ar resnām kniedēm. Zem tās liela skārda krāsns, lai ziemā ūdens neaizsalst.

Pie ūdenstorna bija lokomotīves apgriešanās

trīsstūrveida sliežu ceļš, kas padomju laikā likvidēts. Šis būves bija nepieciešamas tvaika lokomotīves apgriešanai, jo normālas ekspluatācijas apstākļos vilciena sastāvā lokomotīvei jābūt ar katlu braukšanas virzienā.

Papardes stacijas ūdenstornis

foto: Rudīte Fērmane

JAUNLAICENES PAGASTS

Ivars Ķelpis

Lielceļa krēsla vieta

foto: Ivars Ķelpis

Jaunlaicenes pagasts atrodas Alūksnes novada visskaistākajā vietā – Veclaicenes paugurainē. Tas izveidots 1919. gadā bijušās Jaunlaicenes muižas teritorijā. 2010. gadā pagasta platība bija 52 km², dzīvoja 486 iedzīvotāji. Te atrodas 271,5 m augstais Dēliņkalns, kas ir augstākais paugurs Alūksnes augstienē.

Uz cita ievērojama paugura (2335 m virs jūras līmeņa) – Apekalna (Opekalna) – vairāk nekā 300 gadus atrodas baznīca. Ernests Gliks, kurš latviešu valodā iztulkoja Bībeli, dibināja Opekalna draudzi. Šajā laikā tika dibināta arī pirmā latviešu draudzes skola Opekalnā. Baznīcas pašreizējā ēka celta 1774. – 1779. gadā, tā ir baznīca, kas uzcelta visaugstāk virs jūras līmeņa Latvijā. Jāpiemin, ka 18. – 19. gadsimtā Jaunlaicenes novads bija arī viens no galvenajiem brāļu draudzes atbalsta centriem Latvijā.

Otrs nozīmīgs vēsturisks objekts ir Jaunlaicenes muiža, par kuru vietējā muzejā ir ziņas, sākot no 18. gs. sākuma. Līdz šodienai saglabājušās vairākas saimniecības ēkas, muižkunga māja, pārvaldnieka māja, pils piebūve un kapliča ar Volfu dzimtas ģerboni virs kapličas durvīm, celta apmēram no 1859. līdz 1865. gadam, un ir vienīgā baronu fon Volfu dzimtas kapsēta Vidzemē.

1. Lielceļa krēsls

Kad cēla Pleskavas šoseju, ceļu būvēja no Rīgas puses un no Pleskavas puses, sava tēva atmiņas atcerējās Āboliņš Uldis. Lielceļa celtniecība pabeigta aptuveni 1952. gadā. Kad no abām pusēm ceļi satikās, šis notikums tika nosvinēts. Ceļa malā pie Luckas pagrieziena no zemes uzbēra garus galdus, pie tiem sēdēja strādnieki. Vieta iesaukta par "Lielceļa krēslu". Kad ap 1986. gadu šoseju taisnoja, tie tika nopostīti. Objekts diemžēl nav saglabājies, ir saskatāmas tikai nelielas kontūras.

Akmens, kas esot bijis blakus Ūsiņa tēlam

foto: Ivars Ķelpis

3. Sņiķera kalns ar Ūsiņa akmeni

Teika stāsta, ka priekš ļoti ilgiem gadiem starp Jaunlaicenes muižu un tagadējo Majora skolu, uz kalna pa kreisai rokai, bijis Sņiķera ciemats. Vēl tagad kalnu sauc par "Sņiķera kalnu". Sņiķera kalnā esot bijis zirgu un bišu dieva Ūsiņa tēls, no akmens izcirsts un smuki pulierēts. Uz krūtīm un uz pieres bijušas iekaltas pa trim bitēm. Ūsiņa tēls bijis uzstādīts bišu dārzā priekš tam uztaisītā vietā, un viņam ziedojuši visos svētkos, tādēļ arī Sņiķera tēvam bijuši labākie zirgi un pilns dārzs bišu. Kad Opekalnā tika ietaisīta baznīca un iecelts mācītājs, tad tas licis Ūsiņu ierakt zemē. Pēcāk kāds to izracis un nolīcis vecā vietā, bet palicis aklš. Tad ņēmuši Ūsiņu un ierakuši uz Dēliņkalna. No tā laika Sņiķeru mājas sākušas nīkt un pēdīgi izputējušas, tā ka tagad pat no Jaužu atmiņas izzudušas. Tikai ļoti veci cilvēki, kuri jau pa daļai izmiruši, pieminēja Sņiķera mājas un Ūsiņu.

Ūsiņa akmens tēls, pēc vietējo iedzīvotāju nostāstiem, aizvests un noslēpts Dēliņkalnā. Attēlā redzamais akmens esot bijis blakus Ūsiņa akmenim, bet meliorācijas laikā nostumts lejā no kalna.

Incu mālu pagrabi

foto: Ivars Ķelpis

2. Incu mālu pagrabi

Incu mālu pagrabi atrodas aptuveni 300 m uz ziemeļaustrumiem no Incu mājām, kalniņā, kas apaudzis ar kokiem. Pēc mājas iedzīvotāju nostāstiem, ap 1920. gadu saimniecībā tika veidoti pagrabi mālā. Māls bijis tik ciets, ka rakt ar lāpstu nevarēja, tādēļ cirsts ar cirvi. Pašlaik saglabājušies divi pagrabi, vienā arī tagad glabā dārzenus.

Nav zināms, kādu apsvērumu pēc tika izvēlēta mālainā vieta. Iespējams, ka tuvāk mājām ir augsts gruntsūdens līmenis. Vecāki ļaudis, atceroties pagātņi, saka, ka tas tāpēc, lai pagrabi nebūtu tik tuvu mājām, ja notiek nelaime vai juku laiki.

KALNCEMPJU PAGASTS

Rudīte Fērmane

Kalnecmpju pagasta teritorija 12. gadsimta beigās ietilpa letgaļu Atzeles zemē. 13. – 16. gadsimtā Kalnecmpji bija Livonijas ordeņa Alūksnes komturejas sastāvdaļa. Par vēsturi liecina Nāzupu pilskalns un vairāki senkapi: Malacu, Melderpuļķu, Okanu, Uranažu, Pūzupu, Sprīvuļu un Žagatu. 1638. gada kadastra dokumentos atrodami vairāki kalnecmpjiem labi pazīstami mājvārdi: Cempji, Jerlani, Lauķi, Malaci, Sprīvuļi, Uranaži, Ērmiķi. Tolaik apvidus vēl piederēja Alūksnes pilsmuižai. Kalnamuiža ir viena no astoņām Alūksnes novada muižām, ko ķeizariene Elizabete 1750. gadā dāvāja kancleram grāfam Voroncovam, kurš savukārt tās pārdeva slepenpadomniekam Oto Hermanim fon Fitinghofam. 18. gadsimta beigās līdztekus Kalnamuižai pastāvēja arī Jaunkalna un Ates pusmuižas.

No 1868. gada pastāv Kalnamuižas (Kalnecmpju) pagasts, izveidots uz Kalnamuižas zemes, kas ietilpa Valkas apriņķī. Kā senāks Kalnecmpju pagasta nosaukums minēts Kalnciems. 1990. gadā atjaunots Kalnecmpju pagasta nosaukums. Pagasta platība 2010. gadā 43 km², 256 iedzīvotāji.

Žagatu ciems

foto: Rudīte Fērmane

1. Žagatu ciems

Žagatu ciemā savas dzimtas mājas ap 1880. gadu sāka būvēt Pūteļu ģimene. Ģimenē bija divas meitas – Emma un Johanna, kā arī dēls. 1936. gadā netālu no vecāku mājām Emma Šutka uzcēla māju, kura vēlāk ieguva Kalnažagatu nosaukumu. Mājā pēc tam ilgus gadus dzīvoja viņas dēls – Aleksandrs Šutka, kurš ap sevi pulcināja radoši noskaņotus

cilvēkus, daudz zīmēja, īpaši portretus, rakstīja dzeju, izzināja novada vēsturi.

Johannas Ostrovas ģimenē bija trīs meitas, un 1939. gadā ģimene apsaimniekoja 130 pūrvielas zemes. Pēc viņas nāves meita Valija palika saimniekot dzimtas mājās, bet otras meitas Elvīras ģimene turpat netālu uzcēla savu ģimenes māju.

Netālu ir vēl vienas Žagatu mājas, kuras apsaimnieko divi brāļi. Padomju gados mājām dots nosaukums Sanakalns. Šajās mājās ir dzīvojis inteliģents un erudīts cilvēks Artūrs Mucenieks, kurš ap 1950. gadu bijis kolhoza priekšsēdētājs.

Žagatu ciemā ir divi dižkoki: ozols ar apkārtmēru 3,97 m un blīgzna ar apkārtmēru 4,57 m. 700 metrus no Žagatu mājām uz Letu pusi atrodas Žagatu senkapi un nostāstu vieta "Dzelzs vārti".

2. Cauku birztaliņa

1981. gadā Ates muzeja izveidotājs Viktors Ķirps aicināja pagasta iedzīvotājus sakopt bērzu birztalas. Atsaucoties Viktora Ķirpa aicinājumam, netālu no Uranažu mājām Kārļa Caukas dzimta izkopa skaistu birztalu un izveidoja tur atpūtas stūrīti. Šīs dzimtas vārds sabiedrībā saistās ar populāriem, zināmiem

Cauku birtzaliņa

foto: Rudīte Fērmane

cilvēkiem, piemēram, aktrisi Lolitu Cauku, režisoriem Voldemāru Cauku un Gundaru Cauku. Katru gadu 1. maijā notiek birtzalas sakopšanas talka. Šajā vietā dzimta rīko kopīgus pasākumus.

3. Okani

Mājas būvētas 1890. gadā, tās cēluši un apsaimniekojuši četri brāļi, kuru ģimenes dzīvojušas plašajā Okanu mājā. Virtuvē bijušas pat četras plītis. Bijusi arī smēde. Turpat netālu, speciāli izbūvētā pagrabā, smēdes vajadzībām dedzinātas kokogles. II Pasaules kara laikā mājās bijis vācu armijas komandpunkts. Neskatoties uz apkārtņē notikušajām kaujām, artilērijas apšaudēm un bombardēšanām, Okanu saimniecība karā nav daudz cietusi. Pēc kara šajās mājās kulta labība, jo te bijusi apkārtņē vienīgā kuļmašīna, kuru darbinājis damps. Labību kult veduši pat no Annas pagasta. Saimniecības kompleksā ir bijusi kūts, klēts, pirts, kā arī divi lieli šķūņi labības glabāšanai. Pavisam netālu atrodas Okanu senkapī.

Okani

foto: Rudīte Fērmane

LIEPNAS PAGASTS

Valters Grīviņš

Liepnas pagasts atrodas Austrumlatvijas zemienes Adzeles pacēlumā. Pagasts ir bijušā Alūksnes rajona vistālāk uz austrumiem izvirzītā daļa un austrumos robežojas ar Krieviju. 13. gs. sākumā pagasta teritorija, domājams, ietilpusi latgaļu Atzeles zemes Purnavas novada sastāvā.

Liepnas pagasts izveidojies Lipnas, Franciskopoles, daļēji Katlešu un Kūdupes muižas teritorijās un līdz II Pasaules kara beigām administratīvi un lielā mērā arī kulturāli-etnogrāfiski piederējis Latgalei. Tikai padomju okupācijas vara Liepnu "pārcēla" uz Vidzemi, pagastu pievienojot Alūksnes rajonam. Pagasta savdabību veido tā jauktais iedzīvotāju sastāvs, kas, lai arī viendabīgs etniski (latvieši – 88,3%), tomēr atšķirīgs pēc reliģiskās piederības – pagastā pastāv luterāņu, pareizticīgo un katoļu draudzes. Pagasta platība 2010. gadā – 280 km², iedzīvotāji – 991.

1. Liepnas muižas alus brūzis

Liepnas (toreiz – Lipnas) muiža 19. gs. un 20. gs. sākumā bija galvenais pagasta saimnieciskās dzīves rosinātājs. Sekojot tirgus pieprasījumam, Liepnas muižas īpašnieks ap 1900. gadu Liepnas upītes krastā uzcēla jaunu alus brūzi – izteiksmīgu, no plēstiem akmeņiem un ķieģeļiem mūrētu četru stāvu celtni ar vairākām koka piebūvēm: administratīvo ēku, strādnieku un meistara dzīvokļiem. Brūzi vainagoja liels ķieģeļu skurstenis, kura galā grozījās vēl šodien saglabājies vēja rādītājs ar ažūrā tehnikā iestrādātu gadaskaitli "1903". 1944. gadā Liepnā tika izcīnītas sīvas kaujas starp uzbrūkošo sarkanarmiju un atkāpjošos vācu karaspēku. Kauju laikā bojā gāja lielākā daļa Liepnas koka apbūves, izdega arī alus brūža telpas, sabojājot ražošanas iekārtas, taču nenodarot būtiskus bojājumus ēkas nesošajām konstrukcijām.

2. Daktiņu šņorzeme

Līdzīgi kā pārējā Latgalē, arī Liepnā zemnieki dzīvoja ciemos un apstrādāja kopus zemi, kas pēc Krievijas sādžu parauga bija sadalīta šaurās, nereti dažādos tīrumos novietotās "dirvās"

Liepnas muižas alus brūzis 2010. gadā

foto: Valters Grīviņš

jeb "šņorēs". Pēc dzimtbūšanas atcelšanas "šņoru" sistēma saglabājās. Turklāt latgāliešu mantošanas tradīciju ietekmē situācija tikai pasliktinājās, jo zeme, atšķirībā no Vidzemes un Kurzemes, vienādās daļās tika sadalīta visiem dēliem, ātri nonākot līdz stāvoklim, ko kāds anonīms autors 1910. gadā avīzē "Zemkopis" aprakstīja ar šādiem vārdiem: "Liepnas apkārtnē iedzīvotāji dzīvo lielos ciemos, kuros zeme sadalīta mazās šņorītēs (daža tikai piecu kartupeļu vagu platumā). Tā nekad zeme nav kārtīgi apkopjama." Savukārt bijušais Franciskopoles muižas pārvaldnieks Georgs Dimze savās atmiņās raksta, ka pēc 1840. gada apkārtnes muižas savu ienākumu celšanai sāka piešķirt līdumu rentes zemi, taču "latgaļi" (t.i., vietējie Liepnas

apkārtņē dzīvojošie zemnieki) sitās un kāvās ar nabadzību uz mazas zemītes, bet līdzumos negāja". Viņu vietā aicinājumam atsaucās un uz Liepnu pārcēlās daudzi vidzemnieki un pat kurzemnieki.

Latvijas agrārās reformas laikā šņoru zemes likvidēja, katrai saimniecībai piešķirot vienotu zemes gabalu. Sākotnēji atsevišķās šņores, pateicoties aparām un ežām, ainavā labi izdalījās viena no otras, taču pēc zemes apvienošanas lielākos tīrumos un intensīvas lauku apstrādes ar moderno traktortehniku reljefs nogludinājās un atšķirības izzuda, saglabājoties tikai vietumis. Viena no tādām vietām ir Daktiņu piemājas zeme Kalvenē starp Bricu – Liepnas ceļu un Liepnas upes ieleju.

Daktiņu šņorzemes no Liepnas ielejas puses
foto: Valters Grīviņš

3. Griķišu blūka strops

Meža un blūka stropu dravniecība līdz pat 19. gadsimtam Latvijas laukos daudzviet bija galvenais medus un vaska ieguves veids. Pirmie blūka stropi Latvijā parādījās 16. – 17. gs., kad likumi aizliedza zemniekiem brīvi dēt dores augošos kokos. Tad zemnieki izdoba caurus kokus un stateniski tos uzstādīja mežmalās vai pie mājām. Vēlāk stateniskos blūka stropus

Stateniskais blūka strops Griķišu dravā
foto: Valters Grīviņš

nomainīja guļus novietoti kluči, kurus 19. gs. II ceturksnī sāka aizvietot ērtākie un efektīvākie apkāru stropi. Vēl 20. gs. 20. gados Latvijā nereti varēja redzēt stāvblūku bišu dravas jeb dārzus. Liepnas Griķišu dravā stāvošais blūka strops darināts no apses koka 20. gs. II pusē, atceroties vietējo dravnieku senās metodes. Kā pastāstīja Griķišu saimniece, viņas vecaimātei šādi stropi bijuši astoņi vai deviņi.

MALIENAS PAGASTS

Kārlis Mucenīks

Rēdmaņu dižozols

foto: Vizma Dravniece

Malienas pagasts ir viena no šodienas Alūksnes novada administratīvajām teritorijām tā centrālajā daļā. Atrodas Alūksnes augstienes dienvidaustrumu nogāzē, Malienas paugurainē. Gar pagasta robežu plūst Pededze ar pietekām Ievedni un Dambīti. Austrumu daļā atrodas nelielais Maira purvs. Meži aizņem 39,7% teritorijas. Lielākās apdzīvotās vietas ir Brenci, Brūnas, Ērmaņi, Kaķi, Kraukļi, Ķūderi. Malienas pagasts ir agrākā Mārupes pagasta daļa, Brencos līdz 1924. gadam atradās Mārupes pagasta centrs. Tikai pēc 1948. gada pagasti sadalījās un izveidojās Malienas pagasts. Lielākā apdzīvotā vieta Brenci veidojušies kā Mārupes pašvaldības centrs ar pagasta namu (līdz 1924. gadam) un skolu. Lielākā daļa zemnieku sētu agrāk piederējušas Ērmaņu muižai, kura pastāvēja kopš 18. gadsimta. Dažas Malienas pagasta mājas (Naglas, Puriņi) minētas jau 1638. gadā kā piederošas Alūksnes pilsmuižai. 1990. gadā Malienas ciemu pārveidoja par pagastu. 2010. gada janvārī pēc pagasta pārvaldes datiem šajā nelielajā pagastā reģistrēti 447 iedzīvotāji, pagasta platība 55,4 km².

1. Rēdmaņu dižozols

Malienas pagasta robežupe ir Pededze, un pagasta teritoriju šķērso tās pietekas levedne un Dambīte. Pededze un tās pietekas ir slavenas ar ozolu audzēm to krastos. Lielākais ozols atrasts pie Rēdmaņu mājām, apkārtmērs – 6,5 m. Ozols ir veselīgs, labi saglabājies, ar skaistu zaru vainagu un var kalpot kā spēka un varenības simbols.

2. Zviedru kapi

Kultūrvēsturiski nozīmīgs objekts Malienas pagastā ir setu jeb zviedru kapi pie Vidzemnieku mājām. Kapi atrodas uzkalniņā, šajā vietā ir saglabājies akmens ar gravējumiem. Mājas īpašniece Biruta Koknese stāstīja, ka uzkalniņš esot enerģētiska vieta, kur cilvēkam atgūt spēku un možumu. Apskates vērtā ir arī

Kraukļu ūdensdzirnavu vieta

foto: Vizma Dravniece

3. Kraukļu ūdensdzirnavas

Uz levednes upes atrodas Štelmachera jeb Kraukļu ūdensdzirnavu paliekas. Ūdensdzirnavas sākušas darboties ap 1800. gadu. 1938. gadā Latvijas dzirnavu sarakstā dzirnavu nosaukums bijis Penkules, dzirnavu īpašnieks E. Štelmachers, nomnieks J. Jundzis. Vēlāk kopā ar Jundzi darbojies arī Garkaklis. Dzirnavas bijušas labi aprīkotas un tiem laikiem modernas, bijis ģenerators, elektrība bijusi ievilkta pat tuvākajās mājās. Upes platums šajā vietā ir tikai 2 – 3 m, tā tek cauri gravai, kurā bijusi uzpludināta ūdenskrātuve. Mūsdienās daļēji saglabājies aizsprosts, kas bija izveidots no koka. Vēl ir daļēji saglabājusies arī ēka un ūdensrats.

Zviedru kapu akmens ar krustu

foto: Vizma Dravniece

egle pie Vidzemnieku mājām. Kaut arī tā nav dižkoks, tomēr ar savu īpatnējo zaru vainagu tā spēj pārsteigt ikvienu. Kolhozu laikos, kad strādnieki sūtīti sagādāt skuju lopu barošanai, nevienam neesot cēlusies roka, lai nocirstu kaut vienu zaru no šīs egles.

MĀLUPES PAGASTS

Andrejs Stilve

Mārupes pagasts atrodas Austrumlatvijas zemienes Adzeles pacēlumā. Reljefs – viļņots līdzenums. Latvijas pirmās brīvvalsts gados Mārupes pagasta platība bija 109 km² ar 2480 iedzīvotājiem un 443 lauku sētām, bet šodien pagasta platība ir 129 km², 2009. gadā bija 756 iedzīvotāji.

Pagasta centrs agrāk atradās Brencos, uz Mārupi tas pārcelts 1924. gadā, kur iekārtojās vienā no Mārupes muižas ēkām, bijušajā freileņu mājā. Muiža piederēja baronam Arnoldam fon Fitinghofam-Šēlam, kurš bija arī Alūksnes muižas īpašnieks. Barons Mārupē uz Pededzes upes uzcēla ūdensdzirnavas, tajās darbojās vilnas vērptuve un austuve, kokzāģētava, gatavoti bīdelmilti. Mālupe lepojas ar saviem novadniekiem:

dzejniekiem un prozaikiem Aleksandru Pelēci un Valentīnu Pelēci, rakstnieku Ernestu Ozolu, ģeodēzistu, tehnisko zinātņu doktoru, profesoru Jāni Biķi.

Mārupes pagasta lielākie ciemi ir Mālupe, Sofikalns, Alodzene, Bāterava, Grundas, Mišķi, Žērveļi, Tarvas. Lielu daļu (63,5%) teritorijas klāj meži. Meži dominē pagasta austrumu un dienvidu daļā, kur atrodas Grundas ezers ar Grundas purvu (271 ha), bet uz pagasta austrumu robežas – Silguldas ezers un Silguldas purvs (884 ha), kā arī Lielais purvs un Ķikšu purvs.

Mežziņa māja Māilupkalnos

foto: Oskars Stilve

1. Mežziņa māja Māilupkalnos

Meži, kas atradās Mārupes pagasta robežās, piederēja baronam Fitinghofam-Šēlam, kas pats Mārupē nedzīvoja. Barons ap 19. gs. 80. gadiem mežzinī Richteru bija atsūtījis ar plašām pilnvarām, un tas panāca, ka mežzinim tiek uzcelta jauna māja. Barons izvēlējās mājas vietu un arī norādīja, kādai tai jābūt. Bija paredzēts dzīvoklis mežzinim, viņa palīgam, telpa kantorim un arī uzgaidāmā telpa. Divstāvu ķieģeļu mūra ēka tika uzcelta pagasta visskaistākajā vietā – augstā Pededzes krastā starp dzirnavām un Tarvas ciemu. Ēkai kā celtniecības materiāls tika

Piemineklis brīvības cīnītājiem

foto: Oskars Stilve

Bitāna bunkuri

foto: Oskars Stilve

izmantoti vietējie Mārupes muižas ķieģeļu cepļa ķieģeļi. Pēc ugunsgrēka otrais stāvs nav atjaunots tā sākotnējā izskatā. 1920. gadā pēc agrārreformas māja tika izmantota kā mežniecība. Piecdesmito gadu sākumā mežniecību pārcēla uz Mārupes pagasta Vecmežniekiem. Pēc tam mājā iekārtoti dzīvokļi.

2. Pieminēklis brīvības cīņājiem Mārupes kapos

1934. gada 12. augustā jaunizveidotajā Mārupes kapsētā atklāja pieminēkli brīvības cīņās kritušajiem varoņiem. Celts pēc E. Kuraua firmas meta no Somijas granīta. Priekšpusē iekaltas trīs zvaigznes un teksts "DIEVS, SVĒTĪ LATVIJU! LATVIJAS BRĪVĪBAS CĪŅĀS KRITUŠIEM MĀLUPES PAGASTA VAROŅIEM 1914. – 1920. TIE DUS NO SAVĀM DARBOŠANĀM, UN VIŅU DARBI TOS PAVADA." Pieminēklis uzcelts tikai par saziādotu naudu, pamatos iemūrēta kapsula ar 11 varoņu vārdiem.

Padomju laikos pieminēkļa teritorijā ir veikti daži apbedījumi, izrauts dzīvžogs, bet pieminēklis ir saglabājies. Pašlaik te notiek svinīgi pasākumi un tiek rīkoti lāpu gājieni.

3. Bitāna bunkuri

Līdzīgi kā citās Latvijas vietās, Mārupes pagasta zemnieku dēli un meitas nevarēja samierināties ar jauno padomju valsts varu pēc II Pasaules kara un uzsāka partizānu cīņas pret to. Mārupes apkārtnē darbojās desmit "meža brāļu" kopas komandiera Jāņa Bitāna vadībā. Viņi kopā ar Jāņa Liepača divdesmit partizāniem un pieciem Pēteru Supes štāba grupas vīriem 1945. gada 15. maija rītā uzbruka Mārupes pagasta izpildu komitejai un doktorātam ar domu atbrīvot gūstā saņemtos nacionālos partizānus. Bet gūstā saņemtie jau bija pārvietoti uz Alūksni. Viņi veica arī vairākas citas operācijas. Dažādās operācijās vienīgā dzīvā palikusī sieviete padevās pati, un viņu arī piespieda parādīt bunkurus. Otrā dienā bunkuri tika uzspridzināti. Par cīņām Mārupes mežos liecina divas apmetņu vietas.

MĀRKALNES PAGASTS

Sandis Pakalns

Civilās aizsardzības apmācību poligona bunkurs

foto: Sandis Pakalns

1. Civilās aizsardzības apmācību poligons

Padomju okupācijas laikā Latvija tika pārvērsta par stipri nocietinātu PSRS kara bāzi, par placdarmu iespējamā kara gadījumā. Jau 1940. gadā un vēlāk pēc 1945. gada Rīgā izvietojās Baltijas kara apgabala štābs, bet tā dažādās karaspēka daļas, lidlauki un poligoni atradās daudzās Latvijas pilsētās un ciemos. Arvien lielākā daudzumā uz Latviju tika pārceltas Pretgaisa aizsardzības un Raķešu karaspēka daļas. Aukstā kara periodā tika daudz runāts par rīcību kodoluzbrukuma gadījumā. Slēptuves un patvertnes bija iekārtotas gandrīz visu lielāko uzņēmumu un stratēģiski svarīgo objektu tuvumā. Viens no šādiem objektiem bija iekārtots Mārkalnes pagastā netālu no Alūksnes ezera Šūpalu pludmales. Poligons ar pazemes bunkuriem un citām būvēm

Vēsturiskais pagasta nosaukums ir Lāzberģa pagasts. 19. gadsimta beigās tas veidojies uz Lāzberģa (*Fianden*), Jaunlāzberģa un Kalnapededzes (*Charlottenberg*) muižu zemēm. Lāzberģis 16. gadsimta beigās piederēja poļu muižniekam Vazickim, zviedru laika sākumā — Johanam Ikskilam fon Mencenam. Muiža tika pilnīgi nopostīta zviedru-poļu karā. 1935. gadā Valkas apriņķa Mārkalnes pagasta platība bija 122,29 km² un tajā dzīvoja 1949 iedzīvotāji. Latvijas laikā Mārkalnes pagastā ir bijušas daudzas saimnieciski spēcīgas un lielas saimniecības, tāpēc pagasts ir ierindojies 3. vietā Alūksnes rajonā izsūtīto skaita ziņā. 1945. gadā pagastā izveidoja Mārkalnes un Akaviņas ciema padomes, bet pagastu 1949. gadā likvidēja. 1990. gadā ciemu reorganizēja par pagastu. 2009. gadā Mārkalnes pagastu kā administratīvo teritoriju iekļāva Alūksnes novadā. 2010. gadā pagasta platība 123,4 km², dzīvoja 430 iedzīvotāji.

ierīkots apmēram 2 ha platībā. Padomju laikā šeit tika rīkotas mācības, kā rīkoties civilās aizsardzības brigādēm "īpašos" apstākļos. Mūsdienās teritorija ieaugusi vidēja vecuma mežā, saglabājušās bunkuru bedres, atsevišķas būvju sienas, ūdens tvertnes.

2. Ķieģeļu ceplis

Kad padomju gados nodibinājās kolhozi un sākās intensīva būvniecība, 1951. gadā pagastā tika uzbūvēts ķieģeļu ceplis. Ar zirgu tika pievesti māli, kuri pēc tam tika mīcīti, likti formās un dedzināti, pārtopot ķieģeļos. No šiem ķieģeļiem tika uzmūrēts kolhoza tautas nams un daudzas citas pagasta ēkas. Vēlāk izrādījās, ka rentablāk ir ķieģeļus iepirkt, tāpēc ceplis tika likvidēts un pamests. Vēlākajos gados lauksaimniecības zemju meliorācijas laikā ēkas drupas tika nolīdzinātas.

3. Zviedru kara ceļš

Viduslaikos gar Lāzberģi veda sens tirdzniecības ceļš uz Krievzemi. Pēc nostāstiem, kādreiz pie muižnieka esot ieradies kāds atbraucējs no Zviedrijas un pa nakti izguldināts pie kalēja P. Kambara. Zviedrs kalējam pastāstījis, ka pār purvu ejot Zviedru kara ceļš, kas veidots no ozola koka plankām un turoties uz krusteniski saliktām ķēdēm. Kāda ceļa posmā pie krusta esot aprakta zviedru nauda un ieroči.

Pašreiz kara ceļa fragmenti ir ļoti grūti saskatāmi, teritorija bija aizaugusi ar vecām eglēm, bet pēdējos gados pēc kailcirtes izveidojusies jaunaudze. Savulaik Lazdiņu mājas saimnieces vecvectēvs esot ceļa apkaimē pie purva atradis zviedru kareivja pīpi.

Zviedru kara ceļš
foto: Sandis Pakalns

Ķieģeļu cepļa vieta
foto: Sandis Pakalns

PEDEDZES PAGASTS

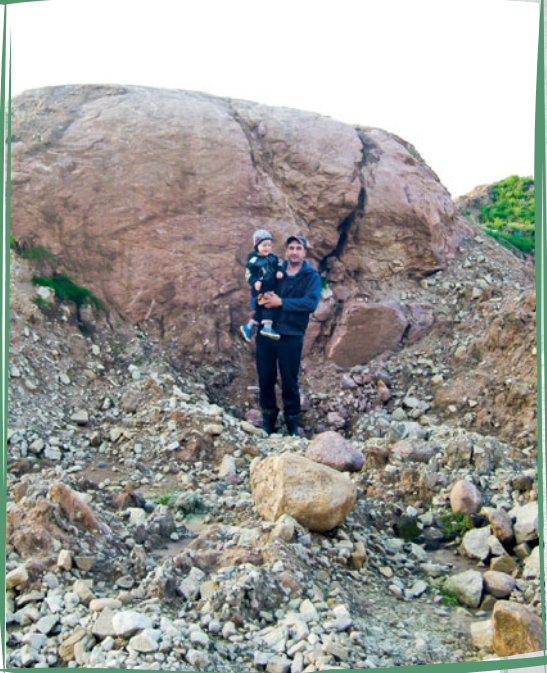
Igors Ņikitins

Pededzes pagasts atrodas Alūksnes novada ziemeļaustrumos un robežojas ar Krievijas Federāciju, līdz ar to ir Eiropas Savienības ārējā robeža. 2009. gadā pagastā dzīvoja 843 iedzīvotāji. Ņemot vērā pagasta atrašanās vietu, iedzīvotāju etniskais sastāvs ir īpašs: latvieši – 20%, krievi – 76%, citas tautības – 4%. Pededzē pārsvarā dzīvo šeit dzimušie krievi, tikai nedaudzi ir ienākuši pēc kara, 1945. gadā. Apraksts, kas tapis 1935. gadā, vēsta, ka Pededzes pagastā bija 3045 iedzīvotāji, un nacionālais sastāvs bijis 50% latviešu un 50% krievu. Pededzes muzejs, kurā viena istaba iekārtota etnogrāfiskā stilā, šodien parāda, kā pagastā sadzīvoja krievu, latviešu un nedaudz arī igauņu kultūra. Pagasta teritorijā atrodas valsts nozīmes arheoloģiskie pieminekļi – Fjuku, Jaseņecu un Stuborovas senkapi, kā arī vietējās nozīmes arheoloģiskais piemineklis Klementīnes senkapi.

Nozīmīgākās apdzīvotās vietas ir Pededze, Ķurši, Čistigi, Fjuki, Stuborova, Zaiceva. Ķuršu ciemā saglabājusies krievu sādžu senlaiku apbūve, senās mājas ir vismaz 200 gadus vecas. Kalnpededzē ap 1860. gadu atvērta pirmā skola Ponkuļos pie saimnieka Kraukļa, pats saimnieks iecelts par skolotāju. Bērni mācījās pie skalu gaismas rijā malēniešu izloksnē baušļus un garīgas dziesmas. Pededzes pamatskola uzcelta 1938. gadā pēc arhitekta Indriķa Blankenburga projekta.

1. Vindedžu dižakmens

2010. gada vasarā, veicot izstrādes darbus karjerā "Vindedži" un iegūstot grants materiālu, tika atrakts akmens sarkanbrūnā krāsā, diemžēl rakšanas darbu rezultātā akmeni radusies plaīsa. Apmēram 70% no akmens atrodas virs zemes. Akmens izmēri: garums 10,3 m, platums 7,7 m, augstums 3,3 m. Atrokot akmeni, varētu iegūt precīzākus izmērus. Iespējams, atradies viens no lielākajiem dižakmeņiem Latvijā un jauns dabas piemineklis.

Vindedžu dižakmens

foto: Igors Ņikitins

2. Ķieģeļu ražotne

Ražotne atradās Pededzes pagasta Fjuku ciemā. 1923. gadā Filips Šarikovs nopircis zemi un saimniecību ar visu ķieģeļu ražotni no vietējā saimnieka. Bijušas 4 krāsnis un 1 žāvētava. Mālus un smiltis ķieģeļu ražošanai ņēmuši turpat uz vietas, izraktas lielas un dziļas bedres. Ķieģeļu ražotnē maiņās strādājuši 4-5 cilvēki. Ražotne strādājusi arī padomju laikā pirmajos kolhoza gados, apmēram līdz 1956. gadam. Saražotos ķieģeļus izmantojuši vietējie iedzīvotāji savu saimniecības ēku celtniecībā,

kā arī kolhoza laikā celtas fermas un citi objekti. Māla un smilts krājumu uz vietas sāka pietrūkt, līdz ar to tālāka ražotnes uzturēšana un darbība nebija izdevīga. Ķieģeļu ražotne vairs netika apsaimniekota un apmēram ap 1970. gadiem sāka sabrukt.

3. "Ebreja dzelzceļš"

Atrodas Pededzes pagasta Zvaneru ciemā. Šaursliežu dzelzceļu Berjuzovaja gorka – Boņica cēlis kāds ebrejs, kura vārdu un uzvārdu, kā arī celšanas gadu vietējie iedzīvotāji vairs neatceras. Dzelzceļš ticis būvēts personīgo kokmateriālu izvešanai. Kad kokmateriāli

"Ebreju dzelzceļš"

foto: Igors Ņikitins

bijuši izvesti, saimnieks ceļu nojaucis. Dzelzceļa vieta pašreiz ir saglabājusies un kalpo kā meža kvartāla līnija. Ceļa platums ir apmēram 3 – 5 m plats, ceļa vieta neaizaug ar krūmiem un dabā ir labi redzama.

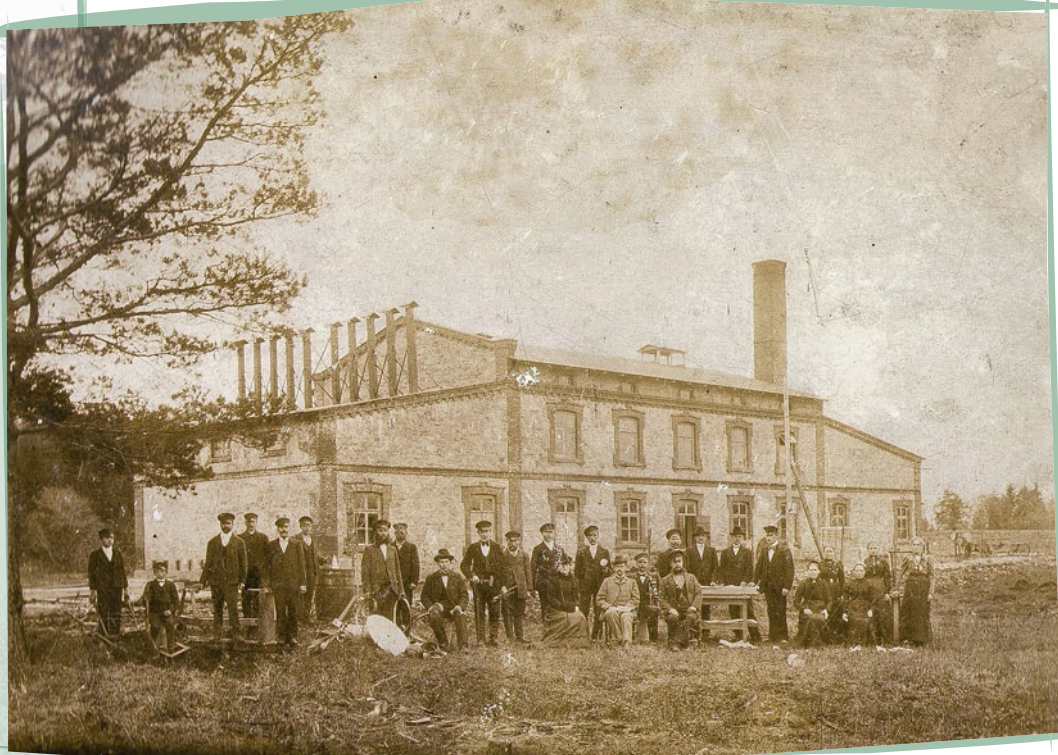
Ķieģeļu ražotnes vieta

foto: Igors Ņikitins

TRAPENES PAGASTS

Austris Gailītis

Bormaņa papes fabrika

foto: no Dainas Dzenītes privātkolekcijas, Trapenes muzeja fondiem

Barons Voldemārs fon Vulfs, dzimis 1866. gadā, no tēva mantoja Bormaņu muižu Trapenē. Barons bijis darbīgs cilvēks, kuram ļoti patīcis ātrums un automašīnas, tādēļ viņš 1903. gadā kā viens no pirmajiem Vidzemes baroniem nopircis automašīnu Mercedes Benz, turklāt pats arī to vadījis un drīz vien jau piedalījies automašīnu sacensībās Līzespastā – Vireši, kurās arī uzvarējis.

Bormaņi (*Trepennhof*) 1925. gadā tika pārdēvēti par Trapeni. Pagasta platība 2010. gadā 137 km², dzīvoja 885 iedzīvotāji. Teritoriju šķērso Vidzemes šoseja, kas bijusi ievērojams pasta un tirdzniecības ceļš 19. gs., saglabājusies zirgu stacija un ceļmalas krogs Līzespastā. Ļoti ainaviska ir 20. gs. sākumā stādītā 5 km garā lapegļu aleja no Līzespasta uz Trapeni (Bormaņiem). Tajā aug ap 630 koku, un aleja tiek uzskatīta par vienu no garākajām Latvijā. Nozīmīgi vēstures objekti pagastā ir Novgrubu senkapi ar upurkokiem – Tinābēli un Upurliepu. Trapenē dzimis un mācījies Ojārs Vācietis, vēsturnieks Mārtiņš Apinis, grafiķis Edvīns Andersons

1. Bormaņu papes fabrika

Apmēram 1,5 km no Trapenes centra pie Melnupes līdz 1929. gada lielajai ekonomiskajai krīzei darbojās Bormaņu papes fabrika, kuras pēdējais īpašnieks bija Latvijā pazīstams uzņēmējs Milmanis, kuram bijušas fabrikas arī citos pagastos. Mūsdienās no fabrikas apbūves kompleksa saglabājusies kantora ēka, no pašas fabrikas nav nekas palicis.

Verstu stabs

foto: Austris Gailītis

3. Verstu stabs

Attālumu norādīšanai starp pilsētām un citiem svarīgiem objektiem 1799. gadā cariskās Krievijas valdība Krievzemē lika vietējai varai pēc dotajiem mēriem izgatavot un uzstādīt verstu stabus. Pirmie stabi tika izgatavoti no koka, aptēšot tos astoņstūrainus, un nokrāsoti gaiši pelēki. Vidzemē 1818. gadā koka stabu vietā uzstādīja akmens stabus ar kubisku virsotni, kas kalpoja ilgāk un tikai 20. gadsimta sākumā pamazām izzuda. Pie cara Nikolaja I laikā celtā pasta-tirdzniecības ceļa, kura mūsdienu nosaukums tautā ir Vidzemes jeb Pleskavas šoseja, netālu no Pūpoliem saglabājies apmēram 1,5 m augsts kalts granīta stabs. Staba virsotne ieapaļa, ar vienu plakanu skaldni, kas vērsta pret ceļu. Iespējams, uz skalnes kādreiz bijis uzraksts, bet šodien grūti salasāms. Staba atrašanās vieta neesot mainīta, kā apgalvo tuvējo māju iedzīvotāji.

Voldemārskola

foto: Austris Gailītis

2. Voldemārskola

Tuvumā Bormaņu vecajai pagastskolai 1881. gadā tika uzcelta un sāka darboties jauna pagastskola. Skolu par saviem līdzekļiem uzcēla Gaujienas un Bormaņu muižu īpašnieks Voldemārs fon Vulfš, un tā tika nosaukta muižnieka vārdā par Voldemārskolu. Skola uzskatāma par Trapenes pamatskolas priekšteci. Sākumā bija trīsgadīga, tad četrgadīga skola, bet 1921. gadā kļuva par pilnu sešgadīgo pamatskolu, ar 130 skolēniem trīsdesmitajos gados, un bija kļuvusi par pagasta kultūras centru. Pēc skolas slēgšanas tajā ierīkotas noliktavas, bet 1964. gadā skola tika pārbūvēta par lopu kūti.

VECLAICENES PAGASTS

Sintija Seipulāne

Veclaicenes pagasts pārsteidz ar savu pauguraino reljefu, ezeru bagātību (pagastā to ir 28!) un mežu puduriem, kas aizņem mazliet vairāk nekā 50% pagasta teritorijas. Pagasts atrodas Alūksnes novada ziemeļaustrumu daļā un robežojas ar Igaunijas Republiku, robežas garums apmēram 26 km. Viens no augstākajiem pagasta punktiem ir Vosvu

Dieva kalns (240 m), kurā atrodas Māras pēdu akmens – akmens ar iedobumiem, kas atgādina pēdas. Leģenda vēsta, ka Māra gribējusi tikt zirga mugurā, tāpēc pakāpusies uz akmens, kurā palikuši viņas pēdu nospiedumi.

Veclaicenes pagasta platība 2010. gadā 72 km², dzīvoja ap 417 iedzīvotāji. Lielākoties saimniecības piekļāvušās lielākiem un mazākiem ceļiem, kā meklējot saikni ar ārpusauli – ar daudz kur bijušiem un daudz ko redzējušiem ceļiniekiem.

Romeškalna muiža

foto: Oskars Stilve

1. Romeškalna muiža

Muiža piederējusi baronam Augustam fon Tranzē. Laika gaitā muiža mazliet pārbūvēta, dzīvojamā māja celta pēc 1847. gada, joprojām ir labā stāvoklī un sakopta. Ilgu laiku te bijusi pagasta skola, tagad tiek iekārtots muzejs. Romeškalna muižas pagrabam esot bijušas lielas dzelzs durvis, tagad ieeja aizmūrēta. Gar muižu vedis akmens bruģa ceļš uz Rīgu. Par to liecina zem augsnes virskārtas vēl samanāmie nelielie akmeņi un ozolu aleja apmēram 170 m garumā. Ceļam kreisajā pusē turpat blakus ir otra aleja. Abām kopīga vidējā koku rinda. Tā bijusi paredzēta dāmām, lai nebūtu jāiet pa zirgu ceļu un jāsmērē skaistās kleitas. No netālu esošā Vosvu Dievkalna, kas bijusi kulta vieta, pa zemes apakšu ejot 2 ceļi: kur tāda liela grava uz Romešiem, tur ceļš uz Romešu muižas akmens pagrabu, bet otrs ceļš uz Kornešu muižu.

Baptistu baznīcas vieta

foto: Sintija Seipulāne

2. Baptistu baznīca

Koka guļbūves baznīcas māja sākotnēji bijusi pāri Rīgas – Pleskavas šosejai, pretī Sauleskalnam, kas ir otrs augstākais punkts Alūksnes augstienē. Baļķus baznīcas celšanai veda no Murata meža. Ap baznīcu kapi neesot bijuši. Saiešanu taisījuši vienu reizi mēnesī, piedalījušies apmēram 15 cilvēki. 1952. gadā kolhoza priekšsēdētājs baznīcu nojaucis un no tās baļķiem uzcēlis bērnu dārzu “Sapnišos” pie Veclaicenes muižas. Bijušās baznīcas vietā palikuši nelieli betona pamatu stūra fragmenti

Bērnodārzs "Sapniši"

foto: Sintija Seipulāne

un satrunējušas baļķu paliekas, ko var atrast tikai zinātājs.

Ir zināms, ka baptistu baznīca (saiešanas nams) bijusi arī pie Kalna Lielpūrāniem Veclaicenes pagastā, kur nākuši 20-30 cilvēki. Tur mācītājs bijis Umblejs un pērminders Andrītis, kas dzīvojis aiz Šķepastiem. Ēka celta no koka guļbaļķiem, zema – tikai viens stāvs, bet daudz logu. Saglabājies tikai apakšzemes pagrabs, jo arī šī māja nojaukta kolhoza laikā ar nodomu celt dzīvojamo māju citviet. Baļķi bijuši sakrauti kaudzē, bet tā tie tur arī ilgi stāvējuši, līdz visbeidzot sapuvuši.

3. Naudas bērzs

Bārdaskrogā dzīvojuši kalēji Renči – tēvs un dēls, abiem paticis iedzert. Saimnieks Kersna pasūtījis apkalt ratus. Kad nu tie apkalti, Renča dēls teicis, lai braucot pakaļ, bet pirms tam jāsamaksājot. Kersna samaksājis ar' un devies pakaļ ratiem. Taču aizbraucot pats Rencis teicis: "Es taču kalu, man arī maksā!" Summa nav bijusi liela, Kersna samaksājis otrreiz un devies ar ratiem mājās. Pēc neilga laika Kersna saņēmis draudu vēstuli ar prasību, lai zem bērza naudu atstājot, kas netālu no mājas augot, citādi šķūni nodedzināšot. Kersna gājis uz policiju, kur viņam teikuši, lai norādītajā laikā un vietā kaut ko zem tā bērza noliekot gan, bet netālu slēpnī būšot nolikts sargs. Āreče, drīz vien pie bērza

ieradās Renča dēls, kuru tad arī apcietināja un ielika cietumā.

Īsto bērzu vētra nolauzusi, tas audzis pāris metrus nostāk no tagadējā bērza. Naudas bērzā iedzīvotāji griezuši arī krustu, kad veduši nelaiki uz kapsētu.

Naudas bērzs

foto: Jānis Prangels

VIREŠU PAGASTS

Nikolajs Brīvība

Virešu pagasts atrodas Gaujas krastos apmēram 150 km attālumā no Rīgas. Gauja sadala pagastu divās apdzīvotās vietās: upes labajā krastā – Vireši un kreisajā krastā – Vidaga.

Virešu teritorija atradusies Adzeles un Tālavas pierobežā. Par apkārtnes senāko vēsturi liecina Staldu pilskalns, kā arī Šķiņķu un Vidagas senkapi. Rakstos Vireši pirmo reizi minēti 1224. gadā Tālavas daļāmā grāmatā, kas bija vienošanās starp Rīgas bīskapu Albertu un Zobenbrāļu ordeņa mestru Folkvīnu par Tālavas novadu sadalīšanu. Vairākas tagadējās Virešu pagasta mājas (Randati, Šķiņķi, Vireši) minētas zviedru 1638. gada kadastra dokumentos kā piederošas Gaujienas pilsmuižai. 1700. gadu beigās jau pastāvēja Vizlas, Vēberu, Palsas un Dārtas pusmuižas. Virešu pagastā otra lielākā apdzīvotā vieta Vidaga līdz 1850. gadam piederējusi Sangastes grāfam, kurš vēlāk to atdāvinājis savam ārlaulības dēlam Zonneram.

Dažādos laikos teritoriju dalīšanas rezultātā Vireši ir iekļāvušies dažādos administratīvajos dalījumos. Virešu pagasts radās 1947. gadā, pirms tam bija Gaujienas pagastā. 2010. gadā pagasta platība bija 154 km², tajā dzīvoja 730 iedzīvotāji.

Kaļķu ceplis pie Gaujas

foto: Nikolajs Brīvība

1. Kaļķu ceplī

Gaujas labajā stāvkrastā ir kaļķu ceplu paliekas, kuriem dolomīts ņemts tieši no Gaujas, bet malka – no tuvējā meža. Lielākajā kaļķu ceplī, kurā, acīmredzot, bijusi kaļķu ražotne tirdzniecībai, dolomīts laužts no Gaujas krastu atsegumiem tādos vairumos, ka, pēc vietējo iedzīvotāju stāstītā, Gauja mainījusi gultni.

Mazākajā kaļķu ceplī kaļķis ražots tikai vietējās saimniecības vajadzībām. Tagad šajā vietā ir drupas un apkvēpuši dolomīta gabali, bet lielākā cepla vietā vēl saglabājušies arī mūrēti stabi, kas balstījuši jumtu. Abas vietas tagad aizaugušas ar mežu, bet lielākā kaļķu cepla atrašanās vieta atzīmēta jau 1798. gada kartē. 20. gs. 20. gadu kartēs atzīmētas abu kaļķu ceplu atrašanās vietas. Tas nozīmē, ka šeit iegūto kaļķi savā laikā izmantoja gan muižu ēku celtniecībā, gan vēlākos laikos jaunsaimniecību celtniecības vajadzībām.

Kūdras ieguves vieta

foto: Nikolajs Brīvība

3. Kūdras ieguves vieta

Padomju gados vietējam kolhozam bija kūdras sagatavošanas plāns. Kūdras ieguve Šķiņķu purvā, bet tas nenotika ilgstoši, kūdra izvesta no purva nelielos daudzumos. Kūdras ieguvei purva malās bija izrakti ap 7 m plati kanāli, bet purvā bija nosusināšanas grāvji. Kā stāstīja vietējie iedzīvotāji, kūdras izvešana notika ziemā ar zirgu pajūgiem.

Asfaltbetona ražotne

foto: Nikolajs Brīvība

2. Asfaltbetona ražotne

Pagastā bijušas arī citas primitīvas industriālās ražotnes. Piemēram, pie Vidagas ciemata kolhozs Vireši kraujas malā bija ierīkojis asfaltbetona ražotni vietējām vajadzībām. Toreiz tika izmantoti arī tuvumā esošie grants un smilts karjeri. Te saglabājusies tikai vanna, kurā tika kausēts bitums, pārējā konstrukcija sagruvusi. Kraujas lejasmalā vēl redzamas iekārtas atliekas. Ja tās atraktu, tad būtu iespējams saprast šīs iekārtas darbības principus.

ZELTIŅU PAGASTS

Ojārs Krēsliņš

Tagadējā Zeltiņu pagasta teritorijas zināmā vēsture vispirms saistās ar Zeltiņu muižu, E. Glika dibināto skolu, ķieģeļu cepļiem, vēlāk muižas zemēs izveidojās apmēram 30 zemnieku sētu, par kuru pastāvēšanu daudzos gadījumos tagad liecina tikai drupas un neiztrūkstošie milzu ozoli un liepas. Pirmo skolu Zeltiņos nodibināja Alūksnes draudzes mācītājs E. Gliks 1683. gadā. Šī Zeltiņu baznīcas skola bija viena no pirmajām

latviešu skolām Vidzemē (darbojās līdz 1822. gadam). Tagadējā skola atrodas 1868. gadā celtā ēkā. 2010. gadā pagasta platība 63 km², dzīvoja 413 iedzīvotāji. Pēc Otrā pasaules kara pagastā izveidojās kolhozs, bet plašos priežu mežus par piemērotiem atzina PSRS Aizsardzības ministrija un piecdesmitajos gados šeit sāka veidot starpkontinentālo ballistisko raķešu bāzi. Objekts skaitījās sevišķi slepens, tādēļ precīzas ziņas – kas, cik, kad – varētu būt tikai PSRS arhīvos vai ASV izlūkošanas datos, pagastā palikuši nostāsti, leģendas un baumas. Runā, ka esot bijušas tagad neatrodamas raķešu palaišanas šahtas, pazemes dzelzceļš. Ir zināms, ka bāzi sargājošā, augstsprieguma strāvai pieslēgtā žogā gājuši bojā vismaz divi lāči. Šeit atradās tā laika augstākajiem zinātnes un tehnikas sasniegumiem atbilstoša raķešu tehnika, milzīgs daudzums dažādu materiālu, dzeloņstiepleņu svars vien mērāms simtos tonnu.

“Āmurgalva”

foto: Ojārs Krēsliņš

1. “Āmurgalva”

Mūsdienās dažus desmitus hektāru lielajā bijušajā militārajā teritorijā redzami raķešu angāri un to palaišanas laukumi, bunkuri, betona plātņu ceļi – desmiti objektu ar saprotamu vai stipri noslēpumainu funkcionālu nozīmi dažādās sabrukuma pakāpēs. Neviens nezina, kurp vedusi ar betona sienu noslēgtā eja, kas atrodas aizbērtās šahtas pazemē. Zeltiņu muzeja darbiniece vāc nostāstus un atmiņas – nākotnes vēsturniekiem un arheologiem pavērsies plašs darba lauks.

1991. gada 29. augustā vienā no raķešu starta laukumiem tika novietots ievērojams viesis no Alūksnes – tēlnieces Gaidas Grundbergas veidotais Ļeņina pieminekļis, tautā saukts par “āmurgalvu”, un tagad Zeltiņu pagastā ir savs “Ļeņina laukums”.

2. Kalna dzirnavas

Kalna dzirnavas Melnupes krastā 150 gadus bija svarīgs objekts gan Zeltiņu muižā, gan pagastā, gan vēlākos laikos arī kolhozā. Dzirnavas celtas reizē ar muižu 1836. gadā, tās kalpoja rupjā maluma miltu un grūbu malšanai.

Vēlāk, nodibinoties Latvijas Republikai, dzirnavas nopirka vīrs vārdā Vičs un ierīkoja tur vilnas kārstuvi. Pēckara gados tā kļuva par kāda vieglās rūpniecības uzņēmuma filiāli, vērpa vilnas dziju, izejvielas tika piegādātas no Dagestānas. Mehānismi tika darbināti ar elektrību, jo kādos plūdus laikus neatvērtu slūžu dēļ ūdens aizskaloja dambi kopā ar ceļu pāri tam.

Dzirnavas iznīcināja divi ugunsgrēki – pirmais sešdesmitajos gados, pēc tā vērptuves darbība tika atjaunota, bet par vainīgu atzītais kurinātājs vēl desmitiem gadu esot sedzis zaudējumus, otrs 1986. gadā seno celtni tās 150. gadadienā pārvērtā gruvešos.

Atsveķota priežu audze

foto: Ojārs Krēsliņš

ieziēda ar sērskābi saturošu pastu – tā veicināja sveķu papildu izdalīšanos. Sveķu tecināšana bija īpašas iemaņas un pacietību prasošs darbs, tādēļ mežniecībās bija specializējušos darbinieku kategorija – atsveķotāji. Sveķu ieguve jau 20 gadus netiek veikta, un atsveķotās audzes pamazām tiek nocirstas, aiznesot nebūtībā liecības par mežsaimniecības darbu vēsturi.

Kalna dzirnavas

foto: Ojārs Krēsliņš

3. Atsveķota priežu audze

Latvijas PSR mežrūpniecību saimniecību pienākumos ietilpa terpentīna un kolofonija ieguvei nepieciešamo sveķu vākšana, tādēļ priežu siliem bagātā Zeltiņu apkārtnē bija galvenā vieta Alūksnes MRS "sveķu plāna" izpildei. Atsveķošanu sāka desmit gadus pirms koku nociršanas, iegriežot stumbrā īpašas rievās, kurās sveķi izdalījās un notecēja savākšanas trauciņos, pēdējā gadā brūces

ZIEMERU PAGASTS

Gvido Reismanis

Ziemi kā apdzīvota vieta rakstos minēta ap 1550. gadu, kad vietējais muižnieks J. Feldbergs par 100 dālderiem pārdevis savu muižu svainim A. Zimeram (Simer), no kura uzvārda cēlies vietas nosaukums. Ziemeru pagastu pirms vairāk nekā 200 gadiem šķērsojis senais Pleskavas ceļš, kas bija svarīgs tirdzniecības ceļš uz Krieviju.

Ziemeru pagasts atrodas Alūksnes augstienes ziemeļu daļā, te izvietojusies vairāk nekā 60 dažāda lieluma un formas morēnu pauguri, tautā saukti par kalniem, kuri ir augstāki par 120 m virs jūras līmeņa. Par šiem kalniem stāstīts daudzās teikās. Pagasts ir bagāts ar lielākiem un mazākiem ezeriem, kuru skaits sasniedz 20. Atrodami ievērojama izmēra laukakmeņi, noslēpumaini avoti un dižkoka nosaukuma cienīgi koki. Daudzviet saglabājusies senā apbūve vai liecības par to. 2010.gadā pagasta teritorija ir 117 km² liela, tajā dzīvo 937 iedzīvotāji.

Šaursliežu dzelzceļa tilts

foto: Gvido Reismanis

1. Šaursliežu dzelzceļa tilti

Gulbenes – Alūksnes šaursliežu (750 mm) dzelzceļa posms ir saglabājies no 19. un 20. gs. mijā būvētās šaursliežu dzelzceļa līnijas Stukmaņi (Pļaviņas) – Vecgulbene – Alūksne – Valka. Šobrīd šis posms 32,8 km garumā ir vienīgais, kas darbojas Latvijā. Pa dzelzceļu tiek nodrošināta pasažieru satiksme starp divu novadu centriem.

60. gadu beigās, attīstoties autotransportam, lokālais sliežu transports arvien vairāk sāka zaudēt savu nozīmi. 1970. gadā slēdza vilcienu kustību posmā Valga – Ape, bet ar 1973. gada 1. janvāri pārtrauca pārvadājumus arī no Apes līdz Alūksnei. Drīz pēc tam slēgtajos posmos sliežu ceļi tika demontēti un nodoti metāllūžņos. 1984. gadā dzelzceļam piešķirts tehnikas pieminekļa statuss.

1987. gada 12. martā tika pārtraukti pasažieru pārvadājumi posmā Gulbene – Alūksne, bet

Nāves avotiņš

foto: Gvido Reismanis

pēc jaunu vagonu iepirkšanas gada otrajā pusē kustību šajā dzelzceļa posmā atjaunoja. Vilciens ir ne tikai nozīmīgs vietējā transporta līdzeklis novadu iedzīvotājiem, bet arī funkcionējošs valsts nozīmes vēstures pieminekļa komplekss. Ziemeru pagastā demontētajā posmā 1,6 km garumā labi saglabājušies 4 tilti. Tie veidoti no regulāros taisnstūra blokos apstrādātu laukakmeņu balstiem ar betona pārsedzēm.

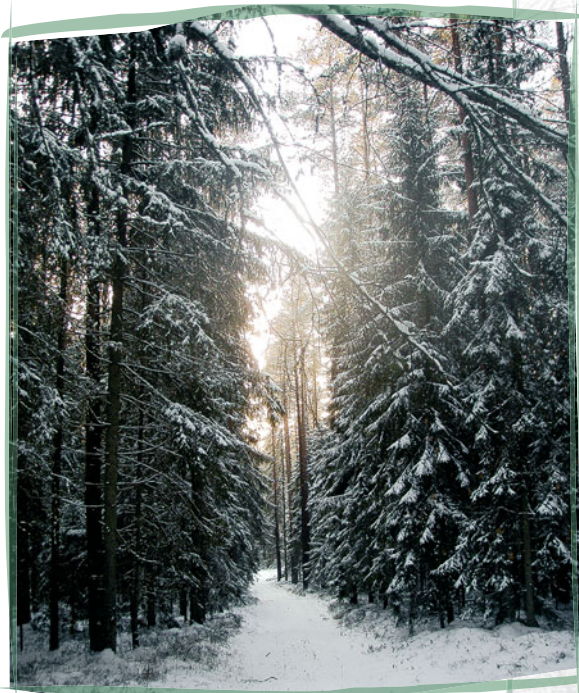
2. Nāves avotiņš

Avotiņš saukts arī par Vengersku avotu. Atrodas senā ceļā Alūksne – Māriņkalns – Jaunlaicene malā. Avots iztek no paugura ziemeļu nogāzes, tā gultne krāsojas rūsganā krāsā. Par avotu pagasta iedzīvotāji stāsta, ka no seniem laikiem noliegts dzert tā ūdeni, jo tas ir ļoti auksts pat karstākajās vasaras dienās. Tam, kurš ūdeni dzers, lemta nāve. Teika stāsta, ka reiz kāds puisis steidzies pie savas mīļotās meitenes uz tikšanos. Ceļā izslāpis, apstājies pie avotiņa padzerties. Tad puisis sajutis nogurumu un turpat apgūlies atpūsties. Veltīgi meitene gaidījusi mīloto, puisis atrasts pie avotiņa miris. Sen tas bijis, bet no tā laika avotu dēvē par Nāves avotu, un cilvēki vairās lietot ūdeni no noslēpumainā avota.

Padomju laikā šis avots pēc kādas ietekmīgas amatpersonas rīkojuma ticis labiekārtots, ievieojot tur betona kubulu. Aptaujājot vietējos iedzīvotājus, nav iegūtas ziņas, ka kāds lietotu šī avota ūdeni pārtikā.

3. Lielmātes ceļš

Pagasta lepnums ir Ziemeru muižas ansamblis, kas saglabājies no 18. gs. beigām, – kungu māja, mežkunga un mežsarga mājas, pārvaldnieka un kalpotāju mājas, trīs kalpu mājas, kambaris, klētis, divas kūtis, lielā kūts ar uzbrauktuvi, magazīna, rija, stallis, ūdenstornis, pagrabs un baznīcas drupas, kā arī muižas parks. Muižas baronese mīlējusi izbraucienus pie dabas. Īpaši iemīļota viņai bijusi vieta pie Vaidavas, kas saukta par Preilenes līci. Ceļš beidzas tieši pie upes. Vasarās baronese bieži braukusi uz Preilenes līci peldēties. No Ziemeru muižas, neiebraucot Augstciemā, tālāk gar Šļukuma dzirnavām uz turieni vedis priekšzīmīgi sakopts ceļš, kuru zemnieki regulāri ar grābekļiem līdzinājuši. Pa šo ceļu bijis atļauts pārvietoties tikai kungiem. Ceļa vieta caur mežu atsevišķos posmos labi saglabājusies, vien zemniekus ar grābekļiem sen neviens nav sastapis. Par šo vietu kļīst nostāsti, ka tur spokojas.

Lielmātes ceļš

foto: Gvido Reismanis

BILSKAS PAGASTS

Ilze Gaile, Edgars Gaile

Bilskas pagasta teritorija ir ietilpusi dažādos vēsturiskos veidojumos: 10. – 13. gs. Tālavas zemē, 14. – 16. gs. Livonijas valsts Rīgas arhibīskapijas sastāvā. Livonijas kara rezultātā (1558 – 1583) pagasta teritorija nonāca Polijas-Lietuvas pakļautībā. Zviedru-poļu karš (1600 – 1628) uzspieda zviedru varu, bet Ziemeļu kara (1700–1721) laikā teritorija pakāpeniski iekļauta Krievijas impērijā. Teika vēsta, ka Bilskas savu nosaukumu ieguvusi no muižas īpašnieka Beļska poļu laikos. Zināma arī otra versija – Ziemeļu kara laikā zviedri iestiguši kādā šīs apkārtnes purvā un šo vietu nosaukuši par “Bilskanda” – tulkojumā no zviedru valodas “zaudējums pie ūdeņiem”.

Bilskas pagasta tagadējā teritorijā bijušas septiņas muižas – Bānūžu, Lobērgu, Mēru, Vilkmuiža, Pāpiņu, Raudiņas un Zeltiņu. Šodien pagastā ir četras apdzīvotas vietas: Bilskas, Lobērgi, Mēri, Zeltiņi. 2010. gadā pagasta platība bija 161 km², dzīvoja 1410 iedzīvotāji.

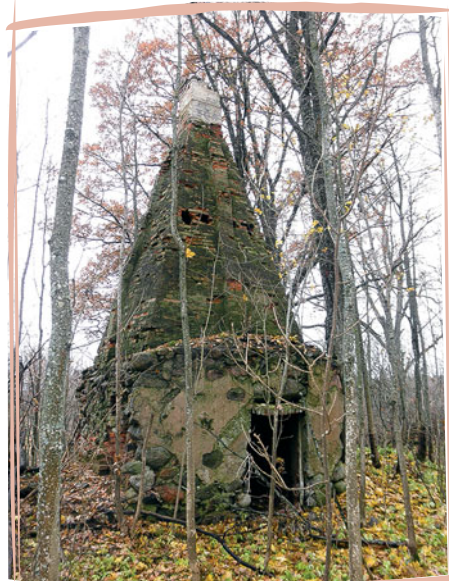
Otkaru krusta priede

foto: Andris Grīnbergs

1. Otkaru krusta priede

Bilskas pagasta autoceļa Mēri–Lobērgi labajā pusē 250 m uz dienvidrietumiem no Otkaru mājām atrodas 98,6 m augstais Otkaru (arī Otaru) jeb Dzirnava kalns. Apkārtņē kalns labi izceļas. Pēc vietējo iedzīvotāju stāstītā, šeit atrastas senlietas (dzelzs šķēpa gals), kā arī stipri sarūsējušas vecas monētas.

Kalnā augušas izcili augstas priedes, par kurām

Manteļskurstenis

foto: Edgars Gaile

vietējie iedzīvotāji stāsta, ka tās bijušas ļoti labs orientieris jūras braucējiem – varējuši redzēt no jūras. Priedes izcirstas, saglabājot pašā kalna galā vienu koku. Palikusi priede ir tā sauktais “krusta koks” – liecība par senu bērnu tradīciju. Nelaiķi vedot uz kapsētu vai bēriniem braucot no kapsētas, dzīvā kokā iegrieza krustu, lai mirušais nenāktu dzīvas traucēt. Visapkārt priedes stumbram ir iegriezti vairāki krusti, no kuriem daži ir labāk saskatāmi, bet citiem griezumu vietas vairāk aizaugušas, un tie ir dažāda lieluma.

2. Bānūžu muižas kalpu mājas manteļskurstenis

Bilskas pagastā Bānūžu muižas teritorijā ir saglabājusies īpatnējas formas celtnē – bijušās kalpu mājas sastāvdaļa – manteļskurstenis (Vidzemē lietoja arī nosaukumu "rovis"). Skurstenis atrodas ēkas galā, mūrēts no

Vijaspūķu rija

foto: Edgars Gaile

laukakmeņiem un ir labi saglabājies. Tam ir viens lodziņš un divas durvju vietas, pa kurām ieiet iekšpusē. Diezgan augstu no zemes manteļskursteņa divās pretējās sienās ir četri caurumi katrā. Tās varētu būt vietas, kurās iestiprināja šķērskokus gaļas un desu dūmošanai. Manteļskursteņi, saukti arī par apvalkdūmeņiem, ir viena no senākajām dūmvadu un reizē arī telpu apsildes sistēmām, kas pastāvēja jau kopš agrīnajiem viduslaikiem un bija ļoti izplatīta pavarda izbūve dzīvojamajās ēkās līdz pat XIX gadsimta vidum. Atšķirībā no atklātas pavarda vietas, tā tika savākti dūmi vienkopus un aizvadīti uz lūku jumtā.

Šajā mājā dzimis un audzis dzejnieks Jānis Ziemeļnieks, tā ir dzimtā vieta arī folkloristam Dāvim Ozoliņam.

Rija

foto: Edgars Gaile

3. Vijaspūķu rija

19. gs. Mēru apkārtnē bērnu mācīšana notika zemnieku mājās 3 vietās. Viena no šīm vietām bija Vijaspūķu rija. Bērnu mācīšanu (pārklauššanu) no 1852. gada veica mācītājs Jānis Mauriņš. Mācības šeit varētu būt notikušas līdz 1865. gadam, kad uzcēla pirmo pastāvīgo Mēru muižas skolu Krīvos. Rija ir saglabājusies samērā labā stāvoklī – 2/3 ēkas ir lubiņu jumts, kurš pārsegts ar šiferi. 1/3 ēkas ir bez jumta, līdz ar to sienas ir pakļautas klimatisko apstākļu postošajai ietekmei.

BLOMES PAGASTS

Aigars Ziemulis

Brandavu priede

foto: Aigars Ziemulis

1. Brandavu priede

Priede ir ievērojama ar savu lielo vēja slotu galotnē. Vēja slotas, sauktas arī par raganu slotām, ir blīvi sazarojumi koku vainagos. Šī divainā parādība lielākoties novērojama bērzos, bet visizteiksmīgāk izpaužas priedēs. Vēja slotas, kas parasti izveidojas koku galotnēs, ir kā apaļas, blīvas bumbas un var sasniegt vairākus metrus diametrā. To rašanās zinātniekiem ilgstoši bija strīdus objekts, pašreiz pētījumi liecina, ka vēja slotas kā blīvi sazarojumi veidojas īpašu sēnīšu, baktēriju, vīrusu vai mehānisku bojājumu iedarbības rezultātā, bet reizēm tās rada ģenētiskas izmaiņas pumpuros.

Rakstos pirmo reizi Blomes vārds minēts 1428. gadā, bet kā pagasts izveidots 1891. gadā, apvienojoties Blomes un Biksējas pagastiem. Pagasta vēsturiskie pirmsākumi meklējami senās latgaļu valsts Tālavas pastāvēšanas laikā. Vietējie iedzīvotāji stāsta, ka nosaukums esot radies no muižkunga Blūmenhausa uzvārda, kurš bijis plaši pazīstams ar savu bardzību un niknumu. No 1925. līdz 1928. gadam pagasts tika saukts par Nigras pagastu. 1935. gadā tā platība bija 64,5 km² un dzīvoja 1254 iedzīvotāji. 2010. gadā pagasta platība bija 75 km², dzīvoja 1016 iedzīvotāji. Lielākās apdzīvotās vietas ir Blome, Biksēja, Jeberi, Purēnieši, Kaiberis un Jāņmuiža. Nigras upes ielejā apskatāma gleznainā Steģu grava ar dolomīta atsegumiem. Par garīgās kustības strāvojumiem stāsta viens no Latvijā vecākajiem brāļu draudzes saiešanas namiem – Riņģu saiešanas nams.

2. Zvaigžņu diķis

Lielskungs Blūmenhauss, braukādams pa svešām zemēm, saklausījies runas, ka "dedzinot" (brūvējot) spirtu, varot pelnīt daudz naudas. Lielskungs licis klaušiniekiem uzcelt lielu akmens celtni ar arkveida pagrabiem abās pusēs. Šai celtni dots vārds "Brandhauss" (tagad "Brenkūzis"). "Brenkūža" telpās tikuši ievietoti lieli kubuli, kuros raudzētas spirta izejvielas. Tvaicējot spirtu, dzesēšanai vajadzējais daudz auksta ūdens. Sākotnēji ūdens pievadīts no Dzirnavu ezera, bet tas bijis silts, jo ūdeni pieveduši ar mucām. Tad lielskungs noskatījies vietu un licis izrakt diķi. Klausu ļaudis to rakuši visu vasaru. Darbs bijis smags, jo visu izrakto zemi vajadzējais no diķa iznest, izveidojot vaļņus uz "Brenkūža" un tagadējās ielas pusi. Valnī uz "Brenkūža" pusi ieraktas vairākas kapara caurules, pa tām uz spirta "dedzinātavu" no izraktā diķa plūdis auksts ūdens.

Dīķis izrakts ļoti dziļš. No padziļinājuma dīķa vidū pat skaidrā dienā, skatoties uz debesīm, varējis saskatīt zvaigznes, tāpēc dīķis iesaukts par “Zvaigžņu dīķi”.

3. Krēsliņu pagrabs

Blomes pagasta bijušo Krēsliņu māju pagalmā kā vienīgās liecinieces par šo māju pastāvēšanu saglabājušās īpatnēja virszemes pagraba sienas. Tās izbūvētas no laukakmeņiem un pēc tam apbērtas ar smiltīm. Pagrabs iekšpusē 8x4 m liels, tam bijušas 2 durvis. Parasti tāda veida pagrabus nebūvēja, pagrabi tika izbūvēti, ierokot zemē, padziļinājumos, bet šādus pagrabus būvēja vietās, kurās bija augsts gruntsūdens līmenis. Māja nolīdzināta padomju meliorācijas laikā.

Krēsliņu pagrabs

foto: Aigars Ziemulis

“Zvaigžņu dīķis”

foto: Aigars Ziemulis

BRANTU PAGASTS

Jānis Puntulis

Knābju kaļķu ceplis

foto: Andris Grinbergs

Zviedru veiktajās arklu revīzijās 1601. gadā parādās pirmās ziņas par Raunas novadā esošajiem pagastiem, tomēr tās ir nepilnīgas. 1638. gada revīzijās ziņas ir daudz pilnīgākas un tiek iekļauta arī informācija par muižām. Launkalnes pagasta teritorijā ietilpa lielākā daļa Kūcēniešu pagasta, Brantu muiža, lielākā daļa no Rozes un Grestes muižām. 18. gs. beigās daļa no Kūcēniešu pagasta izveidota par Launkalnes muižu, daļa pievienota Raunas pilsmuižai. 20. gadu teritoriālajā reformā no Raunas draudzes patstāvīgajām muižām Launkalnes pagastā tika iekļauta daļa Raunas un Rozes pilsmuižu teritorijas, kā arī Launkalna un Brantu muiža. Šajā pagastā ietilpa arī Papānu pusmuiža. Brantu pagastu izveidoja Padomju varas gados, apvienojot Launkalnes pagasta Brantēniešu galu un daļu no Smiltenes pagasta. 2010. gadā pagasta teritorija ir 82 km² liela, tajā dzīvo 652 iedzīvotāji.

1. Knābju kaļķu ceplis

Atrodas apmēram 100 m uz dienvidaustrumiem no Knābju vecsaimniecības. Ovālas formas, akmeņiem izmūrēta bedre neliela pauguriņa virsotnē. Ceplis 1,8x2,2 m plats, 1,7 m dziļš. Brantu pagastā kopā zināmi vairāki kaļķu ceplji. Ceplis atrasts arī pie Kaugariņu un Lejas Lūres mājvietām. Vēl šādi ceplji bijuši pie Lepēkām, Kalna Puntulēm un Vizbuļiem (Brantu muižas ceplis), kā arī citur, bet meliorācijas vai ceļu būves darbu rezultātā tie iznīcināti. Mazie kaļķu ceplji 19. gs. bija nozīmīgi vietējā mēroga saimnieciskajā dzīvē, uz tiem no Cēsu apkārtnes lautzuvēm veda dolomītu, no kura augstā temperatūrā ieguva kaļķus ēku pamatu un mūra ēku būvniecībai.

Kazēku robežakmens

foto: Andris Grinbergs

2. Kazēku (Vanagu) robežakmens

Robežakmens atrodas apmēram 100 m uz ziemeļiem no Kazēku (tagad Vanagu) vecsaimniecības. Akmens izmēri 2,1x2,3x1 m. Tā virsmā iekalta diezgan liela krusta zīme (87x46 cm) un gada skaitlis 1776. Akmens no sākotnējās vietas dienmēžl izkustināts laikā, kad tika veikta Naudiešu apkārtnes meliorācija. Robežakmeņi ar identisku gada skaitli un rokkrastu atrasti uz Irbišu–Papānu vecsaimniecību robežas, kā arī uz Knābu–Kalna

Akmens tiltiņš

foto: Andris Grinbergs

Puntuļu robežas. Spriežot pēc vecsaimniecību izvietojuma, šie robežakmeņi visticamāk atradušies uz Brantu muižas un Raunas pilsmuižas robežas. Robežakmens ar gadskaitli 1848. un citiem interesantiem iekalumiem atrasts arī uz Lejas Lūres vecsaimniecības un Latvijas Valsts mežu robežas, tomēr robežakmeņa nozīme pagaidām nav noskaidrota.

3. Akmens tiltiņš

Tiltiņš atrodas pie Lejas Lūrēm. Tas ir 7,2 m plats, 1 m augsts, krauts no plēstiem akmeņiem. Kādreiz pagastā tādi bijuši vairāki desmiti. Lielākā daļa gājuši bojā meliorācijas vai ceļu remontdarbu rezultātā. Liela daļa sabojāti, šķērsojot tos ar smago tehniku. Lūres tiltiņš ir vienīgais zināmais tik labi saglabājies akmens tiltiņš pagastā, izturējis pat baļķu vedēju kustību. Pagastā bez šī tiltiņa pagaidām zināmas vēl 10 stipri bojātu akmens tiltiņu paliekas.

ĒRGEMES PAGASTS

Mārtiņš Ģīlis

Ērgemes novads pirmo reizi rakstos minēts 14. gs. sākumā, kad Ērgemes pilī notika Livonijas ordeņa vadības sanāksme par to, vai slēgt mieru ar Lietuvas dižkunigaitiju. Ērgemes tuvumā ir notikušas divas lielas vēsturiskas kaujas, kuras lielā mērā izšķirušas Latvijas likteni – 1560. gadā starp Livonijas konfederāciju un Krievijas karaspēku un

1702. gadā Ziemeļu kara laikā starp krievu dragūnu pulkiem Šeremetjeva vadībā un zviedru karaspēku, kurā zviedri zaudēja, ļaujot krieviem ieņemt Ziemeļvidzemi un gandrīz visu Igauniju.

Ērgemes pagastā saglabājies bagāts kultūrvēsturiskais mantojums – Ērgemes pilsdrupas, Omuļu muižas parks, Ērgemes muižas parks, Ērgemes Cepuru kalniņš–pilskalns, Ērgemes pilskalns (Garais kalns). 2010. gadā Ērgemes pagasta kopplatība bija 178,8 km², iedzīvotāju skaits – 1048.

Rūķu ezers

foto: Mārtiņš Ģīlis

1. Nogrimusi lidmašīna Rūķu ezerā

Ērgemes pagasta Rūķa ezerā Otrā pasaules kara laikā nogāzies notriekta vācu "Luftwaffe" iznīcinātājlidmašīna ar visu pilotu, diemžēl pilotam neesot izdevies izglābties. Aculiecinieks Emīls Jese stāsta, ka krītot lidmašīna nolauzusi spārnu, aizķeroties aiz koku galotnēm turpat pie Rūķu ezera. Lidmašīna iekritusi ezera daļā, kas atrodas Turnas–Dakstu ceļa pusē, netālu no Rūķu mājām. Tagad šai vietā ir Jaunrūķu un Vecrūķu mājas. Lidmašīnas spārns pēc kara esot sagriezts metāllūžņos. Pēc kara lidmašīnu nav bijis iespējams izvilkēt ārā no ezera ar tad topošajos padomju kolhozos pieejamiem tehnikas līdzekļiem. Kā stāsta aculiecinieks Emīls Jese, vēl 1950. gadu sākumā, peldoties un ienirstot ezera dzelmē, esot varēts saskatīt lidmašīnas apsūbējušo karkasu. Pakāpeniski lidmašīna iegrimusi arvien vairāk ezera dūņās. Cik zināms, līdz šim brīdim lidmašīna nav izvilkta.

Paistkalnu mežsarga kordons

foto: Mārtiņš Ģīlis

2. Paistkalnu mežsarga kordons

Mežsargu pienākums visos laikos ir bijis uzraudzīt meža apsaimniekošanu un to sargāt no zagļiem un nepareizas izmantošanas. Vislabāk šo darbu var veikt tad, ja dzīvo uzraugāmā meža tuvumā. Tā tas bija iegājies jau muižu laikos, un pēc Latvijas valsts nodibināšanas šī prakse tika nostiprināta. Mežsargs ir viena no tām profesijām, kurai raksturīgas dinastijas – par mežsargu ir strādājis vectēvs, tad tēvs, un arī dēls turpina

šo darbu. Daudzi mežsargi, dažreiz pat vairākās paaudzēs, dzīvoja vienās un tajās pašās mājās. Pirmā pasaules kara laikā daudzas mežsargu mītnes bija nodedzinātas vai izpostītas, tādēļ bija nepieciešams celt jaunas, kas tika piešķirtas kā dienesta dzīvokļi – dzīvojamā māja un saimniecības ēka, kā arī dienesta zeme (aramzeme un pļavas). Dienesta mājvietas tika sauktas par kordoniem, to celšanai bieži tika izmantoti tipveida projekti.

Kamēr cilvēks strādāja mežniecībā, tikmēr dzīvoja mežsarga kordonā. Un, kad darbs kādu iemeslu dēļ pabeigts, māja uzņēma jaunu mežsargu.

Kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas dienesta dzīvokļi/mājas mežsargiem vairs nepienākas. Daļa bijušo mežsargu kordonu tagad ir privātīpašumi, bet daudzi gan Otrajā pasaules karā, gan vēlāk meliorācijas laikā noslaucīti no zemes vai pamesti sabrukšanai.

3. Piemineklis Otrajā pasaules karā kritušajiem

Otrā pasaules kara laikā Ērgemes novadu okupēja gan PSRS, gan vācu armijas. 1944. gada septembrī notika smagas kaujas starp vācu armiju un Sarkanu armiju (par to liecina Brāļu kapi Turnā). 90. gadu sākumā kāds vācietis uzstādīja pieminekli sava tēva piemiņai, kurš kritis šajās kaujās, it kā apbedījuma vietā, tomēr nav zināms, vai šī ir īstā apbedījuma vieta. Piemineklis uzstādīts Omuļos, bijušā šaursliežu dzelzceļa līnijas malā, netālu no Rangu mājām.

Piemineklis karavīriem

foto: Mārtiņš Ģilis

ĒVELES PAGASTS

Ilmārs Kurts

Ēveles pagasts atrodas bijušā Valkas rajona rietumu daļā 35 km no Valkas, 12 km no Strenčiem un 25 km no Valmieras. Pagasta teritoriju šķērso upes – Seda, Ošupe, Ančupīte, Šūnupe (Sūnupe), Vīburupe. Teritorijā ir vairāki purvi (Būdas, Pennes, Ružēnu, Lediņpurvs). Reljefs līdzens, to veido Vidusgaujas ieplaka. Senatnē Ēveles novadā dzīvojuši igauņi. 13. gadsimtā pēc ilgām cīņām ar vācu ordeni igauņi šo teritoriju atstāja, to sākot apdzīvot Beverīnas latgaļiem. Rakstos Ēvele ar nosaukumu *Alt-Wohlfahrt* pirmoreiz minēta 1562. gadā, kad Polijas karalis Sigismunds Augusts novadu atdeva Valmieras pilskungam Hēvelnam. Latviskojot pilskunga vārdu, radies vietas nosaukums – Ēvele. Pagasta vecākajā celtņē – 1609. gadā celtajā Mācītājmuižas ēkā – atrodas Tautas nams. Saglabājusies 1799. gadā celtā muižas klēts – lielisks klasicisma arhitektūras paraugs. 1821. gadā celta Ēveles baznīca. Valsts nozīmes kultūras piemineklis ir 1793. gadā celtā Ēveles muižas klēts ar parku. Nozīmīgi vēsturiski objekti ir Ēveles evaņģēliski luteriskās baznīcas un mācītājmuižas apbūve.

Ēveles kapos atrodas vairāki mākslas pieminekļi, piemēram, kapu piemineklī R. Garselim (autore E. Zvirbule), Ansberģu ģimenei (autors G. Šķilters).

Ķemeru muiža

foto: Ilmārs Kurts

1. Ķemeru muiža

Ķemeru muiža ir viena no maz pazīstamajām Ziemeļvidzemes muižām. Tā dibināta starp 1672. un 1683. gadu uz četru zemnieku māju zemēm Aksela Ukšēšerna mantinieku laikā. Muižas ēka ir celta vērienīga, kas liecina par kādreizējo turību.

Ķemeru muižas īpašnieki ik pa laikam mainījās. 1793. gadā tā piederēja baronam Milleram Sakomelskim. No 1816. gada – baroniem Gildenhofiem, bet 1829. gadā muižas īpašnieks bija Magnus fon Strenstāls. Arī vēlāk tās īpašnieki ir mainījušies, kopš 1898. gada īpašniece bija Elizabete fon Lantinga (dzimusi Krīgsmane). Ķemeru muižā viņa arī dzīvoja. Muižas pārvaldnieks bija Knīrims, kurš dzīvoja Mūrmuižā.

Saglabājusies dzīvojamā ēka, klēts, kūts, ledus pagraba un pirts akmens mūri. Muiža ir neliela, bet labi saglabājusies, tajā cita citai blakus sadzīvo dažādos laikos celtas ēkas. Dzīvojamā māja un māla kleķi būvētās kūtis ir senas, celtas laika posmā no 1638. līdz 1672. gadam. Barons W. Lantings dzīvojamai ēkai veicis izmaiņas, kā arī 1884. gadā uzbūvējis akmens mūra klēti, pirti un ledus pagrabu. No 1945. līdz 1955. gadam muižas dzīvojamā ēka izmantota kā skola, vēlāk dažās ēkās bijušas mehāniskās darbnīcas. Mūsdienās muiža ir privātpašums, īpašnieks veic atjaunošanas darbus.

2. Sama ozols

Par ozolu VKPAI materiālos atzīmēta informācija, ka, pēc nostāstiem, vecos laikos pie ozola ļaudis gājuši nest ziedus. Ēveles pagasta mācītājs nav gribējis, ka ļaudis pielūdz elku dievus, tādēļ aizdedzinājis ozola cauro viduci. 2010. gadā, meklējot liela dedzināta ozola paliekas Ēveles pagastā, atrasts aprakstam atbilstošs ozols apmēram 1,5 km attālumā no Ēveles muižas kādreiz izmantotā ceļa Ēveles muiža-Samis-Ģeris malā. Līdzīgi objekti vai vecu ozolu fragmenti Ēveles muižas plašākā apkārtnē nav atrasti. No iespējamā svētozola pašreiz daļēji saglabājusies atlūzusi stumbra daļa ar vecu apdegumu. Iespējams, objekts klasificējams kā nopostīts arheoloģiskais piemineklis.

Sama ozola fragments

foto: Ilmārs Kurts

3. Darvas ceplis Robežnieku mežā

Agrākos laikos ceplis atradies priežu silā, kuram pa vidu gājis ceļš, darvas ceplis atradies ceļa malā. Pēc vietējo iedzīvotāju nostāstiem. Ceplī bijis liels metāla katls, no divām pusēm kurināms, pārstrādei izmantoti apkārt augošā meža materiāli. Saglabājušies

Darvas cepļa vieta

foto: Ilmārs Kurts

akmens mūra pamati ar ieeju. Mūsdienās vienā ceļa pusē daļa no meža pārveidota lauksaimniecībā izmantojamā zemē, otrā pusē ceļam apkārt ceplim saglabājies mežs.

JĒRCĒNU PAGASTS

Jānis Ence

Jērcēnu pagasta pamatskola

foto: Jānis Ence

Mūsdienu Jērcēnu pagasta teritorija pagātnē bijusi iekļauta Ēveles pagastā, kurš citu novadu starpā minēts jau 13. gs. Pēc ilgām cīņām ar igauņiem, kas apdzīvoja šo apgabalu, novadu iekaroja latgaļi. 13. gs. minēts Jeravas novads, bet 1660. gadā, novadu sadalot, Jērcēni saukti par Gercenhof, Ēveles novads minēts ar vārdu Wohlfahrt. Novadu no Sigismunda Augusta saņēmis Valmieras pilskungs Hevelns. Pieņemts, ka šis dāvinājums attiecās uz latviskajiem Jērcēniem un Ņeižiem. Hevelni ierīkoja jaunu muižu, kas kopā ar novadu ieguva viņu vārdu. Pastāv uzskats, ka pirms Hevelniem novadā saimniekojuši Gercdorfi, un ir nostāsts, ka viņu vapeni attēlots vīrs ar jēreni galvā, novadā bijušas arī Jeru mājas. Jērcēni (arī Kersten Hof) dibināti ap 1560. gadu kā Ēveles blakusmuiža. Vairāk informācijas ir par laika posmu no 1920. gadu beigām līdz 1940. gadam, kad pagastā, kā visā Latvijā, attīstījās lauksaimniecība un rūpniecība. Jērcēnu pagasts atrodas Ziemeļvidzemē, Strenču novadā. Lielākās apdzīvotās vietas – Jaunjērcēni un Ņeiži. 2010. gadā pagasta platība bija 149 km², dzīvoja 550 iedzīvotāji.

1. Jērcēnu pagasta pamatskola

Pirmās skolas Ķeižos un Jērcēnos nodibinātas 1850. gados. Jērcēnu pagastā 6 klašu pamatskola atvērta 1934. gadā. Ņemot vērā vēl to, ka Ķeižu skolas ēka stipri nolietojusies, pagasta padome 1929. gadā nolēmusi būvēt jaunu skolas ēku uz pagasta sabiedrībai piederošās Lejas Jēņa zemes. Jaunā skola tika būvēta no 1930. līdz 1934. gadam. Par skolotājiem pārcēla Jērcēnu un Ķeižu I pakāpes pamatskolu skolotājus Jāni Jendi, Emmu Treimani, Nadeždu Liepu un Emmu Zuti. Ēka celta no ķieģeļiem. Ierīkots ūdensvads un kanalizācija. 1934. gadā pie skolas uzcelta saimniecības ēka, kurā novietota kūts, ratnīca un klētis. Sākot ar 1936. gadu, skolai ir elektriska apgaismošana un elektriskais ūdens sūkņis. Pašreiz skola ir pamesta un netiek apsaimniekota.

Kalnadzirnavas

foto: Jānis Ence

Iestādē jau 1890. gadā uzsāka veidot savu privātu putnu oļu kolekciju, kā arī sācis veikt novērojumus par ligzdojošiem putniem, galvenokārt Valmieras un Cēsu apkārtnē. Kopš 1895. gada regulāri novērojis putnu atlidošanu pavasaros savas dzīvesvietas apkārtnē. Vēlāk muižas vietā piensaimnieku biedrība uzcēla savu namu, tagad tas ir privātpašums.

3. Kalnadzirnavas

Kalnadzirnavas atrodas Strenču novadā Jērcēnu pagastā satrp Ķeižiem un šoseju Inčukalns-Valka posmā Ķeiži-Puriņi. Ezera platība 8,6 ha. Dzirnava ezerā ietek Lielupe. Dambis un tilts atjaunoti 2010. gadā. Dzirnava 20. gs. 90. gadu sākumā centās atjaunot Gunārs Zvaigznītis, taču iesāktos darbus (piebūvi dzirnavām) nepabeidza, un šobrīd dzirnavu ēka netiek izmantota.

Ķeižu muiža

foto: Jānis Ence

2. Ķeižu muiža

1816. gada revīzijas dokumentos redzams, ka Ķeižu muiža atradusies Ēveles draudzē un piederējusi baronam Kārlim Augustam fon Tranzē (Carl August von Transche). Ķeižu muižā 1876. gada 11. aprīlī dzimušais barons Haralds (Georgs Gidsons) Loudons pēc studijām Ķeizarkās Krievijas Zinātņu akadēmijas Zooloģijas muzeja Sanktpēterburgas mācību

GRUNDZĀLES PAGASTS

Jānis Matvejs

Vējtriece

foto: Jānis Matvejs

1. Vējtriece Grundzāles muižā

Interessants industriāls objekts – vējtriece – atrodas Grundzāles muižā pie stajļa, ēka celta no dolomīta, un uz tās atrodas vējdzirnavas. Tomēr tā nav celta muižas laikos. Vējtriece celta 1929. gadā un izmantota, lai ar vēja dzirnavu palīdzību darbinātu ūdenssūkni. Ūdens ticis pacelts uz rezervuāru un piegādāts apkārtējām mājām un stallim. Triece darbojusies līdz agrīnajiem padomju gadiem, kad kādā bargā ziemā izdedzināts ūdens rezervuārs. Vēlāk – līdz pat mūsdienām – ūdens sūkņēšanai izmanto elektrisko sūkni. Līdzīga vējtriece kādreiz atradusies arī tuvējās Bindēs.

Kopš 2009. gada pagasts atrodas Smiltenes novada sastāvā, un tā centrs ir Dzeņi (Grundzāle). Pagasta teritorija un nosaukumi laika gaitā ir ļoti mainījušies, tagadējās aprīse pagasts ir ieguvis tikai 1981. gadā. Pagasts ir īpaši interesants no ģeoloģijas viedokļa, jo dienvidu daļā dolomīta slānis atrodas zemes virspusē. Tas atspoguļojas ēku arhitektūrā – pagastā ir daudz dolomīta ēku, kas kopumā maz raksturīgas Latvijai. Savukārt pagasta ziemeļu daļā Aumeisteru paugurvalnim ir interesants reljefs, un no tā paveras plaši skati līdz pat Igaunijai. Joprojām ainavā saglabājušās daudzas muižu lauku liecības, pavisam pagastā ir atradušās 4 muižas, interesantākā no tām – Aumeisteru muiža. Interesantais reljefs, ģeoloģija, vēsture un cilvēku ikdienišķās nodarbes veido Grundzāles pagasta vienu no lielākajām vērtībām – skaisto ainavu, kas kādreiz saistījusi kinoļaudis – šeit uzņemtas epizodes vairākām padomju laika kinofilmām. 2010. gadā pagasta platība bija 129 km², dzīvoja 997 iedzīvotāji.

2. Kungu kapi

Apmēram 1,2 kilometrus ziemeļrietumu virzienā no Aumeisteru muižas ceļa malā atrodas muižkungu kapi, ieauguši lapu koku mežā. Šeit apglabāta Volfu dzimta, uz kapakmeņiem redzami gada skaitļi pat no 17. gadsimta. Kapu ieejas vārtiem ir savdabīga arhitektūra ar austrumniecisku arku un diviem torniņiem. Kapsēta ir pamesta kopš muižnieku aiziešanas no Aumeisteru muižas 20. gadsimta sākumā.

3. Aumeisteru luterāņu baznīca

Baznīcas drupas atrodas ceļu krustojumā, 100 metrus dienvidu virzienā no Sprugļu mājām. Aumeisteru luterāņu baznīca pastāvējusi pirmās Latvijas Republikas laikā. Šis ir bijis vienīgais dievnams pagastā. Kara laikā, 1943. gadā, baznīca tika sabombardēta. Līdz mūsdienām saglabājušās mūra drupas, kas ieaugušas krūmos.

Ar baznīcas celšanu ir saistīta teika. Aumeisteru baznīcu ceļot, noticis tā, ka, cik pa dienu uzcelts, tik pa nakti nobrucis. Viena no vietējām meitām ziedojusi savu mazo meitiņu, kas ar kliņģeri rokā iemūrēta baznīcas mūros, tad varēts baznīcu pabeigt celt. Vēlāk caur mūriem esot bijusi dzirdama meitenītes raudāšana.

Aumeisteru luterāņu baznīca

foto: Jānis Matvejs

Kungu kapi

foto: Jānis Matvejs

KĀRKŪ PAGASTS

Sandra Pilskalne

Kārķos 9. – 10. gs. pārsvarā dzīvojuši igauņi, kuriem bijusi cieša saskare ar latgaļiem. Senākie zināmie dati ir no 1735. gada – tas ir Veckārķu muižas revīzijas akts, kurā konstatēts, ka muižā ir 468 dzimtcilvēki. Igaunijā dzimtbūšanu atcēla ātrāk nekā Latvijā, tas rosināja turīgākos igauņu saimnieku dēlus iepirkt zemi Kārķos. Vēl tagad vairākiem kārķeniešiem ir igauņiski uzvārdi un igauņu senči.

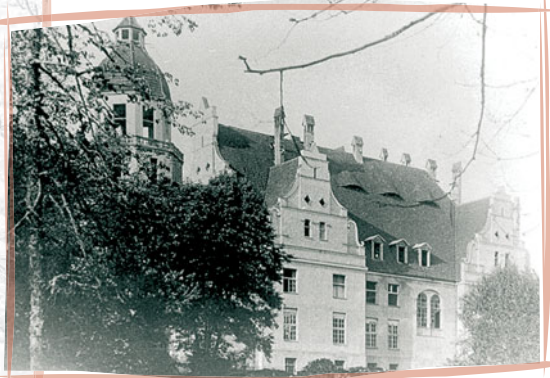
1935. gadā Kārķos dzīvoja 1660 cilvēki. Lielas izmaiņas iedzīvotāju skaitā radīja padomju varas deportācijas, kad no 36 mājām tika izsūtīti 100 cilvēki. 2010. gadā pagasta platība bija 124 km², dzīvoja 752 iedzīvotāji. Augstākās vietas – Oliņkalns, Ņezarkalns, Raganskalns, Augstais kalns. Pagasta teritorijai

Veckārķu pils 2010. gadā

foto: Sandra Pilskalne

cauri tek Ņires upe ar tās 9 pietekām, pagasta robežupe dienvidaustrumos ir Seda. Saglabājušās vēstures liecības, ka Sedas tuvumā dzīvojošie zemnieki dažkārt atraduši pat pērles un nodevuši cara galmam. Pagastā saglabājušies senkapi, dižkoki, kas piedzīvojuši pat zviedru laikus, ir daudz interesantu liecību par muižas laiku. Uz Jaunkārķu muižas kapličas drupām 1999. gadā tika ielikts pamatakmens Kārķu baznīcai.

Veckārķu pils 20. gs. sākumā

foto: Kārķu informācijas centra arhīva materiāli

1. Veckārķu pils

Pēc vecām 1804. gada kartēm redzams, ka šajā vietā bijusi Ērģemes filiālbaznīca – lūgšanu nams. Tā bijusi veca koka ēka, kura drīz vien sakritusi. 1911. – 1913. g. tās vietā uzcelta pils, Rīgas mēra Džordža Armitsteda brāļa Eduarda vasaras rezidence. Pili cēla pēc vācu arhitekta Otto Wildau grandioza būvprojekta. Visus darbus vadījis Endzeles muižas kalpa Stupela dēls Ansis, kurš pabijis Oleru pagasta skolā tikai piecus ziemas mēnešus.

Ēka ir divstāvu, jumts bijis segts ar zviedru dakstiņiem. Austrumu galā bijusi torņveida izbūve ar milzu logiem, tā sauktais ziemas dārzs, ziemeļrietumu stūrī pacēlās milzu tornis ar laternu

augšgalā. Apkārtnes apstādījumus ar jaunākajiem paņēmienu veica mākslas dārznieks no Rīgas. Iekšpuses iekārtojums bija ļoti izsmalcināts, piemēram, naudas un dokumentu uzglabāšanai bija paredzēta atsevišķa telpa, no tērauda pīts kurvis, kurš iemūrēts dzelzsbetonā.

Pilij bija 100 istabas. Tomēr pēdējā – simtā netikusi pabeigta. Gubernators draudējis ar lielu nodokli, jo tad tā būtu lielākā pils Vidzemē. Pirmā pasaules kara laikā pils nedaudz cieta, tika sašauta un izlaupīta. Pēc kara ēka piedāvāta pagasta valdei, bet tā atteikusies, jo vietējos iedzīvotājos bijis noskaņojums – kungu mietai roku klāt neliksim. Pils pārdota materiālos, izplēstas podiņu krāsnis, sienas, piemēram, kāpnes aizvestas uz Rīgu un iemūrētas Augstākās Tiesas ēkā. Šobrīd pils ir privātpašums, un ir maz cerību, ka tā varētu tikt atjaunota.

2. Strautmaļu Zviedru liepa

Apmēram četrus kilometrus no Kārkiem, Rūjienas ceļa malā, ir norādes uz Strautmaļu liepu un Strautmaļu mājām. Liepas apkārtmērs ir 4,05 m, augstums 16 m, jo galotne nolauzta, bet koks turpina zaļot. Tā ir arī sens kulta koks. Pensionētais mežsargs Edgars Sproģis

Strautmaļu liepa

foto: Mārtiņš Pilskalns

atceras teiku: "Kad Zviedru karš beidzies un Mierkalnos slēgts miera līgums, pie Strautmaļiem zviedru komandieris esot iesitis zemē trīs liepu mietus, teikdams: "Kad liepām uzaugs atvases, mēs atgriezīsimies."" Vietējie iedzīvotāji saka: teika ir piepildījies – liepai uzaugušas 2 kuplas atvases un Kārķu jaunuzceltajā baznīcā 7 gadus kalpoja zviedru mācītājs.

Strautmaļu mājas saimniece Dagnijas Pēterēna no saviem senčiem dzirdējusi, ka liepa dzimtai bijusi tikpat kā baznīca – tur baroti gariņi, noturēts arī svētbrīdis pēc vecvecmātes kāzām Ērgemes baznīcā. Ap liepas stumbru puslokā bijis izlikts nelielu akmeņu krāvu, kurā atstāti ziedoņi gariņiem.

Kučiera namiņš

foto: Sandra Pilskalne

3. Kučiera namiņš

Pēc poļu padzišanas Ērgemes pili tās īpašnieks Antons de la Barre neatjaunoja, bet par savu dzīvojamo rezidenci pārveidoja kādu zemnieka sētu Kārķi, no kuras vēlāk radās Kārķu muiža Veckārķos. 1754. gadā Kārķu muižu sadalīja divām māsām, radās Jaunkārķu un Veckārķu muižas. Šobrīd vienīgā celtne, kas saglabājusies no Jaunkārķu muižas, ir Kučiera namiņš. Tā ir ļoti skaista, grezna un romantiska ēka, kas būvēta kā Šveices tipa māja apmēram no 1820. līdz 1826. gadam. Kučiera namiņā muižas laikā mansarda stāvā dzīvoja vešeriene, pirmajā stāvā – kučieris un dārznieks, pagraba stāvā bija vešūzis. Kučieris pildīja arī piķiera pienākumus – pārzināja muižkunga medību suņu kūti, kas atradās blakus Kučiera namiņam. Tur bija arī suņu virtuve.

Padomju laikā Rīgas paraugtipogrāfijas mednieku kolektīvam Kučiera namiņš bija medību pils. Tagad ēka ir privātīpašums un tiek autentiski restaurēta.

LAUNKALNES PAGASTS

Andris Liepiņš

Launkalnes pagasta teritorija 2010. gadā bija 222 km², dzīvoja 1277 iedzīvotāji. Pagasts aptver plašu teritoriju Vidzemes augstienes ziemeļu daļā, tam raksturīgs paugurains reljefs, starppauguru iepakās izvietojušies mitrāji, purvi un ezeri. Pagasta dienvidu daļā plešas cilvēku mazapdzīvots vienlaidus meža masīvs ar retu ceļu tīklu, kas šai teritorijai ir ļāvis saglabāt dabisko vidi un lielu bioloģisko daudzveidību, šajā apvidū izveidots dabas liegums "Mežole".

Reljefa, klimata un infrastruktūras īpatnību dēļ par vienu no galvenajām cilvēku darbības jomām vēsturiski ir kļuvusi mežsaimniecība. Par Launkalnes pagasta ciešo saikni ar mežu liecina daudzie vietvārdi, kas saistīti ar mežu, kā Kapusils, Slazduvēris, Greizais sils u.c.

Launkalnes pagastā Baložos atradusies viena no vecākajām mežniecībām Latvijā, un vēl joprojām pagasta teritorijā saglabājušās daudzas no bijušajām meža resora dienesta ēkām. Šeit dzīvojis un strādājis mežzinis un literāts Andrejs Sprīņģis, kurš izgudrojis viņa vārdā nosaukto meža stādāmo lāpstu.

Kanāls starp ezeriem

foto: Andris Liepiņš

Mūra tilts

foto: Andris Liepiņš

1. Launkalnes mūra tilts

Akmens mūra tilts pār Ruņģupi Launkalnes centrā ir celts 1855. gadā. Tilta garums ir 20 m, brauktuves platums – 4,5 m, augstums vidusdaļā apmēram 3 m. Otrā pasaules kara beigās tilts bijis sagatavots uzspridzināšanai, bet sprāgstvielas nav detonējušas, un šis

nodoms nav izdevies. Padomju laikā tilta stāvoklis smagās lauksaimniecības tehnikas ietekmē ievērojami pasliktinājās. Ar vietējās pašvaldības atbalstu tilts 1997. gadā pilnībā atjaunots.

2. Niedrāja ezeru kanālu sistēma

Niedrāja ezeri ir meža ezeru grupa, kas atrodas apmēram 4 km attālumā uz ziemeļaustrumiem no Smiltenes pilsētas. Tajā ietilpst Niedrājs, Salainis, Mellūzis, Niedrītis, Bezvārdis, Bezdībenis un Zummers, kurus savieno kanāli, veidojot vienotu ezeru un kanālu sistēmu. Kanālu garumi ir dažādi – sākot no 30 līdz 240 m, vietām daļēji aizauguši. Uz kanāla atbērtnes starp Niedrāja un Mellūža ezeriem aug atsveķotas priedes, kuru vecums pēc inventarizācijas materiāliem ir vismaz 160

Dižviksna

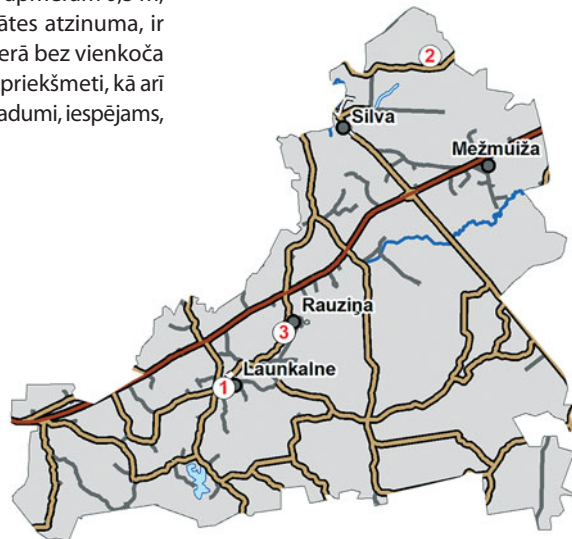
foto: Andris Liepiņš

gadu. Kanāla rakšanas laiks precīzi nav zināms, bet ir nostāsts, ka agrākos laikos pa kanāliem ar laivām ir vizinātas muižas jaunkundzes. Laikā no 2002. līdz 2004. gadam no Niedrāja un Zummera ezeriem zemūdens arheologi ir izcēlušī divus vienkočus, kuri nogādāti Jūrmalas un Valkas pilsētu muzejos. Zummera ezerā atrastais vienkocis ir gatavots no priedes koka, tā garums ir 4,6 m, platums – apmēram 0,5 m, vecums, pēc Tartu Universitātes atzinuma, ir 515 (+/-30) gadi. Niedrāja ezerā bez vienkoča ir atrasti vēl 2 mazāka izmēra priekšmeti, kā arī koka pāju paliekas. Minētie atradumi, iespējams,

liecina par senu apdzīvotību šajā vietā. Niedrāja ezers ir populāra Smiltenes un apkārtnes iedzīvotāju atpūtas vieta, kura krastos AS "Latvijas valsts meži" ir labiekārtojusi 5 pludmales vietas ar laipām, soliēm, ģērbtuvēm un uguns skura vietām.

3. Vecragu dižviksna

Viksna ar apkārtmēru 7,02 m atrodas Vecragu māju pagalmā. Dižviksna ierindojama starp Latvijas lielākajām viksnām. Tās stumbrs aptuveni 2 m augstumā sazarojas, kokam ir izteikti kupls vainags ar blīvu un spēcīgu zarojumu. Viksnas dobumainajā stumbrā māju iedzīvotāji kara laikā ir veiksmīgi glabājuši vērtslietas. Koks ilgstoši ir uzskatīts par gobu, un māju iedzīvotāji to tā sauc vēl šobrīd.

PALSMANES PAGASTS

Edgars Žīgurs

Pirmās vēsturiskās liecības pagastā datējamas jau ar akmens laikmetu, par to liecina akmens cirvju atradumi pie Lankaskalna mājām. Izveidojoties muižām, Palsmane kļuva par visai lielu draudžu un pagastu centru. Pagasta sastāvā atradās Variņu un daļa no Grundzāles, Bilskas un Launkalnes pagasta teritorijām. 2010. gadā pagasta teritorija bija 99 km², dzīvoja 1012 iedzīvotāji. Tagadējā pagasta teritorijā bez Palsmanes muižas bijušas pusmuižas Mālejās un Pidrīķkalnā, muiža Rauzā un vecā muižas vieta Frītēs. Pagastā līdz Otrajam pasaules karam pastāvēja visai rosīga saimnieciskā dzīve, kas daļēji bija par iemeslu smagām represijām padomju varas pirmajos gados. Palsmanes pagasta teritoriju šķērso sazarots sīku upišu tīkls, no kurām ievērojamākā ir Palsa. Šīs upītes arī nosaka pagasta dabas raksturojumu, kurā netrūkst mitru zemieņu, kā arī dažviet visai stāvu upju krastu. Padomju gados veikti vērīnīgi meliorācijas darbi, kuru rezultātā cieta kultūrvēsturiskais mantojums, galvenokārt viensētas, dižkoki un vēsturiskas nozīmes akmeņi. Karjera izstrādes gaitā tika iznīcināti senkapi pie Rauzas upes.

1. Liepkalns

Pirmās ziņas par Liepkalnu atrodamas arhīvos 20. gs. 20. gados, kur H. Skujiņš to dēvē par vecu laiku pilskalnu. 1997. gadā arheologi pārbaudīja Liepkalnu un secināja, ka pilskalna iespējamība tajā ir apšaubāma, taču iespējams, ka kalns izmantots kā kulta vieta.

Liepkalns ir savrups, apaļš, ap 15 m augsts kalns ar stāvām nogāzēm un lielu izlīdzinātu virsotni 10 m diametrā. Nogāzēs vietām vērojami terasveidīgi paplašinājumi, savukārt uz dienvidiem no izlīdzinātās virsotnes turpinās 12 – 15 m plats, izteikti slīps plakums.

Par to, ka Liepkalna apkārtnē senatnē bijusi apdzīvota, liecina 1920. gadā netālo Ceplu māju tīrumā atrastais graudberzis. Arī jaunāka perioda vēsturē kalnam ir bijusi sava loma – tā pakājē, aizsargāta no ziemeļu vējiem, stāvējusi mežsarga māja, kalna galā uzstādīts ugunsnovērošanas un trigonometriskais tornis, kalns apstādīts ar lapeglēm, un ziemās apkārtējo māju bērni nākuši pa to ripināties vai braukt ar ragaviņām.

Liepkalns

foto: Andris Grīnbergs

2. Zviedru kara ceļš un blīgzna

Visai plašām teritorijām Palsmanes pagastā raksturīgas teikas, kas saistītas ar, t.sk. zviedru laikiem. Visbiežāk šīs teikas saistītas ar ceļiem, kokiem un senkapiem.

Viena šāda Zviedru ceļa posma vieta lokalizējama pie kādreizējām Grietupju mājām. Ceļš starpkaru periodā saukts par Zviedru kara ceļu, un tas vedis no Palsmanes uz Smilteni (Palsmanē 17. gs. esot uzturējies zviedru garnizons). Ceļu būvējuši zviedru karavīri. Tagad no ceļa saglabājies 3 – 4 m plats uzbērums, kura augstums vietām sasniedz 50 cm, gar tā malām vietām saskatāmas grāvju paliekas. Liekas, ka ceļa uzbērumam izmantota apkārtējā augsne. Ceļa uzbēruma sākumposmā aug resna blīgzna ar apkārtmēru vairāk nekā 4 m, kuru saukuši par Zviedru blīgznu. To esot iestādījuši zviedru karavīri, kad devušies prom no Palsmanes.

3. Jumja akmens

Pētījuma vērts ir akmens ar Jumja zīmi pie Kadokām. Pēc vēsturnieka A. Grīnberga informācijas Jumja zīmes akmeņos Latvijas teritorijā iepriekš nav zināmas. No dabas objektiem tādas zīmes galvenokārt konstatētas tikai rakstos klintīs.

Māju saimnieks G. Jansons pastāstīja, ka ap šo akmeni bijuši arī vairāki citi akmeņi, kuri laika gaitā kā traucējoši aizvākti.

Jumja akmens

foto: Edgars Žīgurs

galiem, kuri kaut kādu iemeslu dēļ nav kārtīgi iekalti.

Katrā ziņā akmens dod vielu pārdomām un pētījumiem, un visticamāk, ka atbilde nebūs ilgi jāgaida.

Zviedru bligzna

foto: Edgars Žīgurs

Pašreiz var izvirzīt 3 versijas akmens nozīmes skaidrošanai:

- Jumja akmens saistīts ar seniem Jumja (auglības) rituāliem. Par šādu iespēju liecina virkne tautasdziesmu, kurās parādās Jumja saistība ar akmeni;
- akmenī zīme iekalta salīdzinoši nesēn nacionālromantisma iespaidā;
- akmens pildījis robežakmens funkcijas, tātad bijis krustakmens ar slēgtiem krusta

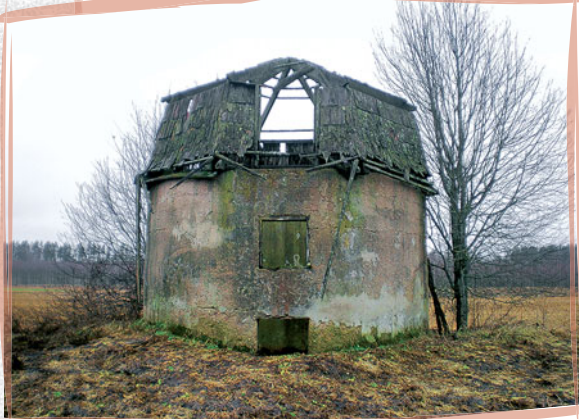

PLĀŅU PAGASTS UN STRENČU PILSĒTAS APKĀRTNE

Aigars Ancverīšs, Ivars Ziemulis

Vēsturiski Plāņi veidojušies jau tālajā 1676. gadā, kad grāfi Uksensērni Trikātas pilsnovadā izputināja trīs zemnieku – Plāņa, Strēja un Sēpura – mājas, to vietā izveidojot Plāņu muižu (Planhof). Laika gaitā Plāņu pagasta teritorijas lielums un pakļautība vairākkārt mainījusies. 1935. gadā pagasta platība bija 45 km², bet līdz mūsdienām teritorija ir sasniegusi 218 km² platību, dzīvo apmēram 690 iedzīvotāju. Šobrīd Plāņu pagasta pašvaldības teritorijā nosacīti var izdalīt divus centrus – Plāņus, Jaunklidzi, bet apdzīvotas vietas vēl ir Oliņas, Šalkas un Višķi. Pagastu vidusdaļā šķērso Latvijas garākā upe Gauja ar daudzām pietekām un

vecupēm. Pagasta teritorijā ir divi lieli purvi – Pukšu un Taures purvs –, kā arī daļa no Sedas purva. Pagasta ziemeļu daļa ir stipri mežaina, meži aizņem 60 procentus no visas teritorijas, toties dienvidu daļā ir plašas lauksaimniecības platības.

Skābbarības tornītis

foto: Aigars Ancverīšs

1. Skābbarības tornītis

Plāņu pagasta Vecknipos saglabājies 20. gs. 50. gadu beigās, Hruščova kukurūzas kampaņas laikā, celts skābbarības tornītis. Tas celts no betona, ir apaļas formas, aptuveni 5 m diametrā, ar koka konstrukcijas jumtu. Tā virszemes daļa ir aptuveni 2,5 m augsta, un tikpat dziļi zemē ierakta apakšējā daļa. Tornītim ir divas vai trīs nelielas durtiņas, kuras izvietotas viena virs otras.

Kolhoza lauku brigādes strādnieki uz lauka augošo kukurūzu ar mačetēm līdzīgiem lieliem nažiem cirtuši, krāvuši zirgu pajūgos un veduši

Tvaika lokomobiles novietne

foto: Aigars Ancverīšs

pie tornīša. Tur stāvējis ar traktoru darbināms smalcinātājs, kas kukurūzu sasmalcinājis un pa garu cauruli padevis sasmalcināto masu tornīti. Zaļo masu cilvēki ar kājām midijuši, līdz tā sablīvējusies. Ziemā fermas strādnieki gatavo skābbarību ar dakšām krāvuši kastēs un nesuši kūti lopu barošanai. Plāņu pagastā šādi tornīši atrodas arī pie Kreiļu, Bāliņu un Vecstaldotu mājām.

Oliņu pārceltuve 20. gs. 20. gadi

foto: Dāvis Spunde

2. Tvaika lokomobiles novietne

Pirmās Lauksaimniecības biedrības Baltijā jau 19. gadsimtā dibināja vācu muižnieki, un to uzdevums bija uzlabot lauksaimniecisko ražošanu. Vidzemē pirmo Lauksaimniecības biedrību, kurā piedalījās arī latviešu zemnieki, dibināja tieši Plāņos 1866. gadā. Viens no galvenajiem Lauksaimniecības biedrību izveides iemesliem bija modernas lauksaimniecības tehnikas iegāde – kuļmašīnas, lokomobiles, vēlāk arī traktori.

Plāņu pagasta Pluķos saglabājusies ēka, kuru cēlusi vietējā Lauksaimniecības biedrība tvaika lokomobiles (tautā saukta par dampi) vajadzībām. Ēka ir neliela, būvēta no šķeltiem laukakmeņiem, aptuveni 7x4 m liela. Tai ir koka konstrukcijas jumts un lielas durvis vienā galā, lai varētu iebraukt lokomobili. Virs durvīm saglabājies uzraksts “J.W 1901”. Līdzīga celtnē saglabājusies arī Plāņu pagasta Leimaņos.

3. Oliņu pārceltuve

Viens no vissenākajiem veidiem, lai šķērsotu upes, ir pārceltuve ar prāmi. Latvijā šādu pārceltuvju īpaši daudz bija pēc Otrā pasaules kara, kad karadarbības rezultātā bija iznīcināti daudzi tilti. Pārceltuves princips ir samērā vienkāršs. Pāri upei tiek nostiepta trose, pa kuru ar ūdens straumes un cilvēka muskuļu spēka palīdzību pārvietojas četrstūrainas vai

kuģa formas plosti. Upes krastos tiek izveidotas nobrauktuves.

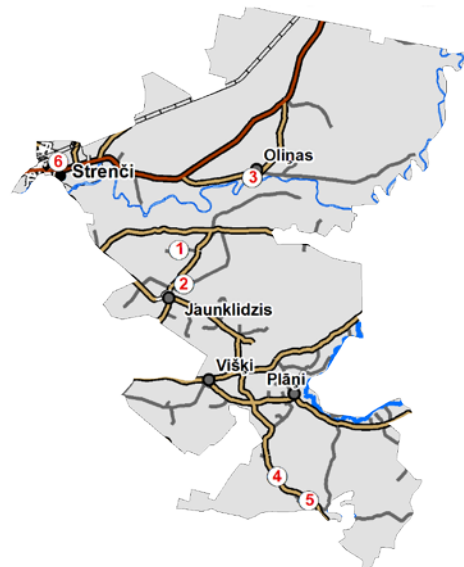
Plāņu pagasta Oliņās šāda pārceltuve pār Gauju darbojās līdz 20. gs. 50. gadu sākumam, savienojot veco Trikātas-Valkas ceļu. Mūsdienās

Oliņu pārceltuves vieta 2010. gadā.

foto: Aigars Ancverīņš

vēl saglabājusies mākslīgi veidota nobrauktuve Gaujas labajā krastā. Dažus kilometrus Strenču virzienā bijusi vēl Pulku pārceltuve, kura ir senāka un savu darbību beigusi agrāk.

4. Knapes dzirnavas

Knapes Tenis kā Plāņu muižas zemnieks dokumentos minēts jau 1688. gadā. 1872. gadā piedzima kartupeļu selekcionārs un audzētājs Knape Pēteris. Saimniecībā tika audzēti un pārdoti sēklas kartupeļi mazpulcēniem. Knapes skaitījās viena no bagātākajām saimniecībām pagastā. Blakus ienākumus deva vēja dzirnavas, kurās graudus mala maizes cepšanai un lopbarībai. Tās darbojās līdz padomju gadiem. Dzirnavām blakus bija piebūvēta melderā dzīvojamā mājiņa ar divām telpām. Lai

Ruķi

foto: Jānis Ence

5. Ruķi

Ruķu vārds minēts jau 1698. gada 4. maijā, kad tika veikta Plāņu muižas un zemnieku revīzija, izdarot ierakstu: "Ruķu Reinis priekš 5 gadiem miris, viņa dēls Pāvuls ir saimnieks, kas zirgu nokrišanas dēļ atpakaļ palicis." Tagadējā Ruķu māja ir celta 18. gadsimta vidū. Vēlākos laikos Ruķu īpašnieki bija Ērmaņi. Saimniecība ir bijusi ļoti liela, ar vismaz 16 ēkām, un tur dzīvojuši 33 cilvēki.

Ruķu māja ir pārbūvēta vismaz divas reizes, arī pašlaik notiek rekonstrukcija. Uz mājas jumta "krēsla" konstrukcijas ir iegriezts skaitlis "1888". Pie ēkas ieejas durvīm ir akmeņi kalts cits skaitlis – "1903". Māja apmūrēta ar netālā Kačoru purva māla ķieģeļiem. Pašreizējie īpašnieki cenšas restaurēt māju pēc vecā parauga ar mūsdienīgu pieskaņu. Mājas īpašnieks stāsta, ka, apstrādājot lauku pie mājas, esot atradis nolauztu Polockas akmens cirvi, kura identiskumu esot apstiprinājuši Valmieras novadpētniecības muzeja darbinieki. Šodien no vecajām ēkām ir palikušas tikai dzīvojamā māja un klētiņa. Mājas pagalmā aug Ruķu dižozols un uz Ruķu mājām, no Smiltenes-Strenču ceļa ved koku aleja, kas kādreiz, iespējams, ir bijis Naugārdes ceļš.

Knapes dzirnavas

foto: Jānis Ence

melderim nebūtu uz dzirnavām jāiet pa āru, bijusi uzcelta pāreja no mājas uz dzirnavām. Dzirnavām pa ārpusi bija izveidotā "lukta" – laipa, lai varētu staigāt pa dzirnavu ārpusi. Strādājot dzirnavu augšējā stāvā, ar pašu saimnieku reiz gadījās nelaime – kāpjot pa trepēm, slidējušas kājas un nokritis zemē. Vēlāk viņš pārvietojās ratiņos, jo bija paralizētas kājas. Neskatoties uz visu, ir bijis sirsniņš un izpalīdzīgs cilvēks. Ap 1950. gadiem Knapes dzirnavu melderā mājā ir bijusi smēde. Mūsdienās ēka pamesta un brūkoša.

Blakus Plāņu pagastam, netālu no Oliņām, Gaujas krastā atrodas Strenču pilsēta, kuru vēsturiski apdzīvojuši mežstrādnieki un koku pludinātāji, kuri bijuši tik izveicīgi ar savu prasmi vadīt plostu, ka pilsēta pat iesaukta par plostnieku galvaspilsētu. Par nozīmīgu apdzīvotu vietu Strenči sāka veidoties pēc dzelzceļa līnijas Rīga-Pleskava atklāšanas 1889. gadā. Tomēr senākās ziņas par Strenčiem atrastas kādā 1695. gada kartē, kur atzīmēts "Strenzt krug" (krogs) un zirgu pasta Rīgas – Tērbatas pasta ceļa malā. 1928. gadā Strenčiem tika piešķirtas pilsētas tiesības. Pavasaros lielu postu pilsētai nodara pavasara pali, aizsardzībai gar upi būvēti dambji. Bet daudz lielāku postu nodarīja Otrais pasaules karš, kad tika nodedzinātas vairāk nekā 60 ēkas un iznīcināti cilvēki – ebreji un psihoneiroloģiskās slimnīcas slimnieki. Mežā netālu no slimnīcas nošāva gandrīz 300 pacientus.

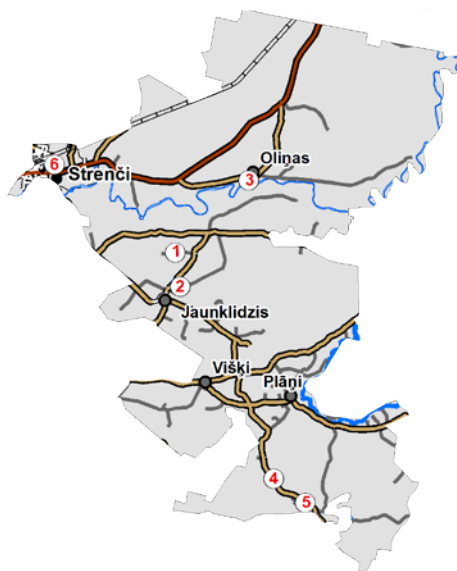
Slimnīcas pirmās kārtas celtniecība notika jau 1904. gadā, to atklāja 1907. gadā. Pēc senas tradīcijas korpusus nodēvēja pirmo pacientu vārdos, tā radās "Annas māja", "Marijas māja" u.c. 1931. gadā Strenču psihoneiroloģiskās slimnīcas mežā pacientu vajadzībām uzcēla baznīcu. Šeit notika dievkalpojumi un mirušo pacientu izvadīšana apglabāšanai slimnīcas kapos. Pagājušā gadsimta sākumā pacientu kapsētā kapu kopiņas tika apliktas ar akmens maliņām un melna marmora plāksnītēm ar personu datiem. Pēc Otrā pasaules kara plāksnes ilgākā laika posmā tika nolaupītas. Baznīca savas funkcijas pildīja līdz Otrajam pasaules karam, kad vācu armija to izlaupīja – noņēma un aizveda zvanu un citas relikvijas. 60. gados kapličā atradās aplauzīta eņģeļa skulptūra. Iespējams, ka tā atradusies baznīcas altārī, bet konkrētu ziņu nav. Ēkas pagrabā atradās kapliča. 50. gados pēc kara postījumiem baznīca netika atjaunota. Tai uzbūvēja otro stāvu, iebūvējot šķērssieni, tika atdalīta altāra telpa no zāles. Altāra telpā šodien ir patologanatomijas telpas. Zināmu laiku pirmajā stāvā atradās slimnīcas klīniskā laboratorija, otrajā stāvā ierīkoja dzīvokļus. Šobrīd arī pirmajā stāvā ir dzīvokļi.

Slimnīcas kapela
foto: Jānis Ence

6. Strenču psihoneiroloģiskās slimnīcas kapela

Slimnīcas komplekss Strenču pilsētā ir nozīmīgs vēsturisks objekts, kas arī mūsdienās tiek izmantots un attīstīts. Slimnīca atrodas pilsētas nomalē, piekļaujoties plašajai pilsētas mežu teritorijai.

SEDAS PILSĒTAS LAUKU TERITORIJA

Iveta Ence

Sedas pilsētas un lauku teritorijas vēsture cieši saistīta ar Sedas purvu, kurš aizņem gandrīz 90% no teritorijas. Tā izstrādes vēsture sākās jau 1938. gadā, kad nodibināja valsts akciju sabiedrību "Kūdra". Piecdesmito gadu sākumā tagadējās Sedas pilsētas vietā pletās mežs, kura vidū bija Salāniešu mājas. 1953. gadā reizē ar kūdras fabrikas būvniecību Sedas tīreļa dienvidu malā sāka veidoties ciemats. Kūdras fabrikas celtne bija pasludināta par Vissavienības komjaunatnes triecenceltni, un uz šejieni brauca jaunatne no visas Padomju Savienības. Tas noteica ciemata raksturu un seju gan tolaik, gan arī šobrīd. 1954. gadā Sedai piešķīra strādnieku ciemata tiesības. 1961. gadā strādnieku ciemats tika pārdēvēts par pilsētciematu. 1991. gada 14. novembrī pilsētciemats ar lauku teritoriju ieguvis statusu Sedas pilsēta ar lauku teritoriju. Pēc novadu reformas 2009. gadā Sedas pilsēta pievienojās Strenču novadam. Sedas lauku teritorija tika pievienota Jērcēnu pagastam. 2009. gadā teritorijas platība bija 72 km², Sedas pilsētā dzīvoja 1547 iedzīvotāji.

Priežu stādījumi purvā

foto: Annija Ence

1. Eksperimentālie koku stādījumi izstrādātajā kūdras purvā

Pagājušā gadsimta trīsdesmitajos gados tika domāts par iespējām Sedas tīrelī uzsākt kūdras ieguvei, kad nelielos apjomos ieguva kūdras purva dienvidu daļā. Detāla izpēte veikta 1946. – 1947. gadā, papildus 1951. gadā, un rezultātā tika sastādīts projekts kūdras ieguvei. Sešdesmitajos gados aktuāls kļuva jautājums, ko darīt platībās, kurās kūdras izstrāde pabeigta. Kādreizējais mežsaimniecības un mežrūpniecības ministrs (1971–1990) Leons Vītols nolēma pievērsties izstrādāto frēzkūdras purvu apmežošanas zinātniskai izpētei. Izpētes darbi tika veikti mežzinātnieka bioloģijas zinātņu doktora Kaspara Buša vadībā. Izstrādātajā purva dienvidu daļā tika ierīkoti parauglaukumi ar priedes, bērza, lapegles, apses, baltalkšņa un vītola stādījumiem, lietoti dažādi mēslojuma veidi. Laika gaitā tomēr

lielākā daļa teritorijas tika atstāta dabiskam apmežošanās procesam. Latvijas valsts mežzinātnes institūta "Silava" pētījumu ietvaros nesenā pagātnē atkārtoti apsekoti 60. gados ierīkoti apmežošanas izmēģinājumu objekti un konstatēts, ka kūdras atradņu apmežošanai piemērotākā koku suga ir bērzs.

2. Fosilais mežs

2000. gadā aptuveni 20 ha lielā platībā Sedas purvā kūdras izstrādes procesā zem 2–3 m biezā kūdras slāņa tika atrastas veca meža paliekas – koku celmi un čiekuri. Kūdras izstrādātāji Sedas purva vidusdaļā bija pievērsuši uzmanību koku un celmu sablīvējumam un tam, ka tas veido noteiktu simetrisku kontūru ar samērā taisnām līnijām. Tā ir bijusi priežu audze, ar atsevišķu koku diametru ap 20 cm, kas nav raksturīgi purva apstākļiem. Atsevišķiem kokiem konstatējamas koksnes skudru darbības

pažīmes un uguns apdegumi. Ņemot vērā kūdras veidošanās procesa īpatnības, ka kūdras slāņa biezums gada laikā pieaug par 1 – 2 mm, tika lēsts, ka atrasto meža palieku vecums varētu būt 2000 – 2500 gadi. Tagad atradums atkal paliek par vēsturi, jo teritorija lēnām apūdeņojas.

Fosilais mežs

foto: Edīte Dambergā

3. Dzelceļš

Sedas šaursliežu dzelceļš ir viens no retajiem funkcionējošiem Latvijas šaursliežu dzelceļiem. Dzelceļa līnija izveidota 20. gadsimta 50. gados kūdras rūpnieciskai pārvadāšanai. Dzelceļš caurij visu Sedas tīreli, tā garums purva teritorijā pārsniedz 20 km, bet kopā ar atzariem – ap 40 km. Šaursliežu dzelceļš savienots ar platsliežu dzelceļu. Līdz 2004. gadam tūristiem tika sniegts ekskluzīvs un Baltijas mērogam inovatīvs piedāvājums – iespēja iepazīt Sedas purvu ar īpašu, šim mērķim pielāgotu motordrezīnu. Ceļojuma laikā bija iespējams aplūkot purvu ar tam raksturīgām ainavām, kā arī kūdras ieguves tehnoloģiskos procesus. Sliežu stāvoklis arvien pasliktinās, un to atjaunošanai nav līdzekļu, tādēļ lokomotive nebrauc ātrāk par

Šaursliežu dzelceļš Sedas purvā

foto: Annija Ence

15 – 20 km/h. Savulaik pārmijas darbinātas ar elektromotoriem no centrālā dispečerpunkta, bet tagad, gluži kā dzelceļa pirmsākumos, mašīnista palīgs kāpj ārā no lokomotīves, lai pārslēgtu pārmijas. Ja nākotnē varētu atjaunot braucienus pa Sedas purva sliežu ceļiem, tas būtu perspektīvākais Sedas purva izmantošanas veids – piedzīvojumu tūrisms.

SMILTENES PAGASTS

Līga Krūmiņa-Krīgere

Laikmetu griežos Smiltenes pagasts piedzīvojis dažādus laikus, vecākās liecības glabā 14. gs. pilsdrupas. Pilsdrupu teritorijā saglabājies rets jauno laiku muižas/pilsētas saimniecības ēku veids – siera namiņš, celts 1768. gadā, tur ticis kaltēts siers un tālāk nogādāts Rīgas tirgū. Uzplaukumu pagasts piedzīvo 19. gs., kad sāka saimniekot firsts Livens. 1922. gadā šeit sāka darboties viengadīgā piensaimniecības skola, kas laika gaitā izveidojusies par Smiltenes tehnikumu. Smiltenes pagasts robežojas ar Bilskas, Brantu, Blomes, Plāņu, Launkalnes pagastu un Smiltenes pilsētu. Tā platība

2010. gadā bija 67 km², reģistrēti 1200 iedzīvotāji. Administratīvais centrs atrodas Kalnamuižā.

Ar Smiltenes pagasta vārdu saistās vēl citu ievērojamu cilvēku vārdi. Te dzīvojuši un strādājuši Jēkabs Lange – pirmais latviešu vārdnīcas sastādītājs, Kažoku Dāvis – valodnieks un literāts, arī rakstnieks Zeiboltu Jēkabs, Jēkabs Drande – pirmais latviešu keramiķis, kas guvis starptautisku atzinību, komponists Ādolfs Ābele, rakstnieks un dramaturgs Jūlijs Pētersons, gleznotājs Vilhelms Purvīts, kurš Brutuļos jaunībā pavadījis veselu gadu, lai apgūtu dzimavnieka profesiju. Valmieras virzienā ceļmalā atrodas fragments no vairāk nekā 400 gadus vecās Zauskas priedes, kas mūsu senčiem kalpojusi kā upurēšanas vieta.

Jakoba Langes kapa

foto: Līga Krūmiņa-Krīgere

1. Jakoba Langes kapa vieta

Jakobs Lange bijis mācītājs, valodnieks un tulkotājs. Dzimis 1711. gada 9. jūlijā Kēnigsbergā grāmatu tirgotāja ģimenē. 1736. gada Ziemassvētkos ieradās Ēvelē, lai strādātu par mācītāju. Latviski nepratis ne vārda, bet jau pēc sešām nedēļām varējis sastādīt pirmo sprediķi latviešu valodā. Smiltēnē aizritējuši viņa ražīgākie dzīves gadi, strādājot pie sava mūža darba vācu-latviešu un latviešu-vācu vārdnīcas sastādīšanas. Te organizējis skolas, skolotāju sagatavošanu, draudzes izglītošanu, ziedodams savus personīgos līdzekļus. 1753. gadā sarakstījis "Vidzemes ļaužu vecas un jaunas būšanas stāsti", kur sastopama īstā, nesabojātā latviešu valoda. Viņš miris 1777. gadā, apbedīts Smiltenes vecajā Cērtenes

kapsētā. Tagad teritoriju klāj mežs, un tikai uzmanīgs vērotājs var samaniēt senās kapu kopiņas, redzams daļēji nopostītais Jakoba Langes kapa piemineklis un salauztās Hasenšteinu ģimenes kapu akmens plāksnes ar iegravētiem uzrakstiem. Mācītāja bērnu bērni – Gulekes – Langem uzcēla pieminekli ar krustu. Diemžēl krustu pēc Otrā pasaules kara vandaļi nolauza, un pašreiz redzama tikai pieminekļa pamatnes daļa.

2. Briņģiņu robežakmens

Akmens atrodas netālu no Briņģiņu mājām, tā saucamā Grašu ceļa malas koku pudurītī. Vislabāk šo vietu sasniegt, braucot no Jāņmuižas puses. Akmens izskatās aizmirsts, un pat dažiem apkārtējo māju iedzīvotājiem

Brinģiņu robežakmens

foto: Līga Krūmiņa-Kriģere

par šo akmeni nekas nav zināms. Par akmeni pastāstīja Lejas Brinģiņu māju saimnieks. Domājams, akmens šeit stāvējis visu laiku, un, iespējams, tas atzīmē robežu starp savulaik divām muižām – Smiltenes muižu un Blomes muižu. Akmens izmēri: 0,83 cm plats, 1,35 cm garš un 0,85 cm augsts. Akmenī iekalts šāds uzraksts: “N + 82”, šim uzrakstam apakšā “1781” un zem tā “1843”. Interesanti, ka šim akmenim ir divi gadu skaitļi, kas nav parasts, bet ir retāks gadījums.

3. Līgo kalniņš

Līgo kalniņš ir vieta Smiltenes pagastā, kas katrus saulgriežus pulcina līgotājus. Jādomā, ka arī mūsu senči šeit svinējuši Jāņus, jo Smiltenes tuvumā šis kalniņš ir vienīgais, kas redzams no visām pusēm. Par cilvēku darbību senatnē šeit liecina 1960. gados lauku apstrādes laikā izartais zobens. Diemžēl nav zināms, kur šis zobens atrodas tagad.

Jāņu svinēšanas tradīciju šajā vietā 1996. gadā atsāka Smiltenes Latviešu biedrība, tradīcija turpinās līdz šai dienai. Šeit kopā ar līgotājiem saulgriežus svinējušas daudzas folkloras kopas. Cilvēki teic, ka skaidrā laikā no šejienes varot

saredzēt Trikātas, Vijciema un Valmieras āres. Šeit atrodas arī nozīmīgs mērniecības punkts – otrās pakāpes ģeodēziskais punkts. Smiltenes pagasta ļaudīm šī vieta ir tik nozīmīga, ka tās vārdā nosaukta arī jaunā dzīvojamā ciematiņa iela.

Jāņu kalniņš

foto: Līga Krūmiņa-Kriģere

TRIKĀTAS PAGASTS

Inga Boškina

Buču ozols

foto: Inga Boškina

1. Buču ozols

Pie Buču ozola, kas aug ceļa malā netālu no Ūdriņām, 20. gadsimta 60. gados Strenču pilsētas jauniešiem bijusi iecienīta randiņu vieta. Uz turieni jaunieši gājuši pastaigāties vai satikties. Apstājoties zem ozola, paveras ļoti skaists skats uz Gauju, kura šajā vietā met loku. Vislabāk tas redzams pavasarī, kamēr nav salapojuši koki. Ozolam dots romantisks nosaukums "Buču ozols", jo, priecājoties par skaisto dabas skatu un pavasarī, jauniešos modušās romantiskas jūtas un zem ozola viņi skūpstījušies.

Trikātas vārds pirmo reizi dokumentos minēts 1208. gadā Livonijas Indriķa hronikā. Tā bijusi Tālavas valsts centrs, kurā valdījis Tālavas valsts vecākais Tālivaldis. Daudzi vēsturnieki uzskata, ka Trikātā atradusies Beverīnas pils. 1283. gadā nodibināja Trikātas draudzi un uzcēla baznīcu. Gadu vēlāk – 1284. gadā – Trikātas pilskalnā uzcēla Livonijas pili, līdz mūsdienām ir saglabājušās pilsdrupas. 1555. gadā Trikāta bijusi pilsēta, jo minēta starp 21 tā laika pilsētu. Pilsētiņa karos daudz postīta un vairs nav atjaunota.

Trikātas pagasts ir bagāts ar vēstures un kultūras pieminekļiem. Nozīmīgākie no tiem ir baznīca, mācītājmuiža un pilsdrupu komplekss. Trikātiēši priecājas par saviem dižkokiem – Atpiļu upurozolu un Rūtiņu kļavu. Trikātā atrodas arī svētkalns – Jēņa kalns – un trīs senkapi.

2. Vācu armijas poligons

Otrā pasaules kara beigās, 1944. gada pavasarī, mežā netālu no Strenčiem izveidots vācu armijas tanku, smagās artilērijas, bruņumašīnu, motociklu poligons. Poligons atradās apmēram 5,2 km no Trikātas centra ziemeļu virzienā, 1937. gadā jaunizveidotā ceļa Trikāta-Strenči kreisajā pusē. Apmēram 33 ha lielā platībā bija izveidoti daudzi padziļināti taisnstūra laukumi ar vaļņveida malām (kaponieri), kuros maskēšanās nolūkos atradās vācu armijas tanki un smagā artilērija. 1939. gadā dzimusi Daina Boškina (dzim. Grinberga) atceras, ka tajā laikā braukusi zirga vezumā kopā ar tēvu Jāni Grinbergu uz Strenčiem un redzējusi vāciešu karavīrus, tankus, motociklus. Šī vācu armijas daļa Trikātā nav ienākusi. Tagad meža stigu pie Trikātas-Strenču ceļa sauc par Vācu stigu.

3. Klētnieku mājas

Klētnieki esot pēdējā Tālavas valdnieka Tālivalža sēta. Par to liecina sens nostāsts.

1490. gadā Trikātas Klētnieku mājās mirusi kāda sieviete, par kuras nāvi Trikātas draudzes baznīcas grāmatās ierakstam esot piezīme: "die...Köningin von Letten" (latviešu ķēniņiene). Zināms, ka viņai bijuši divi dēli. Viņu brīvības grāmatas glabājušās dzīvojamā rījā aiz sijas, bet dažus gadus pēc mātes nāves mājas nodegušas kopā ar visiem dokumentiem. Vietējie vācu varasvīri nu vairs abus brāļus nav atzinuši par brīvcilvēkiem, kungi gribējuši piespiest iet kļaušu darbos. Brāļi turējušies pretim. Beidzot abi pārdoti verdzībā uz Vāciju. Tur viņi Ķilē 25

Poligona kaponieris mežā

foto: Inga Boškina

gadus kaluši enkurus, izpirkuši sev brīvību un atgriezušies Klētniekos.

No tā cēlies viņu dzimtas uzvārds – Schmidt (vācu Schmied – kalējs).

Pašreiz saglabājusies tikai māju vieta, ēku pamati, dīķi un lielle koki, mājvieta ieaugusi krūmos.

Klētnieku mājvieta

foto: Sarmīte Kanašņiece

VALKAS PAGASTS

Normunds Ģērmanis, Viesturs Lārmanis

Valkas pagasts kā mazākais Valkas apriņķī par atsevišķu pagastu kļūst ar 1909. gada 1. janvāri, atdalot daļu no Lugažu pagasta un Kāģeru pagasta. 1935. gadā tā teritorija bija 49 km² liela. 1949. gadā pagasti tiek likvidēti un izveidoti ciemi, bet 1953. gadā notiek ciemu apvienošana, kā rezultātā mazais Valkas ciems, tam pievienojot Pedeles un Lugažu ciemus, kļūst par lielāko ciemu Valkas rajonā.

Pagasta apdzīvotākā vieta Lugaži vēstures materiālos minēta jau 13. gadsimtā, gan ar nosaukumu Hoff for Luden. Senos laikos šo apvidu apdzīvojuši igauņi. Tālavas valdošo dzimtu pārstāvji līdz pat Kagjarvas ezeram nometinājuši savu dzimtu piederīgos. Toties Sēļi, jeb kā senos laikos šo vietu sauca – Selekuella, kā apdzīvota vieta minēta tikai 1601. gadā. Bijušas daudzas muižas, diemžēl šodien saglabājušās tikai 3 – bijusī Lugažu pilsmuiža, Pedeles muiža un Sēļu muiža. Ordeņa mestra Eberharda fon Monheima 1334. gadā celtā Lugažu pils mūsu dienās vairs nav manāma. Kara vēsturē nekur nedzirdam Lugažu pils vārdu pieminam, vai nu šī pils bijusi neievērojama, vai arī agri gājusi bojā.

Dienvidu un ziemeļu daļā plešas meža masīvi. Pie Gaujas ap Lipšiem aug izcilas priedes, tās bijušas tik izcilas, ka no tām tika uzbūvēta Turaidas baznīca.

Austrumu krustakmens

foto: Normunds Ģērmanis

1. Austrumu krustakmens

Krustakmens atrodas 3 saimniecību – Austrumi, Kalmes un Tērces – robežu krustpunktā. Tas ir 2x2,4 m liels un 75 cm augsts akmens, kurā ar 15 – 20 cm augstiem burtiem iekalts gadskaitlis “1823” un interesantas formas krusts, kas atgādina lidmašīnu. Iekalamu dziļums ap 0,5 cm. Akmens atrodas nelielā grāvīša pagriezienā, tas atspoguļojas arī krusta formā. Nošķeltie gali norāda, ka tajos virzienos robežas nav. Savukārt atvērtie krusta gali norāda robežu virzienus, iespējams, ka tajos virzienos vēl ir atrodami līdzīgi krustakmeņi. Interesanti,

Ivara egle

foto: Normunds Ģērmanis

ka šobrīd tieši krusta gali ar šķēršiem parāda Austrumu saimniecības robežu virzienu. Atjaunojot robežas, arī Austrumu saimniecības robežu stūris atradies pie šī akmens, taču vēlāk robeža ir pārcelta.

apkārtmērs mūsdienās 2,8 m. Apmēram 3-4 m augstumā izveidojušies 4 lieli zari, kuri veido kokam papildu galotnes.

3. Kailā sila dzelzceļa tilts

Pirmā šaursliežu dzelzceļa līnija Valka-Pērnavā tika atklāta 1897. gadā. Pēc Otrā pasaules kara šis posms vairs nav izmantots, bet šur tur mežā saglabājušies toreiz būvētie tilti pāri upītēm. Tilts atrodas ceļa posmā no Valkas uz Pedeli, Kailajā silā. Cauri tek maza upīte. Tilts vēl mūsdienās ir labā stāvoklī, būvēts no apstrādātiem, aptuveni 30x60 cm lieliem akmeņiem. Caurtekas iekšpusē redzamas līnijas, kas varētu liecināt par tās paplašināšanu vai citiem tehniskiem darbiem, kas datēti ar iemūrētu Latvijas ģerboni un gadskaitli "1937". Diemžēl puse no šī ģerboņa ir izlauzta, tādēļ nav konkrētas ziņas, kas īsti ir veikts šajā gadā un kas tas par vārdu, no kura šodien ir palikušas tikai beigas "...šana".

Kailā sila dzelzceļa tilts

foto: Normunds Ģermanis

2. Ivara egle

Katrā pagastā ir kāds zīmīgs koks, par kuru vietējie ļaudis stāsta dažādus nostāstus. Ne vienmēr tiem jābūt seniem stāstiem, arī jaunāku laiku zīmīgi notikumi jau ir kļuvuši par vēsturi, un tos atspoguļojošie stāsti tautas mutē ir uzsākuši savu gaitu.

Ap 1962. līdz 1963. gadu kāds nepilnus 20 gadus vecs puisis, vārdā Ivars, bijis ieskatījies kādā vietējā meitenē. Tomēr, kā jau tas dzīvē mēdz notikt, meitene izvēlējusies citu puisi. Ivars aiz pārestības un sirdsāpēm nolēmis doties uz Rīgu laimi meklēt. Tikai pirms tam kaut kas paliekošs arī dzimtajā pusē vēl jāizdara – lai paliek par piemiņu. Tad nu puisis uzkāpis eglē, nozāģējis tai galotni un devies uz Rīgu.

Koks mūsdienās labi pamanāms ainavā, Ivara zāģējuma vieta ir ap 10 m augstumā, zem kuras zari izveidojuši 3 galotnes. Koka

Valkas pagasta austrumu daļa neizceļas ar daudziem un ikvienam acīmredzamiem kultūrvēstures pieminekļiem, piemēram – pilīm un muižām. Tas tādēļ, ka vēsturiski tā ir bijusi nomale gan Lugažu muižai, gan Kāģermuižai, kuras centrs tagad atrodas Igaunijā. Taču šī pagasta daļa ir bagāta ar līdz šim mazāk apjaustiem, bet ne mazāk nozīmīgiem objektiem. Īpaši jāatzīmē labi saglabāties senu zemes ceļu tīklojums, kas ilustrē seno saimniecību savstarpējo satiksmi un Gaujas kā ūdensceļa nozīmi. Gaujas ieleja glabā arī vienu no senākajām cilvēka un dabas mijiedarbības ainavas formām – parkveida pļavas un ganības. Atzīmējams ir Planču pilskalns, kas tiek minēts arī kā iespējams pirmsākums Valkas pilsētai. Ievērojams ir teiksmainais Silezers, kas minēts nostāstos par senās Tālavas valsts notikumiem un esot pa pazemes ceļu savienots ar Valkas-Smiltenes ceļam otrā pusē esošo Melno atteku.

Sarkankalnu ceļš ved pa senas kāpas virsotni

foto: Viesturs Lāmanis

4. Senie zemes ceļi

Valkas pagasta dienvidu daļas meža masīvu pārtrauc tikai šaurā un senāk diezgan blīvi apdzīvotā Gaujas ieleja un nelieli atsevišķu mājvietu lauki pie mežu ezeriem. Lielākā daļa seno mājvietu Gaujas ielejā un mežos jau sen pamestas vai izzudušas. Taču meža vēsturiskā nepārtrauktība un sauso priežu mežu apstākļi vēl šodien saglabājuši daudzus zemes ceļus vai to vietas. Šie ceļi kādreiz savienoja senās mājvietas, mājvietas un meža pļavas, mājvietas un pārceļšanās vietas pār Gauju. Īpaši ir ceļi gar Gauju – tie iezīmēti jau vairākus gadsimtus vecās kartēs. Seni ceļi ir atrodami daudzviet Latvijā, taču parasti tie ir vēsturiski lielākie ceļi, bieži ar mākslīgu ceļu segumu – bruģi, kamēr lielākā daļa mazo zemes ceļu ir pazuduši zem plašām aramzemēm vai apmežojušies un vairs nav redzami. Ceļi Gaujas meža masīvā pārsteidz ar to, ka tie gandrīz pirmatnējā veidolā saglabājušies cauri gadsimtiem. Dažviet mežu caurauž vesels seno ceļu tīmeklis, kas iezīmē kompleksu senās satiksmes kopainu. Visvairāk šie ceļi redzami Gaujas labajā krastā ap Bekām un posmā Bekas-Zile-Spicu tilts.

5. Bišu koki

Aizvēsturiskos laikos Baltijas reģionā nebija bišu stropu, un bišu dravas neatradās pie mājas dārzā, bet mežos izklaidus bija bišukoki ar dabiskos dobumos ierīkotām vai kokā izkaltām bišu dorēm. Bitenieks, lai aplūkotu bites, kāpa kokā ar īpašas ierīces – dzeiņa – palīdzību. Pēdējie šāda veida biškopības piemēri Latvijā reģistrēti 20. gs. sākumā. Valkas pagasta Gaujas ielejā vēl tagad atrodami vairāki veci ozoli, liepas un priedes ar dažādos laikos izcirstām vai izzāgētām dorēm. Senākā ir Marsu dravas priede ar vecajiem laikiem atbilstošu dores dobumu, kurš ap 20. gs. vidu koriģēts, izveidojot plašāku dobumu auliņa ievietošanai. Vairāki ar biškopību saistīti izzāgēti dobumi un vecs bluķa strops – auliņš – ir Vekšu saimniecības ozolos, vairāki auliņiem paredzēti izzāgēti dobumi atrodami Marsu ozolos. Par pēdējo gadījumu var teikt, ka tajā meža dravniecības tradīcija joprojām ir dzīva – vēl darbojas bitenieks E. Mertens, kas pats šos dobumus izmantojis.

6. Parkveida pļavas

Parkveida pļavām un ganībām raksturīgā ainava ir viena no vecākajām ainavas formām mūsu klimatiskajā joslā, kas veidojusies cilvēka un dabas mijiedarbībā. Valkas un Zvārtavas pagastos Gaujas ielejā ir viena no valstī plašākajām parkveida ainavām.

Marsu saimnieks E. Mertens rāda vecu bišu priedi ar dori

foto: Viesturs Lārmanis

Šobrīd tā lielākoties ir izaugusi jaunākā meža un senajā veidolā reti kur vairs redzama. Vecajiem kokiem bieži atrodami zari, kas nozāgēti tā, lai būtu, kur pakarināt siena zārdu kokus vai citus priekšmetus. Vecajos kokos gadās atrast dažādu laiku bišu dores un pie kokiem piestiprinātu paliktnišu paliekas bišu auliņiem. Vecu priežu stumbros var atrast rētas, kur plēsti sveķaini skalīņi iekuram, pašu koku tomēr nenobeidzot, vai izcirsta iedobe, kur satecēt sveķiem, kas izmantoti dziedniecībā. Savdabīga koku stumbru un zarojuma forma bieži norāda uz senām ganībām, kur kokus kādreiz apgrauzuši lopi. Spriežot pēc koku vecuma, šie līdz mūsdienām saglabājušies senās ainavas fragmenti ir veidojušies no viena līdz trīs gadsimtu tālā pagātnē.

Parkveida ainava pie Marsiem

foto: Viesturs Lārmanis

Bišu koks

foto: Viesturs Lārmanis

VARIŅU PAGASTS

Edgars Žigurs

Pagasts izveidojies tikai 1990. gadā, pirms tam bijis Palsmanes pagasta un draudzes sastāvdaļa. Kā vienas no senākajām vēsturiskajām liecībām pagastā uzskatāmi Sliepjū senkapi, kā arī nopostītā senkapu vieta pie Lindēm. Vadoties pēc informācijas par atradumiem senkapu vietās, tos varētu datēt ar vidējo vai vēlo dzelzs laikmetu. Vēlāk par apdzīvotības centriem uzskatāmas muižas un pusmuižas Ķeņģos, Grošļos, Vilciņos un Lazdiņos. Starpkaru periodā pagastā aizvien nozīmīgāku vietu ieņēma viensētu grupa, kas veidojās ap Variņu saimniecību. Variņu vārds esot cēlies no mājas saimnieka neparastā spēka, kurš, kā vēsti nostāsti, spēkā varējis sacensties ar zirgu.

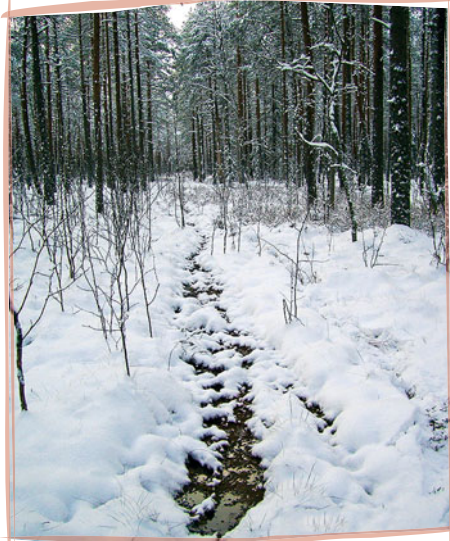
Nometnes vieta

foto: Edgars Žigurs

1. Nacionālo partizānu nometne

Nacionālo partizānu nometni 1945. gada novembrī izveidoja Sinoles partizāni komandieru Elmāra Ginda ("Garā") un Jāņa Baķa ("Lemeša") vadībā. Nometnē gatavojās ziemot 12 vietējie partizāni, kā arī tika gaidīta 8 partizānu grupa no Cēsu apriņķa Drustu pagasta. Taču 3. decembrī partizānu satikšanās vietā Sinoles pagasta Strēbelēs notika sadursme starp atbraukušo Drustu grupu un NKVD (Tautas iekšlietu komisariāta karaspēku). Zaudējuši divus kritušos, drustēnieši devās

Pēc Otrā pasaules kara tagadējā Variņu pagasta teritorijā veidojās viena no aktīvākajām nacionālo partizānu darbības vietām, iespējams, ka te lielu lomu spēlēja plašie mežu un purvāju nogabali. Padomju laiks pagastā ienes savas korekcijas: tika izveidots kolhoza "Oktobris" centrs uz bijušo Variņu, Sauju un Sliepu saimniecību bāzes. Pagastā veikti plaši meliorācijas darbi, kuru rezultātā bez pēdām ir zudušas neskaitāmas vēstures un dabas mantojuma liecības. 2010. gadā pagasta teritorija bija 100 km², dzīvoja 949 iedzīvotāji.

Garais tilts

foto: Edgars Žigurs

atpakaļ uz saviem mežiem. Pēc tam 5. decembrī Sinoles (tagad Palsmanes) pagasta Mačānos kaujā ar padomju NKVD karaspēku krita divi partizāni no šīs grupas. Tajā pašā dienā čekisti, izsekojot sniegā redzamās pēdas, atklāja un uzbruka arī partizānu nometnei. Kaujā pie nometnes tika ievainots partizāns Artūrs Kamarūts. Kopumā partizāniem izdevās neskartiem atrauties no vajātājiem un nozust. Nacionālo partizānu nometne bija iekārtota mežā uzkalniņā, kuru no visām pusēm ieskauj pārpurvots mežs. Mūsdienās redzamas divas lielas bunkuru vietas (apmēram 4x5 m), izejas no tām, kā arī zigzagveida ierakumu sistēma ap bunkuriem.

2. Garais tilts

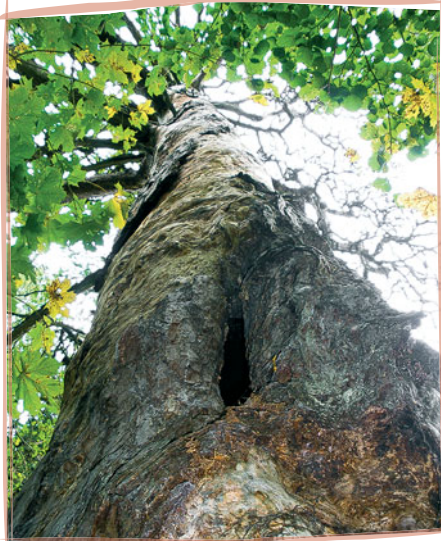
Par senu kara ceļu – Garo tiltu – Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijā ir H. Skujiņa ziņojums no 1927. gada. H. Skujiņš ziņo, ka ceļš saukts arī par Poļu vai Krievu tiltu un esot bijis izlikts ar guļošiem balķiem.

Mūsdienās ceļu atceras 90 gadus vecā Variņu iedzīvotāja Lillija Muceniece, kas bērnībā kopā ar tēvu zirga pajūgā pa to braukusi ogās un sēnēs, kā arī, ja vajadzējis, uz Ranku. Ceļš gājis cauri purvainam mežam un bijis izlikts ar resniem balķiem. Viņas tēvs Valdemārs Zuika stāstījis, ka šo ceļu būvējuši zviedru karavīri, un allaž pieminājis: "Redz', cik stiprs ir Zviedru tilts!"

Šodien purvainajā mežā redzama pusaizaugusi ceļa vieta – Garais tilts, tas nesakrīt ne ar jaunajām, ne vecajām meža stīgām. Diemžēl balķu paliekas purvāja virskārtā vairs nav iespējams konstatēt. Zviedru ceļa vietu zināja arī tuvumā dzīvojošais bijušais mežsargs J. Laža, kurš stāstīja, ka jau 20. gs. 60. gadu beigās no ceļa balķu klājienu nekas nav bijis redzams.

3. Lielā Raušu dores priede

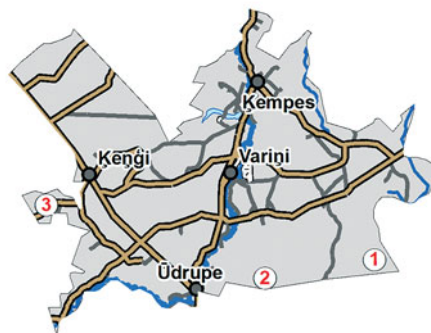
Svarīgu vietu dabas un kultūrvēsturiskajā ainavā ieņem dižkoki. To vērtība ir vēl jo lielāka, ja tie ir saistīti ar kādu senu saimnieciskās darbības aspektu. Mūsdienās visai reti ir sastopamas

Bišu dore

foto: Andris Grinbergs

senākās biškopības liecības, no kurām īpašu vietu ieņem kokos izveidoti mākslīgi dobumi bišu turēšanai – dore. Iepriekš minētajiem kritērijiem atbilst nu jau nokaltusi Lielā Raušu dore priede. Priede dižkoku sarakstā pirmo reizi fiksēta tikai 1985. gadā, taču par dori tajā nekas nav minēts. Toreiz priedes apkārtmērs bijis 3,4 m. Tagad dižkoks ir nokaltis, un, visticamāk, koks tuvāko gadu laikā pazudis no vēsturiskās ainavas. Kādreiz priedei tuvumā dzīvojošais P. Pērkonis pastāstīja, ka bišu dori viņš ar brāli uzgājis ap 1950. gadu, tad tajā dzīvojušas bites, kuras gan nav bijušas apsaimniekotas. Vēlāk dorē ieviesušās skudras, un tā sākusi aizaugt. Dore atrodas apmēram 2,5 m augstumā no zemes. Jācer, ka nākotnē radīsies iespēja saglabāt vismaz to priedes stumbra daļu, kur atradusies dore.

VIJCIEMA PAGASTS

Rudīte Gulbe

Mežmuižas klēts

foto: Rudīte Gulbe

Vijciema pagasta nosaukums atvasināts no Vijas upes kā "ciems Vijas upes krastā". Senos laikos tas piederējis pie letgaļu Tālavas valsts Trikātas novada. Pēc skolotāja A. Šķēles pētījumiem, Vijciems vēsturē pirmo reizi minēts 1224. gadā. Daudzu gadsimtu gaitā šo novadu, tāpat kā lielāko daļu Latvijas teritorijas, pārstaigāja igauņu, krievu, poļu, zviedru, vāciešu un vēl citu zemju karapūļi, un katrs no tiem atstājis pēdas pagasta vēsturē gan labā, gan sliktā nozīmē. Tā, pēc Zviedrijas valdības rīkojuma, 1638. gadā tika veiktā visu māju un muižu revīzija (arklu revīzija). Turpretim ap 1710. gadu krievi iekaroja Vijciema novadu un ievazāja mēri, kā rezultātā nomira vairāk nekā puse iedzīvotāju. Taču pagasta vēstures lielāko daļu veidojuši paši pamatiedzīvotāji. Par to stāsta vēl tagad atrodamie seno zemju lietojumu robežakmeņi Gaujas krastā, netālu no Sargupītes, mēra laika upuru akmens pie Miklāvkalna, soda priede Vijciema centrā un daudzas citas vietas un nostāsti vecāko vijciemiešu atmiņās. Viena no interesantākajām un nostāstiem bagātākajām vietām Vijciemā ir Bitarīnkalns. Te var ieraudzīt akmeņu krāvumus un veidojumus, kuru lietojumu un izcelsmi var interpretēt ļoti dažādi.

1. Mežmuiža

Tā kā 67% no Vijciema pagasta teritorijas aizņem meži, tad interesants vēstures objekts ir Meža muižas komplekss apdzīvotā vietā "Mežmuiža". Par Mežmuižas dibināšanas gadu uzskata 1826. gadu, bet Muižas ēkas uzceltas 1867. gadā. Tā kā vijciemieši aktīvi vērsās pret aizliegumiem mežā izcirst kokus, šaut meža dzīvniekus, kuri postīja sējumus, viņu neapmierinātība pārvērtās nemieros, kā rezultātā 1905. gadā tika nodedzināta Mežmuižas dzīvojamā ēka. Mežkungs ar savu ģimeni paslēpās no ķieģeļiem celtajā čiekurkaltē. Muižas ēka netika atjaunota. Līdz mūsdienām apmierinoši saglabājušās muižas saimniecības ēkas – klēts, veļas mazgātājas māja, sliktākā stāvoklī atrodas muižas zirgu stallja pārrauga māja.

Ar zirga arklū veidotās vagas priežu audzē
foto: Rudīte Gulbe

2. 19. gs. beigās mākslīgi ierīkota priežu audze

Jau no seniem laikiem Vijciema pagastā liela uzmanība tika pievērsta mežu sapratīgai apsaimniekošanai. Tādēļ arī 1898. gadā Vijciema Mežmuižā nodibināja pirmo meža skolu Baltijā. Lai apgūtu praktiskās iemaņas mežu apsaimniekošanā, audzēkņiem pavasaros bija jāpiedalās meža sēšanā. Līdz mūsdienām ir saglabājusies 19. gs. beigās mākslīgi ierīkotā priežu audze. Vēl tagad zem šīs audzes klāja

Armijas kupica

foto: Rudīte Gulbe

saskatāmas augsnes gatavošanas pēdas – ar zirga arklū dzītas vadziņas, kurās tika sētas priežu sēklas.

3. Armijas kupica

Ne tikai senatnē, bet arī mūsdienās cilvēku darbošanās radījuši objektus, kuri kļuvuši mūsu vēstures daļa. Tā 20. gs. 70. gados mežā netālu no lelicām mežsargs ieraudzījis, ka krietnu laiku mežā uzturas armijas smagā mašīna un tur rosās armijas cilvēki. Tā kā viņš pats bija dienējis armijā, saprata, ka vietai tuvojies un uzdot jautājumus nebūtu prātīgi. Pēc kāda laika mašīna nozudusi, bet tajā vietā bija parādījusies ļoti rūpīgi izveidota jauna liela izmēra kupica. Tās vidū bijis vairāk nekā metru dziļš, ap 15-20 cm plats caurums. Domājams, ka tajā bijis kaut kas ievietots. Kupica un caurums saglabājusies līdz mūsdienām. Vietējie šo vietu sauc par armijas kupicu.

ZVĀRTAVAS PAGASTS

Agris Ustups

Pagasts atrodas Gaujas kreisajā krastā pie Igaunijas robežas, teritorijas lielākā daļa ietilpst Aumeisteru paugurvalnī, kas robežojas ar Sedas līdzenumu un Vidusgaujas ieplaku. Šodienas Zvārtavas pagasts vēsturiski ir veidojies no diviem pagastiem – Zvārtavas un Cirgaļu (Aumeisteru) pagasta. Šos pagastus gadu gaitā ir skārušas daudzas administratīvi teritoriālās reformas. 1940. gadā pašreizējā teritorija ietilpa Valkas apriņķa Aumeisteru pagastā, kura centrs bijis Mierkalna un Zvārtavas pagastā. 1949. gada 25. martā no Cirgaļu pagasta pārsvarā uz Omskas un Tomskas apgabaliem kā kulaki vai nacionālisti tika izsūtīts 161 pagasta iedzīvotājs. Savukārt no Zvārtavas

pagasta – 71 iedzīvotājs. Pagasta teritorijā ir vairāki valsts un vietējās nozīmes arheoloģiskie un mākslas pieminekļi – Lācīšu un Veckurpnieku pilskalns, Eļmu, Mieniķu, Zaķu, Putru senkapi, Bedņu svētā liepa, Tiliku Jāņakalns, t.i., kulta vietas, Buliņu viduslaiku kapsēta.

Sienu šķūnītis

foto: Agris Ustups

1. Sienu šķūni Gaujas pļavās

Sienu šķūniši Gaujas palienē pļavās visvairāk parādījās pēc 1920. gada agrārreformas, kad jaunsaimniekiem iedalīja zemi. Kuri nevarēja atļauties būvēt šķūnišus, sienu krāva lielās kaudzēs ar kārti vidū. Tajā laikā sienu pļāva jau ar zirga pļaujmašīnām, slapjās un stāvās vietas izpļaujot ar rokas izkapti. Sienu savāca arī ar zirga grābekli, piepalīdzot ar rokas grābekļiem. Šie paši šķūniši kalpoja arī kā naktsmitnes sienu vācējiem. Tāpat pa reizei notikušas nelielas "lustes", kam līdzī paņemts pašdarināts alus vai "dzimtenīte", skanēja arī dziesmas. Ziemā tika rīkotas talkas, lai ar zirga ragavām vestu sienu uz savām saimniecībām. Pļāvām deva nosaukumus, piemēram, Zaķu Gauja, Lēģerīšu

1944. gada kauju vietas

foto: Agris Ustups

pļavas, Lejzemnieku pļavas, Paltnīcu pļavas. Padomju laikos pļavas apsaimniekoja kolhozi un šķūniši vairs netika izmantoti. Tie tika pamesti, jumti kļuva cauri, un pamazām ēkas sabruka, mūsdienās tie saglabājušies tikai dažās vietās. Visas Gaujas upes palienes pļavas kā īpaši aizsargājami biotopi ir iekļautas Eiropa Savienības aizsargājamo teritoriju tīklā "Natura 2000". Pēdējos gados pļavas katru gadu tiek nopļautas, dažās saimniecībās arī noganītas.

Rāmnieku pārceltuve 20. gs. sākumā

foto: autors nezināms, Ināras Krūmiņas īpašums

2. 1944. gada kauju vietas

Vācu karaspēks, atkāpjoties 1944. gada augusta beigās un septembra sākumā, ierīkoja stipras aizsardzības pozīcijas plašā frontē no Lejasciema līdz pat Valkai, par dabīgo šķērslī izmantojot Gaujas upi. Arī Zvārtavas pagastā visā frontes līnijā tika raktas tranšejas, ierakumi un bunkuri. Visām apkārtnes mājām, būvējot ierakumus, tika izņemtas durvis, logi, izplēstas pat grīdas, arī mēbeles sanestas bunkuros. Pirms pašu kauju sākuma vienā naktī gar Gaujas abiem krastiem nozāģēja visus kokus, lai varētu pamanīt Sarkanās armijas tuvošanos. Karadarbība ciemā ilgusi pāris nedēļas, Gaujas upe no rokas rokā gājusi kādas septiņas reizes. Pēdējās kaujas pie Jaunāsmuižas noritējušas 20. septembrī, tika sagrauta Luturskola, Ozolu skola, mežniecība Birzujos, no zemes virsmas noslaucītas 42 saimniecības.

3. Rāmnieku pārceltuve pār Gaujas upi

Pārceltuve pār Gaujas upi ceļā uz Igauniju atradusies pie Rāmnieku mājām. Tā darbojusies jau barona fon Vulfa laikā, precīzi gada skaitļi nav zināmi. Blakus pārceltuvei bijusi arī neliela mājiņa, kur dzīvojis pārcēlājs. Vēlākos gados netālu no mājvietas, apstrādājot zemi, atrastas arī dažādas monētas. Tā ir bijusi sena pārceltuve, tā saucamais Piļu rāmis, un tikusi

Pārceltnes vieta 2010. gadā

foto: Agris Ustups

intensīvi izmantota līdz 1920. gadam, kad slēdza robežu. Rāmnieku mājās bija ierīkots arī robežsardzes postenis. Otrā pasaules kara laikā šajā vietā bijis uzcelts tilts, kuru vācieši atkāpjoties uzspridzināja. Vēlākos gados nav bijis ne tilta, ne pārceltnes.

BĒRZAINES PAGASTS

Vilnis Velde

Velnezers

foto: Vilnis Velde

Agrāk pagasts saukts par Jaunburtnieku pagastu. Senos laikos galvenā zemnieku darbošanās notikusi ap Jaunburtnieku muižu. Cauri pagastam plūst Briedes upe, pavasaros bieži upes krastos pārplūst plašas teritorijas. Pagastā bijušas daudzas vecsaimniecības. Te var minēt Ergotu, Gaiķu, Zēmeļu, Zilūžu, Ludzēnu, Damju, Stendu, Likus, Jaunzemju, Zušu, Brenguļu, Lejasbimberu un vēl citas vecsaimniecības. Jaunburtnieku sākumskola celta 1939. gadā par pagasta zemnieku saziēdotajiem līdzekļiem un tai laikā bijusi viena no lepnākajām valstī. Bērzaines vārds pirmo reizi tika minēts 1927. gadā, kad aizsargi pie Burtnieku jaunās muižas uzbūvēja pirmo Aizsargu namu Latvijā un nosauca to par Bērzaini, jo uz muižu veda sena bērzu aleja. Mūsdienās Bērzaines pagasts ir viens no mazākajiem pagastiem Kocēnu novadā, platība 55,4 km², meži aizņem 74% no kopējās platības.

Pagasta teritorijā ir vairāki aizsargājāmie dabas objekti – Bērzaines dižliepa, Skolas dižpapele, Kalniņu dižtūja. No vēsturiskiem objektiem jāmin Dāviņu lielais dobumakmens, Noriešu, Purmaļu, Sauliešu senkapi. Daži nostāsti runā par Zviedru laikiem, piemēram, stāstot par vietu, kur apmeties zviedru karaspēks.

Pagastam ir sava kapsēta, kur atrodas Jaunburtnieku lūgšanas nams. Senos laikos lūgšanu nams atradās Jaunburtnieku muižas parkā. 1911. gadā par muižas īpašnieku kļuva barons Nolķens. Viņam nepatika, ka ļaudis staigā pa muižas parku, un viņš piedāvāja 2 pūrvietas zemes, kur pārcelt lūgšanu namu. Tika ierīkoti kapi, un to vidū pārvests gulbūves lūgšanu nams. Pēdējos gados tas ir restaurēts, kalpo gan par baznīcu, gan kapliču un ir viens no skaistākajiem pagasta vēsturiskajiem objektiem.

1. Zilūžu koka klēts

Zilūži bija viena no pagasta lielākajām un vecākajām vecsaimniecībām. Divstāvu koka klēts virs mūra pagraba blakus dzīvojamai mājai celta ap 1910. gadu. Ēkas šindeļu jumts ir stingri bojāts, šķiet, ka tas saglabājies no celšanas laika. Klēts otrais stāvs nav izbūvēts, tur reizēm glabāts siens lopiem. Padomju gados, kad mājā dzīvoja kolhoznieki, klēti turēti lopi.

Netālu no mājām ir Zilūžu kalns, bet māju otrā pusē Zilūžu ezers. Kalna vieta nolīdzināta, tagad neliels pacēlums ar plašu skatu uz visām pusēm. Agrāk kalns saukts par Zilūzi, tur esot notikusi zilēšana pēc zvaigznēm. Teika stāsta, ka reiz kalnā apmeties kāds zviedru karalis zirgu pūtināt un arī līcis izzilēt.

Jaunburtnieku muižas klēts

foto: Vilnis Velde

pils, bet, kad barona dēls baznīcā salaulājies ar savu māsu un iegājis pilī, tad tā ar visiem kāzu viesiem nogrimusi un izveidojies ezers.

3. Jaunburtnieku muižas koka klēts

Blakus Jaunburtnieku muižas parkam atrodas divstāvu guļbūves koka klēts, pēc nostāstiem tā celta ap 1900. gadu. Klēts būvēta savdabīgā stilā, ap augšējo stāvu izbūvēts it kā balkons, kas pasargājis ēkas sienas no satrunēšanas, bet zem klēts ir mūrēts pagrabs. Otrā stāvā rotā koka dēlīšu izgriezumi, kāpnes uz otro stāvu ir ēkas ārpusē. Klētij abos stāvos ir nelieli lodziņi. Pēc nostāstiem, klēti tika glabāta pārtika, dzeramie un vēl citas vērtīgas lietas. Padomju gados vietējais kolhozs klēti izmantojis kā noliktavu.

Zilūžu koka klēts

foto: Vilnis Velde

2. Velnezers

Nelielā purviņā, apmēram 40 ha lielā priežu meža nogabalā, atrodas Velnezers. Ezera platība apmēram 0,02 ha, faktiski tas ir purva akacis. Par šo ezeriņu rakstīts jau senos laikos, stāstot par ezera lielo dziļumu. Teika stāsta, ka senos laikos tieši ezera vietā bijusi barona

BRENGUĻU PAGASTS

Sandra Leite

Brenguļu pagasts pirmo reizi literatūrā pieminēts 1474. gadā, kad zeme tikusi izlēnota Indriķim fon Vrangelim. No viņa vārda arī radies muižas un pagasta nosaukums. Brenguļi ietilpa Trikātas novadā, kas no 1725. gada piederēja Vidzemes bruņniecībai. 1788. gadā Brenguļu muiža tika sadalīta, radās Jaunbrenguļi, kurus Krievijas ķeizariene

Katrīna II uzdāvināja kapteinim Ostenam-Zakenam, un Vecbrenguļi.

Laika gaitā Brenguļu pagasta teritorija bijusi četru muižu – Vecbrenguļu, Jaunbrenguļu, Cempu un Jaunvāles – pārraudzībā. Arī zemnieku mājas piederējušas attiecīgi katras muižas zemes gabalam. Tāpēc par Brenguļu pagasta vēsturisko bagātību jāuzskata visu četru saglabājušos muižu kompleksi un procentuāli lielais saglabājušos vecsaimniecību skaits, kas būtu jāzaglabā arī nākamajām paaudzēm. Katra no šīm vēsturiskajām vietām slēpj savu leģendu, nostāstu.

Ķieģeļu cepļa vieta

foto: Sandra Leite

1. Ķieģeļu ceplis Saulītēs

1698. gadā Brenguļu muižas revīzijā Brenguļu zemnieki sadalīti pa četriem pagastiem: aizmuižnieki, abulieši, gaujēnieši un židavkalnieši. Šajā gadā gaujēnietis Saulītes Jēkabs parādu dēļ mājas gan ir pametis, bet jau 1725. gadā Saulītes Pēteris saimnieko uz ½ arkla zemes. Pēc saglabājušos ēku skaita, lieluma un celtniecībā izmantojamā materiāla var spriest par Saulīšu māju varenumu. Dzīvojamai ēkai saimnieks izmantojis kokmateriālu, bet citām saimniecības ēkām daudzi elementi ir mūrēti no sarkanajiem māla ķieģeļiem. Vietējie iedzīvotāji stāsta, ka Saulīšu saimnieks pats izgatavojis ķieģeļus savā ķieģeļu ceplī. Konkrētas ziņas par cepla atrašanās vietu nebija zināmas, bet 20. gs. sākuma Krievijas armijas verstes kartē ir neliela atzīme meža vidū, netālu no Abula upes. Šodien par vareno cepli liecina akmens ēkas pamatu aprīses pieaugušā priežu mežā, akmeņiem piebirusi bedre un zem sūnām saglabājušās ķieģeļu kratnes.

Ulmaņa ozolu birze

foto: Jānis Ence

2. Ulmaņa ozolu birze Storēs

Ar Brenguļu Jaunās muižas nodibināšanu 1761. gadā pie vecbrenguliešiem minētas mājas Stores, tur saimniekojis Pēteris, kurš žēlojies par sliktu, slapju zemi. Bet 100 gadu vēlāk ar saimniekošanu pavisam labi veicies Jānim Stokinam. Storu mājas kļuvušas par tuvākās

Spriņģu ūdensdzirnavu vieta

foto: Jānis Ence

apkāmes paraugsaimniecību un divdesmitā gadsimta sākumā ļoti iepatikušās prezidentam K. Ulmanim, kurš pie sava studiju biedra Stokina uz Storēm braucis bieži. Abi kopā kaluši nākotnes plānus, domājuši par apkārtnes ainavu. Ceļa daļā no tuvākajām mājām Ceplīši līdz Storēm iestādījuši bērzu aleju, kalniņā – bērzu birzi, bet Abula upes nogāzē iestādījuši ozolu audzi. Aleja un bērzi jau nozāģēti, bet stalto ozolu stādījums, pašreizējo saimnieku labi kopts, priecē apkārtējos iedzīvotājus.

3. Sprīņģu ūdensdzirnavas

Šobrīd Sprīņģu mājas atrodas pašā Brenguļu pagasta maliņā, ceļā no Jaunvāles uz Trikātu. Jaunvāles dzimtkungs V. F. Tranzē bijis stingri konservatīvs, bargs kungs, tāpēc zemniekiem bijušas uzliktas lielas kļaušas. Kungam bijis jānodod vairākas maisu kravas dažādu graudu miltu, tāpēc muižu pārziņā bija arī dzirnavas. Sprīņģu ūdens dzirnavas ir uzceltas ļoti īpatnējā vietā. Parasti tās cēla blakus upēm, izveidojot

dambjus un slūžas, bet šīs dzirnavas izveidotas uz avotu un grāvju ūdens, izrokot dzirnavdiķi. Tagad zemes saimnieks atjaunojis diķi, salabojis dambi un slūžas, kas principā darbojas tāpat kā muižas laikā. Sakārtotas ir arī pašu dzirnavu akmens drupas, tikai dzirnakmeņus saimnieks pārdevis citai saimniecei. Tie atrodas Brenguļu pagasta Siecniekos un pilda dekoratīvu lomu saimniecības atpūtas zonā.

BURTNIEKU PAGASTS

Jānis Karlivāns

Burtnieku pagasts atrodas lielā Burtnieku ezera krastā, uz īpatnēja ģeoloģiska veidojuma – Burtnieku drumlina lauka. Drumlini ir senā ledāja veidoti, šauri, līdz 5 km gari un 5 – 20 m augsti vaļņveida pacēlumi ar izteiktām nogāzēm. Burtnieku drumlinu lauks ir viena no ievērojamākajām un visvairāk izpētītajām šāda reljefa formām Eiropas austrumu daļā. Burtnieku ezera apkārtnē ir bijusi apdzīvota jau sirmā senatnē – pirms 9 tūkstošiem gadu, vidējā akmens laikmetā, ezera krastos uz pastāvīgu dzīvi apmetušies pirmie iedzīvotāji.

Ledus pagrabs

foto: Jānis Karlivāns

1. Ledus pagrabs

Ledus pagrabs ietilpa Burtnieku Mācītājmuižas kompleksā. Pagrabs tika izmantots svaigu pārtikas produktu (gaļas, zivju) ilgākai uzglabāšanai. Ziemā no ezera izgriezta lielus ledus gabalus un sanesa pagrabā. Ledu pārklāja ar salmiem, un ledus pagrabs bija sagatavots, lai pildītu ledusskapja vai saldētavas funkcijas. Vasarā pamazām ledus noplaka, bet sākotnēji metru biezā ledus kārtā esot turējušies līdz pat augusta beigām. Ledus pagrabs bijis būvēts tā, ka, ledum kūstot, peļķes neveidojušās. Mūsdienās no ledus pagraba ir palikusi tikai bedre un nelielas drupas.

12. gadsimta otrajā pusē Burtnieku pils novads piederēja pie Tālavas apgabala, kurā vāciešu ienākšanas laikā valdīja Tālivaldis kopā ar saviem dēliem – Druvvaldi un Rameķi. 1224. gadā, sadalot Tālavas zemes, Burtnieku novadu iegūst Livonijas ordenis, kur vēlāk uzbūvē mūra pili. Hronista Indriķa laikā Burtnieku ezers saukts par Astijervu, kas lībiski nozīmē “Igauņu ezers” (otrs variants – “Trauka ezers”), jo ezera otrā galā dzīvoja igauņi. Burtnieku vārds saistībā ar apzīmējumu “pils” rakstos pirmo reizi minēts 1366. gadā, bet, sākot ar 15. gs., rakstos tas tiek minēts jau daudz biežāk. Senatnē novads aizņēmis daudz lielāku platību, tam piederējusi arī Matīšu apkārtnē, kā arī daļa no Mazsalacas un Dikļu zemēm. Burtnieku pagasts izveidojies 19. gs. 20. gados, apvienojot Burtnieku, Briedes, Dūres, Ēķina, Seķu, Burtnieku mācītāja un Rūtes muižu teritorijas. Burtnieku pagasta platība 2010. gadā bija 187 km², dzīvoja 1488 iedzīvotāji.

Taubes dzirnavas

foto: Jānis Karlivāns

Zvejnieku māja
foto: Jānis Karlivāns

2. Taubes dzirnavas

Taubes dzirnavas sākušas darboties 20. gs. sākumā un savas funkcijas veica līdz Otrajam pasaules karam. Dzirnavas darbojušās ar iekšdedzes motora palīdzību. Kara laikā darbība tika pārtraukta, bet dzirnavas netika sabojātas. Pēc kara, kad daudzus saimniekus izsūtīja, dzirnavu saimnieks aizbēga. Pirms pamest dzimteni, saimnieks noracis dzirnavu motora dzinēju tikai sev zināmā vietā, lai tad, kad atgrieztos, varētu turpināt vadīt dzirnavas. Vietējie iedzīvotāji zinājuši, ka dzinējs ticis aprakts, daudzi to ir meklējuši, bet neveiksmīgi. Tā nu dzirnavas tika pamestas, jo bez dzinēja tās nedarbojās. Gadu gaitā laika un cilvēka darbības rezultātā dzirnavas sabrukušas. Pēc aptuveni 40 gadiem saimnieks atgriezies un redzējis nopostītās dzirnavas, taču dzinēju gan izracis, kurš bija paslēpts turpat netālu no dzirnavām.

3. "Vaivari" – draudzes skola un zvejnieku māja

Ēka celta 1802. gadā kā Burtnieku baznīcas draudzes skola. Izglītoties varēja četrās klasēs. Vēlāk, kad skola savas funkcijas beidza, ēka tika nodota zvejnieku īpašumā. Vieta bija

izdevīga, jo tuvu ēkām atrodas Burtnieku ezers. Mājas otrajā stāvā tika ierīkota darbnīca, tur laboja tīklus un citu zvejniecībai vajadzīgo aprīkojumu. Saglabājušās kāpnes un margas, kā arī manteļskurstenis. Zvejnieki prata izmantot lielo skursteni, jo tajā ļoti labi varēja kūpināt zivis.

Manteļskurstenis
foto: Jānis Karlivāns

DIKĻU PAGASTS

Gints Skutāns

Vēstures avotos Dikļi pirmoreiz minēti 1436. gadā, kad tie piederēja Gotšalkam fon Pālenam. 1860. gadā Dikļu muižu nopirka barons Pauls fon Volfs, un šis dzimtas īpašumā muiža paliek līdz 1922. gada agrārreformai. Dikļu muiža bija ekonomiski ļoti attīstīta, tai apkārt bija sazarots palīgsaimniecību – pusmuižu tīkls (Tauši, Ezermuiža u.c.), īpatnēja parādība šeit bija kalpu mājas – savrupas viensētas. Dikļu pagastā bija arī Budenbrokas muiža ar Ķelderu pusmuižu. Mūsdienu robežas Dikļu pagasts ieguva 1977. gadā, kad tam pievienots gandrīz viss bijušais Daugļu pagasts. Pagasta platība 2010. gadā bija 156 km², iedzīvotāju skaits 1238 cilvēki.

Ģeogrāfiski Dikļu pagasts atrodas uz Augstrozes pauguraines un Ziemeļlatvijas zemienes sadures līnijas. Raksturīgi stāvi ledāja sabērtie pauguri – kēmi, austrumu malā plešas Briedes upes baseina palienes pļavas un purvi, rietumu pusē lieli augsto purvu masīvi – Madiešenu, Rāķu, Skalu u.c. Pagastā neparasti daudz lielu ozolu – dižkoku, saglabājušies vairāki ozolu mežu masīvi, no kuriem lielākais ir Āžtērce.

Dikļu pagasts Latvijas kultūrvēsturē ir vieta, kur dzimušas nozīmīgas Latvijas kultūras vērtības – koku kopdziedāšanas Dziesmu svētku tradīcija un teātris latviešu valodā. Ar pirmajiem lokālajiem dziesmu svētkiem saistās J. Neikena darbība. Dikļu muižā J. Peitāns tulkojis un iestudējis pirmo teātra izrādi latviešu valodā – F. Šillera “Laupītājus”. Te atrodas valsts nozīmes arhitektūras piemineklis – Dikļu pils.

No Krancīša pārvietotais Sprēstiņu akmens
foto: Gints Skutāns

1. Krancītis – spoku vieta un piemiņas akmens

Ībenu kalna austrumu pakājē atrodas šaurs un garš purviņš Krancītis, teiksmaina vieta ar lielu ozolu un piemiņas zīmi. Agrāk to šķērsoja pajūgu ceļš no Ībēniem uz Daugļiem, kur

Beverīnas

foto: Gints Skutāns

tika novērota traģiski bojā gājušu cilvēku spokošanās. Lielo ozolu, kurš gājis zudumā jau kolhoza saimniekošanas gados, Ežupītes augštes labajā krastā atceras daudzi vietējie iedzīvotāji. Pēc Staru mājās dzīvojošās Ķīles Rasmus atmiņām, Krancīša austrumu malā, piekalnē, stāvējis arī īpatnējs piemiņas akmens. Purva apkārtnē tagad aizaugusi ar mežu un krūmiem, bet minētais piemineklis atrodas Sprēstiņu kapu vecākajā daļā, kur tas pārvietots pie skolotājas Pētersones kapa, akmeni iekaltajam krustam ir īpatnēja divžuburu pamatne.

Par Krancīti stāstīta teika: “Sprēstiņu Jukānu māju robežās, pie Ežupītes, ir vecs, kupls ozols,

kura zaros kādreiz esot pakārušies vairāki žīdi. Velns vadājis viņus pa Kranciša purvu, tiem sajucis prāts, un tā ņēmuši nelabu galu. Melnais junkurs to vien gribējis, lai dabūtu žīdu dvēseles savos nagos. Pusnaktīs žīdi lēkājot ap ozolu un kliedzot gvaltus (želabās, lamas); stripainie “pātaru deķi” plandoties kā kuģa buras.” Māntīcīgie ļaudis naktīs šim kokam met lielu likumu.

2. Beverīnas

Dikļu pagasta pašā ziemeļu stūrī, blakus bijušajai Ķelderu pusmuižai, atrodas savdabīgs nacionālā romantisma arhitektūras paraugs - Beverīnas jaunsaimniecības dzīvojamā ēka. Tā celta 1920. gados un nosaukta Vidzemes sabiedrībā toreiz populārās Tālavas pils vārdā. Tajās dzīvojis Dikļu draudzes Budenbrokas skolas skolotājs Ipše, pēc kura iniciatīvas māja ir ieguvusi savu tautisko noformējumu. Pēc kara mājā iekārtots pasts un veikals, dzīvojušas padomju amatpersonas. Saimnieka dēls Ipše Imants Otrā pasaules kara laikā slēpies mežos, 1945. gadā pie sava bunkura mežā ticis apcietināts un pēc soda izciešanas dzīvojis Krievijā. Taču runāja arī, ka viņš it kā nošauts netālu no Beverīnām un tur iestādīts mežrozīšu krūms. Edmunds Gončars (Saulgoži) ir atradis I. Ipšes bunkura vietu mežā aiz Zariņiem, kas bijusi ļoti labi maskēta.

3. Mežurgas

Mežurgas ir Dikļu muižas smēde, kas pēc 1922. gada agrārreformas kā jaunsaimniecība tika iedalīta J. Bārītim. Vispirms tika uzcelta muižas smēde, vēlāk piebūvēta kalpu māja. Vienā ēkas galā bijis varens skurstenis, bet fasādē bijusi iebrauktuve ar divviru vārtiem. Mežurgu apkārtnē ir arī citi interesanti objekti. Savdabīga vēstures liecība ir muižas suņu kapsēta – neliels uzkalniņš upes ieskautās zemes mēles galā. Uz Zundes upītes bijis senāko Dikļu dzirnavu ezers, kura dambja gals atnācis līdz Mežurgām. Kādreiz tajā rakts grāvis un atrasti krustām likti

Mežurgas

foto: Gints Skutāns

ozolkoka klājieni.

Tieši aiz mājas logiem atradās līdzena upes terase, kas tika izmantota kultūras (zaļumballes, iesvētīšanas u.c.) un sporta pasākumiem. Pagasta aizsargi šeit bija ierīkojuši sporta un atpūtas kompleksu.

IPIĶU PAGASTS

Mārtiņš Līdums

Egliši

foto: Mārtiņš Līdums

Ipiķu pagasts atrodas Rūjienas novada pašā attālākajā daļā, pie Latvijas robežas ar Igauniju. Cauri pagastam tek upes Ramata un Saprāša, pagastā atrodas viens neliels ezeriņš – Tītas ezers (4,5 ha, gandrīz aizaudzis). 1999. gadā Latvijas robežas tālākajā ziemeļu punktā, kas atrodas Ipiķu pagasta teritorijā, tika atklāta tēlnieka V. Titāna veidotā robežzīme “Baltās naktis”.

Ipiķu pagasts ir viens no mazākajiem apkārtnes pagastiem – 2010. gadā tā platība bija 67,4 km² un dzīvoja 390 cilvēki. Pagasta teritorijā atrodas divi arheoloģiskie pieminekļi – Ķirbēnu un Veckabuļu viduslaiku kapsētas. Ipiķos dzimis un pavadījis bērnību Latvijas diplomātiskā un konsulārā dienesta vadītājs, vienlaikus arī ārkārtējais sūtnis un pilnvarotais ministrs Lielbritānijā, Latvijas Republikas leģitīmais pārstāvis pēc 1940. gada 17. jūnijā notikušās Latvijas okupācijas, Latvijas Republikas diplomāts Kārlis Reinholds Zariņš.

R. Seppa kaps

foto: Mārtiņš Līdums

1. Eglīšu mājas. Reinis Sepps

Izcilais igauņu mitologs Reinis Sepps dzimis 1921. gada 23. aprīlī Kergu, Igaunijā. Kopš divu gadu vecuma vasaras pavadījis tēva brāļa mājās Vingaļos Ipiķu pagastā. Nozīmīgs ir R. Seppa kā tulkotāja devums igauņu kultūrā – no senislandiešu valodas viņš tulkojis vienu no vecākajiem eposiem pasaulē “Vecā Eda”, pētījis šo darbu līdz pat mūža pēdējām dienām. Vēl iztulkots vācu eposs “Nibelungu dziesma”, Ešenhaha “Parsifāls”, anglosakšu eposs “Beovulfs” un vēl daudz citu darbu, tajā skaitā dzeja. Par saņemto honorāru viņš nopirka Eglīšu mājas Ipiķu pagastā, jo vēlējies atgriezties bērnības vietā. R. Sepps dzīvoja Latvijā nevis nejausības pēc, bet pārliecībā, ka šī vieta ir radīta viņam, viņš vēlējās vienot igauņus un latviešus. R. Sepps miris 1995. gada 25. janvārī. Izpildot viņa pēdējo gribu, apglabāts Eglīšu mājas ābeļdārzā.

Ķīrbēnu muiža

foto: Mārtiņš Līdums

300 metrus garš posms saglabājies vēl šodien. Rūpējoties par tā saglabāšanu, blakus bruģim ir izbūvēts atsevišķs braucamais ceļš.

3. Ķīrbēnu muiža

Atbrīvošanas cīņu gados (1918–1920) tuvākais sabiedrotais jaundzimušajai Latvijas Republikai bija mūsu ziemeļu kaimiņvalsts Igaunija. 1919. gada janvārī uz Igauniju kā Latvijas militārais pārstāvis tika nosūtīts J. Zemitāns. Viņš vienojās ar Igaunijas valdību par latviešu karaspēka daļu formēšanu tās armijas virspavēlniecības pakļautībā. Februāra sākumā Igaunijas armija bija atbrīvojusi no lieliniekiem Valku, Rūjienu un šo pilsētu apkārtni. 1919. gada 26. februārī Ipiķu pagasta Ķīrbēnu muižā, nevis Rūjienā tika izsludināta mobilizācija Latvijas pilsoņu vidū, jo Sarkanā Armija bija tikai pusotras verstis no Rūjienas. Ķīrbēnos armijā pieteicās 16 virsnieki un 615 kareivji un instruktori.

Ipiķu akmens bruģa ceļš

foto: Mārtiņš Līdums

2. Ipiķu akmens bruģa ceļš

Akmens bruģis saglabājies ceļa posmā no Ipiķu centra uz Nuķu mājas pusī. Nav precīzu ziņu par laiku, kad tieši bruģis būvēts, pēc nostāstiem tas varētu būt vecāks par 100 gadiem. Vietā, kur bruģis atrodas, esot bijis purvs. Lai ļaudīm nebūtu jāmēro garākais apkārtceļš no Ķīrbēnu muižas uz Ipiķu muižu, nolēmuši uzbūvēt jaunu ceļu, pārklājot to ar akmens bruģi. Apmēram

JERU PAGASTS

Juris Alps

Jeru pagasts atrodas Rūjienas novada dienvidos, apvidum raksturīgi drumolini – lēzeni zemes vaļņi, uz kuriem izveidojušās āres – lauksaimniecībā izmantotās zemes. Ja meklējam Jeru pagasta saknes pagātnē, tad atrodam Sakalas valsti un igauņu Purkes (igauniski “purjekas” – burinieks, buru kuģis) pili Rūjas upes labajā krastā. Pagasta nosaukums Jeri cēlies no vārda Ģeri (grūti izrunājams, vieglāk – jeri), bet visticamāk no igauņu Jerre – moisia (igauniski “jāri” – muiža). Jeru muiža dibināta 1529. gadā.

Dores liepa Bāļās

foto: Juris Alps

1. Bāļu bišu dores koks

Jau Livonijas Indriķa hronikā, kas ir senākais Latvijas teritorijā sarakstītais vēstures materiāls, rakstīts, ka 1212. gadā Autīnes latgaļi (Cēsu apkārtnē) sagājuši naidā ar vāciešiem par tīrumiem un bišu kokiem. Tātad jau tolaik kā īpaša vērtība atzīmēti bišu koki jeb dores koki, jo senākais biškopības paņēmiens bija veidot mākslīgus dobumus jeb dores kokos, un tad no tiem ievākt bišu sagādātos labumus.

2010. gadā Jeru pagastā konstatēti 7 bišu dores koki, bet visizteiksmīgākais atrodas bijušajā vecsaimniecībā Bāļās. Dores divžuburu liepa ir valsts nozīmes dižkoks ar apkārtmēru 4,82 m. Liepas stumbra dienvidaustrumu pusē apmēram 1,5 m augstumā saskatāma iegriezta

Tā atradās iepretim Rūjienas pilij, Rūjas upes kreisajā krastā, Mogger ciematā. No 16. gs. līdz 20. gs. Jeru pagasta teritorijā bija daudz muižu un muižiņu. Rūjienas Lielā muiža jeb vienkārši Rūjienas muiža (1557. gadā), Paipus muiža (minēta 1626. gadā, bet pastāvējusi senāk), Oleru muiža (1558. gadā), Endzeles muiža (1560. gadā), Endzeles muižas pusmuižas Mučmuiža, Baltmuiža, Stijlmuiža. Oleru muižas kungu mājā vēl šodien saglabājušies 18. – 19. gadsimta sienu gleznojumu fragmenti. 1849. gada 9. jūlijā tika pieņemts likums par māju pārdošanu dzimtai. Viens no šā likuma autoriem ir Rūjienas Lielās muižas barons Hamilkārs Felkerzāms. Viens no pirmajiem Latvijā, kurš 1852. gadā izpirka zemi savai dzimtai, bija Jeru pagasta Pompu mājas saimnieks Andrejs Beldavs.

Apsīšu rūnākmenis

foto: Juris Alps

dores piederības zīme. Dienvidu pusē 2,5 – 3 m augstumā iegarens, ap 1 m garš dobums ar noapaļotiem galiem.

Bijusī igauņu nocietinājumu līnija
foto: Juris Alps

2. Apsīšu rūnākmenis

Braucot pa Valmieras-Rūjienas šoseju, 6 km pirms Rūjienas ir pagriezies uz Naukšēniem. Nogriežoties uz Naukšēniem, pirmā māja labajā pusē ir Apsītes. No mājas apmēram 60 m attālumā, ziemeļaustrumu virzienā, paša novadgrāvja malā atrodas Apsīšu rūnākmenis. Akmens garums 2 m, platums 1,8 m, augstums 0,8 m. Tā rietumu pusē vairākās rindās iekaltas rakstu zīmes. Zīmes grūti saskatāmas, jo tās ir laika gaitā stipri izdrupušas. Saskatāmo zīmju augstums 4 – 5 cm. Arheologs A. Caune atradis liecības, ka rūnākmenis atrasts 1869. gadā. Toreiz par akmeni bijusi liela interese vietējo vēstures pētnieku vidū. 1876. gadā noskaidrojies, ka tas ir viltojums, ko licis izgatavot vietējais barons pēc kāda skandināvu rūnākmenis parauga.

Otrs neliels rūnākmenis ar skaidri redzamiem iekalto zīmju fragmentiem atrodas Jeru pagasta Lielkāju pagalmā.

3. Igaunų nocietinājumu līnijas Sedas upes krastos

Reizēm jāsaka, ka vēsture atkārtojas. Ja pirms 1000 gadiem Jeru pagasta teritorija piederēja igauņiem, tad 1919. gadā milzīga nozīme Latvijas valsts pastāvēšanā deva igauņu strēlnieku vienības.

Padomju Krievijas karaspēka sastāvā bija arī latviešu sarkanie strēlnieki. To galvenais uzdevums bija atgūt un noturēt Rīgas-Pēterburgas dzelzceļa līniju. Latviešu sarkanie strēlnieki izcēlās ar īpašu nežēlību, par ko pēc tam no igauņiem pretim saņēma tieši to pašu. Frontes līnija bija ātri mainīga – reizēm Igaunijā, reizēm Latvijā. Ziemeļlatvijā sarkano strēlnieku komandieris bija Gustavs Boķis, dēvēts par zemnieku ģenerāli. Interesanti, ka Boķa vadītajai vienībai esot bijis no koka izgatavots lielgabals, kurš pie Mazsalacas pāris reizi arī izšāvis.

Jāizceļ igauņu vienību nopelns Latvijas faktiskās neatkarības iegūšanā un nostiprināšanā 1919. gadā cīņā pret boļševikiem. Šo cīņu vēsturiskās liecības saglabājušās Jāņkalnā un Sedaskalnās.

KAUGURU PAGASTS

Uģis Lapiņš

Kauguru pagasts ir viena no Beverīnas novada administratīvajām teritorijām tā rietumos. Kauguru pagasta kopējā platība 2010. gadā 88 km², iedzīvotāju skaits apmēram 1600. Pirmās ziņas par šo pusi atzīmējuši zviedri pēc 1622. gada, bet tajā laikā Kauguru muižas vēl nav, ir tikai Mūra muiža, un kādā 1654. gada Brenguļu muižas robežu aprakstā teikts, ka Viltuma upe to šķir no Mūrmuižas. 1688. gadā sastādītā vaku (pagastu) grāmatā starp Valmieras pilsnovada muižām minēta arī Kauguru muiža vai Ūdrāne (Ūdrene). Sākotnēji bijuši divi pagasti – Kauguru un Mūrmuižas. Kauguru pagasta pirmais pagastvecis Mārcis Balodis ievēlēts 1866. gadā.

Kauguru pagasta bagātība ir Latvijā zināmi cilvēki, kuri šeit dzimuši un strādājuši: Mičkēnos – profesors Jānis Endzelins, novadpētnieks Hermanis Enzeliņš, ģeologs Augusts Endzeliņš; Svitkās – rakstnieks un žurnālists Kārlis Eliāss. 10 savas dzīves gadus ar Mūrmuižas Tautas universitāti saistījusi filoloģijas doktore Zenta Mauriņa.

1. Danielu tilts

Miegupītes leņģestecē stāvais un augstais kreisais krasts jau senatnē radīja problēmas upītes pārejas vietu izraudzīšanā. Kopš pajūgu transporta ieviešanas pārejas vietas izraudzītas tur, kur krasts lēzenāks un veidojušās dabiskas noejas. Progresējot tirdzniecības sakariem, kā arī arvien lielākiem kariem, senais lielceļš novirzīts tuvāk Gaujai. Šim nolūkam noderīgāka izrādījies vieta pie bijušajām Danielu mājām. Šeit pēc Miegupītes pārvarēšanas jāveic vēl stāvākais Miegupītes pietekas Bekuras kreisais krasts.

Pamatīgā tilta būve pār Bekuru redzami bijusi saistīta ar stratēģiskiem nolūkiem. Tilta caurtekas velnes mūrēšana no neapskaldītiem akmeņiem ir ļoti līdzīga 13. gs. tapušajiem vācu cietokšņu, piļu un citu aizsardzībai domātu objektu mūrējumiem. Tāpēc tilts pār Miegupītes pieteku Bekuru varētu būt viens no vecākajiem Latvijā un palīdz noteikt ar to kādreiz saistītu ceļu zarojumu, kā arī laikmetu, kad tas būvēts un izmantots.

Danielu tilts

foto: Uģis Lapiņš

2. Mūrmuižas nocietinātais tornis

Mūrmuižas centrā saglabājies 16. gs. beigās celts nocietinātais tornis – vienīgais šāda veida dzīvojamās ēkas paraugs Latvijā. Poļu laikos divstāvu mūra ēka saukta par torņa klēti. Ēka ar tā vienīgo apaļo otrā stāva logu ir orientēta līdzīgi kristiešu baznīcām austrumu-rietumu virzienā, nišu ap logu rotā gleznējums ar vīnogulāju motīvu. Pirmajā stāvā atradies kamīns. Šie fakti, kā arī arheoloģiskajos izrakumos atrastais krāsns podiņš ar katoļu bīskapa mirtas un zižļa attēliem pamudināja arhitektu P. Blūmu izvirzīt hipotēzi, ka ēka varētu būt būvēta 16. gs. pēdējā ceturksnī katoļu kontreformācijas laikā kā Livonijas bīskapa O. Šenkinga (viņa pamatrezidence bija Cēsīs) ārpilsētas mājoklis. Ēkas pirmais stāvs izmantots kā dzīvojamās telpas, bet otrajā atradusies kapela.

3. Pekas kalns

Pilskalns jeb Pekas kalns atrodas Gaujas kreisajā krastā, uz dienvidiem no Valmieras pilsētas, tagadējā Beverīnas novada Kauguru pagasta teritorijā. Pilskalnu 11. – 13. gs. apdzīvoja Tālavas letgaļi. Lai gan tas ir pētīts un labi pazīstams vēsturniekiem kā viena no leģendārā Beverīnas pilskalna iespējamās atrašanās vietām, plašākai sabiedrībai par kalnu mazāk zināms. Pilskalna dienvidu pusē ir mākslīgi rakts grāvis, kas šo kalna pusi padarījis visai stāvu un nepieejamu. Agrākajos laikos kalna virsma tikusi arta, iespējams, kalns bijis augstāks. 1909. gada izrakumos tika konstatēts, ka pilskalnam bijis salīdzinoši neliels plakums (70x30 m), kurā

Pekas kalna nogāze

foto: Uģis Lapiņš

Mūrmuižas tornis

foto: Uģis Lapiņš

atrastas vairāku labi saglabājušos guļbūvju paliekas un iespējamā slieteņa vieta. Pilskalna plakums bijis aizsargāts ar divrindu palisādēm (stāvkoku sētu), kas iekšpusē bija aplikta ar biezu akmeņu kārtu. Ēkas bijušas darinātas no egļu balķiem ar māla klonu, 2 pavardiem un durvju vietu. Kāda cita ēka daļēji bijusi celta no akmeņiem, saistot tos ar mālu, un tā bijusi pilskalna galvenā celtne.

KOCĒNU PAGASTS

Valters Grīviņš

Kocēnu pagasts atrodas Tālavas zemienes Burtnieku līdzenumā. 13. gs. sākumā pagasta teritorija ietilpusi latgaļu zemes Imeras sastāvā, kas pirmo reizi vēstures dokumentos – Livonijas Indriķa hronikā – minēta 1207. gadā, kad katoļu mūks Alebrands šeit sāka sludināt kristīgo ticību. Pēc Imeras pakļaušanas robežu velkot pa Jumaras (Imeras) upi, to savā starpā sadalīja Zobenbrāļu (vēlākais Livonijas) ordenis un Rīgas arhibīskaps. Tagadējā Kocēnu pagasta teritorijā viduslaikos izveidojās trīs muižas – Kokmuiža, Mujāni un Ķieģeļmuiža. 19. gs. sākumā cariskās Krievijas pārvalde muižu robežās izveidoja pagastus kā administratīvi teritoriālas, muižai pakļautas zemnieku pašpārvaldes vienības. Sākotnēji mūsdienu Kocēnu pagasta robežās pastāvēja arī no

Mujānu muižas atdalītajai Dūķeru muižai atbilstošs pagasts, taču to jau ap 19. un 20. gs. miju pievienoja Koku jeb Kokmuižas pagastam. No 1945. līdz 1975. gadam dažādu pārkārtojumu rezultātā bijušie Koku, Mujānu un Ķieģeļu pagasti tika apvienoti Kocēnu ciemā, kura robežās 1990. gadā atjaunoja Kocēnu pagastu. 2010. gadā pagasta platība bija 184 km², dzīvoja 3168 iedzīvotāji.

Šaursliežu dzelzceļa tilts pār Jumaras upi pie Beitēm
foto: Valters Grīviņš

1. Šaursliežu dzelzceļa līnijas Jumaras upes tilts pie Beitēm

19. gs. beigās Baltijas guberņas kļuva par vienu no ekonomiski attīstītākajām Krievijas valsts daļām. Nozīmīga loma šajos procesos bija dzelzceļa attīstībai. 1889. g. atklāja dzelzceļa līniju Rīga-Valmiera-Pleskava un Vidzemes muižnieki sāka domāt par vietējas nozīmes dzelzceļa izbūvi.

Galvenie dzelzceļa būves virzītāji bija Dauguļu muižas īpašnieks Pāvels Gerdorfs un Smiltenes grāfs, satiksmes ceļu inženieris Pauls Līvens. Būvdarbi sākās 1910. gadā, jauno līniju atklāja 1911. g. posmos Valmiera – Smiltene un Valmiera-Puikule. Dzelzceļa līnija šķērsoja Gauju un vairākas mazas upītes. Daļa tiltu

Akmens ar zīmēm pie Kocēnu pagasta Livēm. Zīmes pārvilkas ar kritu
foto: Valters Grīviņš

šodien ir pilnībā vai daļēji sagrauti, taču vairāki joprojām ir labā stāvoklī.

Viens no izcilākajiem, joprojām izmantotajiem līnijas Valmiera - Ainaži tiltiem atrodas pie Beitēm Kocēnu pagastā. Tilts celts, lai varētu šķērsot visai dziļo Jumaras upes ieleju. Tilta balstu pamatā ir laukakmeņu mūris, kas apdarināts ar kalta akmens plāksnēm, bet pārsedzi veido kniedētu tērauda siju konstrukcija, uz kuras uzklāti gulšņi, kas nosegti ar koka dēļu klājumu.

Rubenes mācītājmuižas kalpotāju namiņš 1977. gadā
foto: Rundāles pils muzeja arhīva

2. Līvu Zīmjakmens

Dažādos arhīvu materiālos un folkloras pierakstos laiku pa laikam sastopamies ar stāstiem par mūsdienās zudušiem akmeņiem, kuros bijušas iekaltas nesaprotamas zīmes vai burti.

2010. gada vasarā pie Līvu mājām konstatēts pirms tam nezināms Zīmjakmens. Akmens atrodas dārza malā, pie māju iebraucamā ceļa, kur tas novietots pirms pāris gadiem. Līdz tam akmens atradies nostāk, ieaudzis zālē, kur, kā pastāstīja Līga Brauķe, to no tuvējiem laukiem jaunsaimniecības būvniecības vajadzībām atgādājis viņas tēvs. Līvu iedzīvotāji, ikdienā garām ejot un braucot, paši akmeņi iekaltās zīmes nebija pamanījuši.

Zīmjakmens ir apmēram 120 cm garš un 90 cm plats, 35 – 40 cm augsts ieplakans laukakmens, kura vienā sēnā uz 60x15 cm liela laukuma redzamas pagaidām nesaprotamas sekli iekaltas zīmes. Akmens gaida pētniekus un zinātniekus, lai atbildētu uz jautājumiem par iespējamo zīmju izcelsmi un vecumu, akmens nozīmi un vietu Latvijas vēsturē.

3. Rubenes mācītājmuižas kalpotāju namiņš

Spītējot kariem un grūtiem laikiem, piedzīvojot pārbūves un izmaiņas, Rubenes baznīca ir saglabājusies cauri gadsimtiem, pirmsākumus attiecinot uz 14. gs. sākumu vai pat 13. gs., kad Livonijas hronikas autors Heinrihs (Indriķis) 1208. gadā šeit dibināja vienu no senākajām kristīgajām draudzēm Latvijā.

Cits liktenis bija lemts Rubenes mācītājmuižai

Rubenes mācītājmuižas kalpotāju namiņš 2010. gadā
foto: Valters Griviņš

līdzās baznīcai. Vienīgās ēkas, kas vēl liecina par seno mācītājmuižu, ir pāris muižai piederīgas 19. gs. celtas saimnieciskās celtnes un neliels, taču ļoti izteiksmīgs koka kalpotāju namiņš. Pēc arhitekta G. Jansona vērtējuma, tas ir vērtīgs lauku koka celtniecības paraugs, kas, iespējams, celts 19. gs. 30. gados, kad tika veikta pēdējā nozīmīgākā Rubenes baznīcas pārbūve. Diemžēl 2010. gadā šī celtnē ir kritiskā stāvoklī – pamesta, piegrūžota, ar bojātu jumta segumu un trupes skartām nesošajām konstrukcijām. Tomēr uzmanīgam klausītājam spēj pastāstīt par teju 200 gados pieredzēto.

ĶOŅU PAGASTS

Madars Kalniņš

Tagadējais Ķoņu pagasts atrodas pašos Latvijas ziemeļos – Tālavas zemienes Burtnieka līdzenumā un Sakalas augstienes Ērģemes paugurainē. Teritorijā ietilpst daļa no plašā, ledāja morēnas veidotā drumlinu lauka, te atrodas viens no lielākajiem un augstākajiem drumliniem Latvijā – Ķoņu kalns. Pagasts izvietots uz Diķeru, Ķoņu, Eriņu, Ternejas un Juratas muižas zemēm, izveidots 1866. gadā Diķeru, Ķoņu un daļēji Ternejas pagastu vietā. Kopš 2009. gada iekļauts Naukšēnu novadā. Tāpat kā citos Rūjienas puses

pagastos, arī Ķoņos zemniekiem agrāk nekā citur Latvijā bija iespēja izpirkt mājas, tāpēc attīstījās spēcīgas un bagātas saimniecības. Ar pagastu saistīti 33 Lāčplēša Kara ordeņa kavalieri. Par pagasta vēsturi stāsta vairāki arheoloģijas pieminekļi – Muršu senkapi, Juratas pilskalns, Kalēju un Tiliku senkapi. Izcilas ir senās Ķoņu dzirnavas, kas ir saglabātas un joprojām darbojas kā sendienās. Kultūrvēsturiska nozīme ir Diķeru un Ķoņu muižai, Ļepu un Ķoņu krogiem, zviedru karaceļu paliekām Reņģu purvā, kā arī citiem objektiem.

Viens no zviedru ozoliem

foto: Madars Kalniņš

1. Zviedru ozoli

Apmēram 1 km attālumā no Diķeru muižas, pļavā, aug skaisti ozoli. Senāk pļava esot arta un ganīta, arī pašreiz tiek apsaimniekota. Ozoli ir gan jaunāki, gan vecāki. Citu vidū var saskaitīt 6 lielus, vecus kokus, kas varbūt ir saglabājušies no 17. gs., kad zviedri valdīja Vidzemē, koku vecums vēl nav noteikts. Lielāko ozolu apkārtmērs ir 5,1 m un 6,1 m.

Par šiem ozoliem kāda teika stāsta: "Ķoņu pagastā pie Diķeru muižas aug astoņi ozoli. Tos stādījis kāds zviedrs zviedru laikos. Viņš iestādījis pavisam deviņus ozolus un teicis, ja visi izaugšot, tad zviedri vēlreiz valdīsot Latvijā. Bet astoņi vien auguši." Tātad zviedri Latvijā vairs nevaldīs.

2. Prettanku grāvis

Ķoņu pagastā pie Jaunumuļu mājām no Rūjas uz ziemeļiem stiepjas prettanku grāvis, ko likuši rakt vācieši Otrā pasaules kara laikā, lai aizkavētu krievu armijas virzišanos. Tas ir aptuveni 1,5 m dziļš, ar augstām atbērnēm. Oriģinālā grāvja siena saglabājusies vienā malā. Zemes darbos meliorācijā tas ir pārveidots, Umuļupīte vairākkārt mainījusi gultni un tecējuma virzienu, arī nesen veikti nelieli zemes darbi. Grāvja otrš gals stiepjas otrpus Naukšēnu šosejai.

Grāvja rakšanas aculiecinieks Vilis Lapsa, dzimis 1931. gadā Jeru pagasta Vaivaros, stāsta, ka tas bijis jau tuvu kara beigām, 1943. vai 1944. gada vasarā. No pagasta pienākusi pavēste, ka jāiet grāvju rakšanas darbos. Katram no apkārtējiem pagastiem bijušas noteiktas dienas, kad cilvēkiem jāierodas. Rakšanā piedalījās arī vācu celtniecības vienība. Vilis tai laikā bijis ap 13 gadu vecs puika, braucis līdzī tēvam un atceras, ka grāvi rakuši ar lāpstām un smiltis svieduši vezumā, lai pavestu kur tālāk. Beigās

krievu tanki pēc kaujām Valkā aizvirzījušies gar Dakstiem, pāri Rūjienas-Valmieras ceļam uz Burtņiekiem un tālāk uz Matīšiem, lai nogrieztu Matīšu šoseju vācu mūkošajai armijai. Sanācis tā, ka grāvis izrakts veltīgi.

3. Vecais dzelzceļa tilts ar reperi un dzelzceļa kupica

Platsliežu dzelzceļa līnija Rīga-Rūjiena tika atklāta 1937. gadā. No Mangaļu stacijas līdz Rūjienai tā bija 139,6 km gara. Līdz ar to Rūjienā ienāca gan platsliežu, gan šaursliežu dzelzceļš. 1944. gadā vācu armija atkāpjoties saspridzināja daudzus tiltus, arī dzelzceļa līnijā, tāpēc dzelzceļš ilgus gadus nedarbojās.

Prettanku grāvis
foto: Madars Kalniņš

Jau krietni pēc kara, 1976. gadā, dzelzceļu atjaunoja, bet šo Rūjienā ienākošo posmu nolēma nepieslēgt. Šodien dzelzceļa vieta izskatās pēc lauku ceļa.

Lauku vidū ir saglabājies nesaspridzinātais, Latvijas pirmās brīvvalsts laikā celtais tilts

Dzelzceļa kupica
foto: Madars Kalniņš

pār Maratas upi, tiltā ir reperi. Tomēr visinteresantāk ir tas, ka saglabājusies dzelzceļa kupica. Tā atrodas klajā laukā, apstrādātiem tīrumiem un pļāvām pa vidū, bet nav nopostīta. Un, lai gan kupicu rotā Latvijas valsts ģerbonis, tā dīvainā kārtā ir mierīgi nostāvējusi savā vietā visus padomju laikus.

LODES PAGASTS

Velga Bočoka

Vitoli ķieģeļu ceplis

foto: Velga Bočoka

13. gadsimtā Rūjas upes baseina zemes, t.sk. arī pašreizējā Lodes pagasta teritorija, ietilpa igauņu Sakalas valstī, ko apdzīvoja somu-ugru ciltis, par to liecina līdz mūsdienām saglabājušies apkārtnes vietvārdi. 1217. gada 21. septembrī kaujā netālu no Vīlandes krita igauņu vadonis Lembits, un teritorija nonāca Livonijas ordeņa pakļautībā. Šajā teritorijā ieplūda baltu ciltis, un robeža ar igauņiem izveidojās tuvu mūsdienu robežai. Rakstītos dokumentos pašreizējā Lode minēta 1504. gadā, kad ordeņa mestrs Valters fon Pletenbergs to izlēņoja Hartvigam Plātem. Daudzās kartēs, kas izdotas līdz 1920. gadam, atzīmēts šīs vietas senākais nosaukums – Metzkull, kas tulkojumā no igauņu valodas nozīmē Mežciems. Lodes pagasts veidojies no divām apdzīvotām vietām: Lodes (Metzkull) un Arakstes (Mamekul un Sommern). Vārds “araks” tulkojumā nozīmē “rets”, bet “arras” tulkojumā nozīmē “robeža, gals”. Varētu teikt – Robežciems. 1933. gadā izveidojās Lodes pagasts ar centru Lodē. Pagastā ir daudz gleznainu ainavu, cauri teritorijai plūst Rūjas upe, te atrodas viens no tirākajiem ezeriem Latvijā – Laņģu ezers. Pazīstamākie kultūras pieminekļi ir Kalnalammiku apmetne un Upurakmens, Arakstes muižas stallis un klēts, Kokļu senkapi, Urgu Zviedru akmens ar uzrakstiem un zīmēm. 1935. gadā pagastā dzīvoja 940 iedzīvotāji, darbojās vairāki rūpniecības uzņēmumi – K. Jensenas Lodes ūdensdzirnavas, E. Pitāna ķieģeļnīca, P. Anšmita siernīca, J. Rozenbergas zāgētava, Rūjienas piensaimnieku sabiedrības Arakstes un Lodes krejošanas punkti. 2010. gadā pagastā dzīvoja 374 iedzīvotāji, pagasta platība 63 km².

1. Vītolu ķieģeļu ceplis

Viens no rūpniecības uzņēmumiem Lodes pagastā bija E. Pitāna ķieģeļnīca. 1935. gadā ceplis nodarbināja sezonā 4 strādniekus, gada apgrozījums bija 4000 lati. Šeit ražoja ķieģeļus un drenu caurules. Ražošanas procesā tika izmantots vietējais māls, tas atradās tuvu arī zemes virskārtai. Māla atradnes bija tuvu pašam ķieģeļu ceplim. Arī nodibinoties kolhoziem, ceplis savu darbu turpināja. Tomēr pēc zināma laika cepli nācās slēgt, jo beidzās kvalitatīva māla ieguves iespējas tuvu ceplim.

Meļķu akmens

foto: Velga Bočoka

2. Meļķu akmens

Novada reljefa veidošanā vislielākā nozīme bijusi pēdējam leduslaikmeta apledojumam, kas izveidojis zemes virsmas formas ar 10–40 m biezu nogulumu kārtas palīdzību. Viena no pagastam raksturīgām iezīmēm ir bieža lielo laukakmeņu sastopamība. Pagastā ir vairāki dabas pieminekļi – akmeņi, piemēram, Kalnammiku bedrīšakmens, Uргу Zviedru akmens, Milestības akmens Arakstes muižas parkā.

Meļķu akmens neizceļas ar tik ievērojamiem izmēriem, bet piesaista ar savu neparasto formu. Akmens savu vārdu ieguvis, pateicoties tuvumā esošajām Lejasmeļķu un Kalnameļķu

Robežstabs

foto: Velga Bočoka

vecsaimniecībām. Tas atrodas paugura virsotnē Kolkas upītes krastā, krūmiem un kokiem apaugušā vietā. Pie akmens var nokļūt, ejot pa ganu ceļu gar Ceriņu mājvietu. Akmens garums ir 2,7 m, platums 1,7 m un augstums 2,6 m.

3. Igaunijas Latvijas robežstabs

Robežstabs iezīmēja Latvijas valsts robežu jau pirms Otrā pasaules kara un padomju okupācijas. Tas atrodas uz Rūjienas-Abja-Paluoja ceļa. Padomju gados šis metāla robežstabs bija nokrāsots baltā krāsā, protams, arī Latvijas republikas ģerbonis bija aizkrāsots. Tomēr bija netraucēti stāvējis, lai gan atradās pašā ceļa malā. Robežstabiņš pārdzīvojis visus padomju gadus un atkal celts godā, atjaunojot Latvijas neatkarību.

MATĪŠU PAGASTS

Sintija Seipulāne

Matīšu pagasts atrodas Burtnieku novada ziemeļrietumos, Tālavas zemienes Burtnieku līdzenumā, Burtnieka ezera krastā. Burtnieku ezers ir ceturtais lielākais Latvijas ezers, kura piekrastē Matīšu pagastā atrodas Ķīkurleja – plaša, mitra, zālaina josla. Teritorijai raksturīgas senā ledāja veidotas reljefa formas – drumlini un osi. Lielākais no osiem atrodas uz dienvidiem no Matīšiem un ieguvis Kulpkalna nosaukumu.

Domājams, ka Matīšu nosaukums radies no Svētā Mateja, kura vārdā bijusi nosaukta koka baznīciņa. Līdz 17. gs. beigām tagadējā pagasta teritorija bija Burtnieku pilsnovada īpašums, Matīši pirmoreiz minēti tikai 1678. gadā pēc Matīšu draudzes nodibināšanas, kad no Burtnieku draudzes atdalīja 194 zemnieku mājas. 17. – 19. gadsimtā pagastā bija Bauņu muiža, Milītes muiža un Pučurgas muiža. 2010. gadā Matīšu pagastā bija 990 iedzīvotāji, tā platība 8041,9 ha.

“Jāņu ozoli”

foto: Sintija Seipulāne

1. Jāņu ozoli

Latvijā ir dažādi piemiņas akmeņi un stādījumi. Tomēr šāds stādījums, iespējams, Latvijā ir vienīgais. Tas skatāms Matīšu pagasta Jaunkriķos, un to veidojis mājas saimnieks Jānis Liepiņš, piepalīdzot Braslavas pagastā dzīvojošajam znotam Jurim Sālijumam. Tā ir piemiņa apkārtējo māju Jāņiem.

Piemiņas vietas centrā ir iepriekšējās, senās mājas sliekšnis, gadu desmitiem postalās nostaigāts. Uz tā uzstādīts akmens ar iegrebtu ozola lapu un vārdiem “JĀŅU OZOLI”. Ap akmeni iestādīti 18 ozoliņi – katram Jānim viens. Stādījumi sākti 1999. gadā, un, ja kāds kociņš iznīkst, tūdaļ tiek stādīts vietā jauns. Pie akmens katrā sēnā iestādīti paegļi, kas kalpo kā liecinājums par šo Jāņu sūro un grūto mūžu.

Ziemeļu kara kapi

foto: Sintija Seipulāne

2. “Rūsas” – mēra kapi, akmens krusts un vadātājs

1940. gadu sākumā pie Rūsām mežmalā bijis smilšu kalniņš, uz tā auguši vidēja vecuma bērzi. Tagad kalniņš dabā tik tikko samanāms, aug labība. Tē bijuši aprakti Ziemeļu karā kritušie un mēri mirušie cilvēki (1700. gados mēri nomirusi apmēram 1/3 daļa Matīšu draudzes iedzīvotāju). Aptuveni tajā vietā atrasts arī akmens krusts, kas tagad atrodas saimniecības pagalmā.

Turpat netālu, pāri šosejai, dažiem cilvēkiem

Reiz bija kūdras purva šķūnītis

foto: Sintija Seipulāne

ir piesities “vadātājs”, varbūt mērī un karā mirušajiem nav bijis miera. Runā, ka tādos gadījumos jāskaita tēvreize no otra gala. Reiz viens krūmājā bijis nomaldījies un bieži jautis tēvreizi, sācis atkal no otra gala, saucis tik “āmen, āmen” un ārā neticis. Tagad te ir aparts lauks.

3. Kūdras purva šķūnītis

Kūdrai saulē un vējā izzūstot, tā kļūst viegla un cieta kā prauls. To izmantoja gan pakaišiem, gan kurināšanai. Kūdras gabalus sauca arī par velēnām. Sauso kūdru uzglabāšanai saimniecībās sakrāva grēdās vai nu zem kūts pajumtes, vai kādā citā sausākā vietā, līdzīgi kā tagad ziemai sakrauj malku.

Zināms, ka kurināmā kūdra 3 – 4 kārtu dziļumā (tas ir apmēram 1,5 m) priekš Matīšu pienotavas 1930. gados rakta Ķinkas purvā. Kūdras žāvēšanai tika uzcelti nelieli šķūnīši

turpat – purvā. Tie bijuši vienkārši, no dēļiem un naglām sasisti, tāpēc arī līdz mūsdienām reti kur vēl saglabājušies. Matīšu pagasta Biedrus purvā 2010. gadā izdevās atrast nelielu dēļu kaudzi, kas ļauj noprast, ka kūdras šķūnīši bijuši nelieli, apmēram 7 m gari.

MAZSALACAS PAGASTS

Sanita Goltiņa

Tagadējo Mazsalacas pagastu, sākot jau no 16. gs. vidus līdz pastāvīgas Latvijas brīvvalsts nodibināšanai, sauca par Valtenbergas pagastu. Mazsalaca (vāciskais nosaukums – Salisburg) izveidojās par biezi apdzīvotu vietu pēc 1864. gada, kad Valtenberģu muižas īpašnieks Arnolds Fitinghofs zemniekiem par dzimtu te iznomāja pirmos 42 apbūves gabalus. Tajā laikā arī uzcēla pirmo tiltu pār Salacas upi un miestīnā attīstījās amatniecība un tirdzniecība. Pirmos namus tagadējās pilsētas teritorijā uzcēla no 1865. līdz 1867. gadam, to īpašnieki bija tirgotāji Dauberts, Hincenbergs, Siktārs u. c.

“Jaunsilmači”

foto: Sanita Goltiņa

1. Jaunsilmači

Vecsaimniecība atrodas skaistā vietā un ir ar bagātu kultūras vēsturi. Dzīvojamā māja bijusi ar smēdi mājas vienā galā, celta 1878. gadā muižas laikos, nodegusi, bet vēlāk atjaunota un saglabājusies līdz mūsdienām. Ļoti labā stāvoklī saglabājusies klētiņa, kura taisīta ar koka tapiņām, bez nevienas naglas. No jaunākajām celtnēm minams šķūnis, celts 1934. gadā. Kūts atjaunots uz vecās kūts pamatiem. Lejasmājā bijusi rija, kas vēlāk pārtaisīta par dzīvokļiem, bet šodien tur palikuši tikai pamati. Mazsalacas apkārtnē bagāta plašiem priežu mežiem, kuros pēc ciršanas vajadzēja sēt un stādīt jaunus kokus, kuru audzēšanai vajadzēja sēklas. Saimniecībā kādreiz bijusi čiekuru kalte, kuras esamību var tikai samaniēt pēc drupu vietas.

Muižas īpašnieki ap pili vēlējās izveidot biezi apdzīvotu centru, jo šeit izdevīgi saplūda un krustojās svarīgi ceļi.

1935. gadā Mazsalacas pagasta platība bija 169 km², bet 2010. gadā 70 km². No 1954. gada līdz 2010. gadam bija izveidota Mazsalacas pilsētas lauku teritorija. Lielākās apdzīvotās vietas ir Priedāji, Parkmaļi, Blāķi, Tiši, Blanka, Ungurmuiža, Promulti.

Mazsalacas pagasta krāšņums noteikti ir saistāms arī ar Salacas upi, tās krastos izskalotajām alām un gleznainajām ainavām upes līkumos. Upes senais lībiskais nosaukums bijis “Saletsa”.

Vecā liepa pie Orēm

foto: Sanita Goltiņa

2. Ores

Orēs meklējama šūpuļa vieta Ores dzimtai, kas Latvijai devuši komponistu un ērģelnieku Ādamu Ori, skaņu mākslinieku Hariju Ori, sabiedriskos darbiniekus Teni, Arnoldu un Jāni Ores, kā arī advokātus, ārstus un skolotājus.

Mazsalacas draudzes skola, celta 1877. g.
Pa kreisi – vecā ēka, celta 1804. g. Tilts pār Salacu.
foto: Valmieras novadpētniecības muzeja arhivs

Ores mājās Salacas labajā krastā savā laikā bija meklējams sākums arī Mazsalacas biedrības un novada kultūras dzīvei. Ores māju uzcēla ap 1875. gadu – ar dakstiņu jumtu, augstiem, gaišiem logiem, vairākām istabām. Māja tika apšūta krāsotiem dēļiem, ar zaļa skārda jumtu. Oru divu stāvu ērberģis esot bijis viens no tā laika plašākajām un lepnākajām lauku celtnēm visā Valmieras apriņķī.

Māja atradās pie Salacas upes, uzkalniņā, līdz pašiem ūdeņiem bijis dārzs ar ogulājiem un ābelēm. Visapkārt dārzam ierīkoti celiņi, kurus rūpīgi nograntēja un kopa, siena ieejas pusē bijusi noaugusi ar vīnogulājiem. Mājā bijusi liela zāle, tur rīkotas pagasta sanāksmes. Mūsdienās Ores ir ieaugušas kokos un krūmos, bet senie koki joprojām stalti izslējušies.

3. Mazsalacas tilts

Vietējie iedzīvotāji stāsta, ka pirmais koka tilts pār Salacu uzcelts līdz ar pirmo draudzes skolas būvniecību un tas esot bijis vienīgais ceļš no draudzes skolas līdz baznīcai. 1901. gada vasarā draudzes skolotājs R. Cukurs pār Salacu pie draudzes skolas uzcēla jaunu tiltu, uz stipriem, ar cementu mūrētiem stabiem, jo vecais kājnieku tilts jau vairākus gadus pirms tam bija sabrucis.

Celtniecība izmaksājusi 1000 sudraba rubļu. Cukurs savācis 800 rubļu ar koncertiem un skolas bazāru, 200 sudraba rubļu pats ziedojis. Kad šis tilts kara gados sabrucis, Latvijas valdība 1922. gadā uzcēlusi tāda paša veida tiltu uz 1901. gadā liktajiem pamata stabiem. Tilts atkārtoti nopostīts Otrajā pasaules karā.

Tilta vieta 2010. gadā
foto: Sanita Goltiņa

NAUKŠĒNU PAGASTS

Antra Krievāne

Pagasta lielākā daļa atrodas Ziemeļvidzemes zemienes Burtnieku līdzenumā, bet ziemeļdaļā no Lgaunijas iestiepjas Sakalas augstiene. Šeit vērojams interesants reljefs, skaistas dabas ainavas, pagasts ir bagāts ar mežiem un purviem. Pagasta platība 2010. gadā bija 192 km². Lielākās upes – Rūja un Seda.

Manteļskurstenis

foto: Antra Krievāne

1. Priedulāju manteļskurstenis

Manteļskursteni, saukti arī par apvalkdūmeņiem, ir viena no senākajām dūmvadu un reizē arī telpas apsildes sistēmām, kas pastāvēja jau kopš agrīnajiem viduslaikiem un bija ļoti izplatīta pavarda izbūve dzīvojamās ēkās līdz pat XIX gadsimta vidum.

Ēka celta kā mežsarga māja uz mežsarga dienesta zemes. Māja varētu būt celta 19. gs. vidū. Pēc Otrā pasaules kara Priedulājos dzīvoja mežsargi. Jau ilgāku laiku saimniecībai nebija īstu saimnieku, līdz ar to laika zobs un nesaimnieciski cilvēki ēkām darīja savu. Saimniecības ēku koka daļas ir nodedzinātas malkā, bet mājai 2010. gada ziemā iebruka jumts, paverot skatu uz mājas manteļskursteni.

Pirmās ziņas par Naukšēniem ir saistītas ar Naukšēnu muižu un attiecas uz Livonijas ordeņa laikiem. 16. gs. Naukšēnu muižu sauca Schwarzenbrunn. Livonijas kara laikā muižu izpostīja un to pārcēla uz Naukšēnu ciema vietu. Naukšēnu muiža mūsdienās ir valsts nozīmes arhitektūras piemineklis, bet muižas pils ir izcils vēlinā klasicisma paraugs. Pagastā ir vēl viena muiža – Nurmu muiža. 1937. gadā pagastā bijušas 365 saimniecības, diemžēl 60. gadu beigās, sākoties lauksaimniecības zemju meliorācijai, daļa saimniecību tika nolīdzinātas, atstājot lauku malās tikai lielas akmens kaudzes. Pagastā ir vairāki ciemi – Piksāri, Nurmi, Tēcēni, Doles, Mirķi.

3. Bodnieku meža akmeņu krāvumu rindas

Bodnieku mežā atrodas iespaidīgas akmeņu rindas un krāvumi. Tiem ir dažādi izmēri: platumā – no viena neliela 20 cm liela akmens līdz aptuveni 2 m platumam; augstumā līdz 0,5 – 0,7 m. Rindu un krāvumu garumi – no pārdesmit metriem līdz vairākiem simtiem metru. Vietumis rindām un krāvumiem pieguļ atsevišķi lielāki laukakmeņi un to grupas. Šie cilvēku roku veidojumi jāierindo t. s. agrāro sistēmu kategorijā. Par agrārājām sistēmām sauc dažādas jau kopš zemkopības sākumiem cilvēku veidotas zemes un akmeņu konstrukcijas, kas atrodas seno lauku teritorijās. Šajā apvidū ir bijušas vairākas saimniecības – Bodnieki, Brieži, Gulbene, Viksna, Vanags, Purgalis. Diemžēl visas saimniecības ir pamestas, palikušas pussabrukušas ēkas un to pamati, tīrumi un pļavas ir aizaugušas un kļuvušas par mežiem.

3. Nurmu muiža

Viens no pirmajiem zināmajiem Nurmu muižas īpašniekiem bija brīvkungs Dītrihs Behers, kam poļu karalis Stefans 1585. gadā dāvināja Nurmus pie Sedas un Ķires upes. Kad Vidzemi iekaroja zviedri, karalis Gustavs Ādolfs 1630. maijā Nurmu muižu piešķīra majoram Vilhelmam Lovisam no Menaras. No šī brīža Nurmu muiža vairs nav tikusi pārdota un līdz 1846. gadam ir Lovisa no Menaras dzimtas īpašums. 1830. gadā Nurmus mantoja Elizabete Doroteja Šarlote, kas 1815. gadā apprecējās ar Dienvidigaunijas muižnieku Kristofu Ludvigu fon Freimani. Tālāk Nurmu muižas īpašnieki nes fon Freimaņu uzvārdu. 1919. gadā uz muižas

Nurmu muiža

foto: Antra Krievāne

Akmens krāvēju rinda Bodnieku mežā

foto: Sandra Ikaunieca

ēku pārceļ Nurmu skolu, kurā bērni mācījās līdz 1962. gadam. Šodien muižas ēka ir apdzīvota, tajā izveidoti dzīvokļi.

Ap muižu daļēji saglabājies akmens mūris, vairākas pagalmā stādītās liepas sasniegušas dižkoka statusu, bet uz ceļa, kurš vedis uz muižas ratnicu, vietām saglabājies akmens bruģējums.

RAMATAS PAGASTS

Māris Rušiņš

Purvi, meži, lauki, ūdeņi, akmeņi, māli – tā ir Ramata.

Igauņi, libieši, latvieši, vācieši, poļi, zviedri, krievi, dāņi – tā ir Ramata.

Ķīšupe, Ezergrāvis, Zariņupe, Peida, Piģele, Līvupe, Salaca – tā ir Ramata.

Stampkalns, Baznīckalns, Darvkalns, Lielkalns, Zutiņkalns, Bērzkalns, Ārkalns, Kapkalns – tā ir Ramata.

Nuķis, Topsis, Oļļa, Mačas, Saklaurs, Piliksers, Rauskas, Dīriķis, Vītiņš, Šķutes, Melkas – tā ir Ramata.

Ramata – tā arī ir šīs vietas laikmetu Grāmata.

Ramatas pagasta pirmsākums ir Ramatas ciems, kuru 1945. gadā izveidoja Mazsalacas pagastā. Ramata igauņu valodā nozīmē "grāmata". Ramatas pagasts atrodas Mazsalacas novadā un robežojas ar Igauniju. Pagastam raksturīgas plašas, maz pārveidotas un

savdabīgas dabiskas teritorijas, Salacas, Ramatas un Pedas krastos ir smilšakmens atsegumi. Plaši Ramatas pagasta vārds ir izskanējis ar Raimonda Paula mūzikas centru "Līču skola", ar koncertiem "Nāk rudentiņš", "Ziņģe" (1998), kultūras mantojumu dienām u. tml. muzikāliem un kultūras pasākumiem. Skola atrodas gleznainā vietā Salacas upes krastā.

Ķieģeļu ceplis

foto: Sandra Ikaunieca

1. Ķieģeļu ceplis Podniekos

Jau 18. gadsimta beigās Mazsalacas muižai ir piederējis ķieģeļu ceplis un podiņu darbnīca Topfos (Tošos), minēto apliecina aiz Vectopšiem esošā mājvieta Ķieģeļnīca, kur ir atrodami ķieģeļi ar uzrakstu "Salisbury" (no vācu valodas Mazsalaca). Pēc Pirmā pasaules kara, strauji pieaugot pieprasījumam pēc celtniecības materiāliem, māla atradņu tuvumā pie Ramatas upes uzcelti māla apdedzināšanas ceplī Jauntopsī, Vecrauskās, Staklē un Podniekos.

Kārlis Ķibers, dzimis 1889. gadā Radziņtalčos, 1927. gadā pabeidza būvēt ceplī un sāka savu

Podniekos gatavotais krāsns podiņš

foto: Sandra Ikaunieca

darbību Podniekos. Nepieciešamie māli tika vesti no Ramatas gravas un sabērti pagrabā – māla sagatavošanas bedrē, māla "micīšana" notika, zirgam staigājot pa apli gar pagraba augšējo daļu un griežot micāmo "roku". Pagrabs pa apakšzemes koridoru savienots ar darbnīcu, kurā tālāk notika krāsns podiņu gatavošana, žāvēšana un apdedzināšana ceplī. Produkciju meistars apzīmēja ar savu zīmi "KK". Meistars

pats izgatavoja podiņus, pats tos mūrēja krāsnis un plītis tuvākā un tālākā apkaimē līdz 1960. gadiem. Ceplis šajā vietā darbojās līdz 1965. gadam, pēc meistara nāves 1975. gadā mājas ar laiku tika pārdotas un pārbūvētas, ceplis sabruka. Pašreizējie īpašnieki cenšas atjaunot īpašumu, saglabājies pagrabs un eja uz to, kā arī meistara mūrētā plīts, kura apsilda māju arī šodien.

Ķūrēndreimaņu akmens

foto: Sandra Ikauniece

Raganu kakta ozols

foto: Sandra Ikauniece

2. Raganu kaktis

Raganu kaktis, Kangars, Grēku purvs, Kažoks, Laiivnieks – šādi nosaukumi doti vietām starp Saklaura-Oļļas un Sokkas purvu. Šīs vietas saistītas ar dažādiem nostāstiem un teikām, kuras zināja vai piedzīvoja tur mītošie ļaudis. Tā Kažoku māju saimnieks un vēl divi vīri veļu laikā tumsā ar zirga pajūgu braukuši uz mājām un pirms Zauliņa mājām, purva pusē, uz tīruma ieraudzījuši lielu, baltu krustu. Apkārt valdījis kapa klusums. Drosmīgākais gribējies pieiet tuvāk, taču pārējie viņam nav to ļāvuši, aizbildinoties, ka gaismā atgriezīšoties apskatīties. Otrā dienā atbraukuši gan, bet uz tīruma nekā nav bijis. Šī notikuma stāstītājs Kažoks apliecinājies, ka šai vietai pretī purvā viņš vairakkārt apmaldījies un turp ogot vairs neejot. Par "vadātāju" stāstījusi arī Marta Nuķe no netāļajām Ogu mājām, jo viņa te vienreiz tā apmaldījusies, ka mājās pārnākusi tikai nākamajā dienā. Mūsdienās uz tīruma aug resns ozols, un par "vadātāju" jaunu nostāstu nav, laikam tas devies uz klusāku vietu.

3. Ķūrēndreimaņu akmens

Piģeles upes lejteces labajā krastā aiz Ķūrēndreimaņu mājām pļaviņā guļ noapaļots akmens – 2,2x1,9 m liels. Uz tā virsmas iekalts skaitlis "572" ar svītru zem cipariem.

Akmens atrodams, ejot gar Salacas krastu, bijušā ceļa malā, pirms pagrieziņa uz Piģeles upes tiltiņa pusi, skaitli var saskatīt no ceļa puses. Par šo akmeni un tajā iekaltajiem cipariem nav nekādas informācijas, ir tikai hipotēzes. Viena no tām ir par iespējamo attāluma atzīmi, taču nav zināms kādās mērvienībās. Šis akmens joprojām ir mīkla, kura gaida savu atminējumu.

RENCĒNU PAGASTS

Gatis Cukmacis

Pagasts nav slavens ar pauguriem vai līdzenumiem, jo atrodas Tālavas zemienes viļņotajā Burtnieku līdzenumā, kas veidojies no senā ledāja Burtnieku drumlinu lauka vaļņiem. Augstākie drumlini atrodas Lizdēnu apkaimē, kur to augstums sasniedz 91,2 m virs jūras līmeņa. Pagasta ziemeļu robežu veido Sedas upe.

Rencēni pirmoreiz rakstos minēti 1586. gadā. Senatnē tagadējā pagasta teritorija ietilpa Burtnieku novadā, kas līdz 17. gadsimtam piederēja Burtnieku pils novadam.

Ap 1580. gadu izveidojās Rencēnmuiža. Līdz 1780. gadam Rencēnu pagastā bija izveidojušās septiņas muižas – Labrenča, Sauļu, Lizdēnu, Rencēnu, Baložu, Ķioru un Lutera muiža. 19. gadsimta beigās šo muižu pagasti tika apvienoti vienā veselumā, nodēvējot par Rencēnu pagastu, kas tajā laikā bija viens no lielākajiem pagastiem Valmieras apriņķī. Pēc Otrā pasaules kara 1945. gadā pagastā izveidoja Rencēnu, Lizdēnu un Sauliešu ciemu. 2010. gadā pagasta platība bija 159 km², dzīvoja 1660 iedzīvotāji.

Zirgu pasta ēka

foto: Gatis Cukmacis

1. Zirgu pasta ēka

Rencēnu pasta stacija sāka darboties zviedru valdīšanas laikā Vidzemē 17. gadsimtā. Tā laika pasta funkcijas atšķīrās no mūsdienu pasta funkcijām galvenokārt ar to, ka pienākumos ietilpa ne tikai vēstuļu un dažādu citu sūtījumu nogāde, bet arī ceļotāju apgāde ar zirgiem un transporta līdzekļiem. Pasta stacija atradās vairāku pasta ceļu krustojumā. Viens bija ceļš Limbaži-Burtnieki-Rūjienu-Karksi muiža (Igaunijā)-Vilande. Otrs bija lielais Vidzemes pasta ceļš no Rīgas caur Ropažiem un tālāk virzījās uz Valmieru, tad garām Sauļiem un Lizdēniem uz Rencēniem, Rūjienu, Pērnavu un tālāk uz Tallinu.

Cariskās Krievijas valdīšanas laikā, sākot ar 19. gs.

pirmo pusi, tika izveidots pasta staciju tīkls, pastāvēja galvenās un blakus stacijas. Galvenie pasta ceļi kalpoja kroņa pasta sūtījumiem, un piegāde bija ātrāka un biežāka, bet blakus stacijas bija paredzētas iekšzemes ceļotāju komunikācijai. 1860. gada pārskatā uzrādītas stacijas, kas atradās minētajā maršrutā, tiek uzrādīta arī Rencēnu pasta stacija. Te kādreiz atpūtušās populāras personības: komponists Hektors Berliozs un Ferencs Lists, arī Krievijas cars Aleksandrs Pirmais un valdniece Katrīna II. 1921. gadā tika pieņemts lēmums ēkā ierīkot II pakāpes pamatskolu. Mūsdienās senajā zirgu pasta stacijā iekārtots skolas internāts un dažas mācību klases.

2. Lizdēnu pienotava

Lizdēnu piensaimnieku biedrība dibināta 1923. gadā, valdes sēdekļis bija Lizdēnu muižā. Arī pienotava celta 1923. gadā. Vēlāk pienotavā atradās viena no lielākajām Valmieras piena kombināta sierotavām. Siera cehs ar siera nogatavināšanas telpām izbūvēts 1951. gadā,

bet 60. gadu sākumā uzbūvēta arī katlumāja ar iespaidīgu ķieģeļu skursteni, kurš saglabājies vēl šodien. Pēdējos gados pienotava vairs nedarbojas, un sieru no 1990. gadu beigām vairs neražo, ēka ir pamesta.

3. Kvartālstīgu akmens stabi

Lielos meža masīvos ir ļoti grūti orientēties un zināt atrašanās vietu, pat izmantojot dažādas kartes. Bet, ja ir izveidoti meža kvartāli un dabā ir atzīmētas kvartālstīgas, kuras

Kvartālstīgas stabs

foto: Gatis Cukmacis

Rencēnu pagasta valsts un bijušajos muižas mežos nav sastopami. Tā kā kvartālstīgu stabi ir izveidoti no akmens, tas ir apliecinājums, ka šeit ir bijusi ļoti nopietna meža apsaimniekošanas plānošana. Precīzi nav zināms, kad akmens kvartālu stabi tikuši izveidoti. 2010. gadā atrasti 20 šādi kvartālstīgu stabiņi.

Līdzēnu pienotava

foto: Gatis Cukmacis

atrodamas arī kartēs, tad meklēšanas process ir krietni vieglāks. Popuļa mežā gandrīz katrā kvartālstīgu krustpunktā saglabājušies akmens stabi, uz kuriem ir norādīts attiecīgā kvartāla numurs, kas atvieglo orientēšanos mežā un meža apsaimniekošanā. Šādi akmens stabi citos

SĒĻU PAGASTS

Eduards Lauris

Senākās ziņas par Sēļu pagasta pieminēšanu saistāmas ar 1518. gadu, kad kādā izlēņošanas līgumā pieminēts Selen ciems ar ordeņa mestra pārraudzībā nodotajām (Szehlen) dzirnavām. Sēļu, Idus un Pantenes pagastu tagadējo teritoriālo vienību senatnē veidoja šo muižu ciemu un zemturu viensētu saimniecības, kuras jau ordeņvalsts laikā pastāvēja kā lēņu muižas. Sēļu pagasta teritorija vēsturiski ir piederējusi Rūjienas draudzes pilsnovadam. Tikai dzimtbūšanas atcelšanas notikumos 1820. – 1840. gados un vēl tuvākos agrārreformas laikos Sēļu pagasts kļūst par Mazsalacas draudzes un novada sastāvdaļu. Ciemu un muižu īpašumu pārvaldītāji piedzīvoja dzimtu un paaudžu maiņas, kā pēdējie Sēļu muižas īpašnieki būtu jāatzīmē fon Engelhartu ģimene (1809 – 1920).

Sēļu pagasts mūsdienās tomēr nav tikai vecu un sarūsējušu priekšmetu un atmiņu krātuve, šeit valda pietiekami liela rosība. Sakoptas vietas, norādes, uzkoptās parka celiņu alejas, puķu dobes, sabiedrisko atpūtas un pulcēšanās vietu sakārtotība liecina par vietējo ļaužu centību savā pagastā ievērot pareizo pamatprincipu – būt saimniekiem savā zemē!

1. Sēļu pagasta Mašēni. L.F.A. fon Numera kapa pieminekļa plāksne

2010. gadā, pārbūvējot Mašēnu padomju laikā būvētās fermas pamatus, IK "Cerība A" īpašnieks Kalvis Jaunzems starp ēkas pamata blokiem atrada kubveidīgu 45 cm platu un 55 cm augstu dolomīta kluci, uz kura labi saglabājies teksts vācu valodā. Frontālais uzraksts vēsta par Lorenca Fridriha Antona fon Numera dzimšanas un miršanas gada dienu un skaitli: 1796 – 1826, uz plāksnes sāniem uzraksti ar līdzjūtības un novēlējumu vārdiem. Idus iedzīvotājs Imants Lūsis stāstīja, ka uz Mašēnu jauncelāmo fermu 1948. – 1949. gadā no Idus muižas parka vesti akmeņi. Iespējams, ka tad tika izlauztas arī Idus parkā senākās kapsētas akmeņu sienas un kādi pieminekļi.

2. Jēču akmeņu aka

Sēļu pagasta bijušās Pantenes muižas vecsaimniecības Jēči mājvieta atrodama jau 1887. gada muižas kartes plānā. No akmeņiem izliktā aka mājvietā ir labi saglabājusies, bet grūti pamanāma, jo augšējās malas atrodas līdz ar zemes virskārtas līmeni, kas pāraudzis ar zāļu kušķiem. Mājvietu puduri veido dažādu sabrukušu saimniecības un dzīvojamo

Pieminekļa plāksne

foto: Antis Lūsa

ēku pamati. Akmens akas sienas izliktas ar laukakmeņiem apļa formā diametrā 2,5 m, līdz ūdens virsmai atkarībā no ūdens līmeņa aptuveni 2 – 3 m.

Sēļu pagastā pagaidām ir zināmas šāda veida akmens akas vēl arī Vecrūnu mājās. Akmens

aka esot bijusi arī Jēkus kroga mājvietā, bet akas bedre ar akmeņu sienām padomju laikā aizbērtā.

3. Kankšu Medus liepa

Kankšu vecsaimniecība minēta 1865. gadā Sēļu muižas zemes plānā. Māju iedzīvotāja Midaga Ārija stāsta, ka Kankšu liepas dobumā visu laiku kopš 1948. gada esot dzīvojušas bites, turklāt katru gadu no liepas koka dorei līdzīgajiem izgrieztajiem dobumiem esot ņemts medus savas ģimenes vajadzībām. Pēdējais medus esot ņemts pirms 5 gadiem, bet pēc tam bites vairs te nav bijušas.

Kankšu medus liepai koka stumbrā no ziemeļu puses redzami divi jau kādreiz lietoti doreš dobuma izgriezumi, kas ieauguši koka mizas audos. No dienvidu puses aptuveni 3 metru augstumā izgriezts vēl viens 40x40 cm liels nenosegts laukums, caur kuru redzama dobuma forma un tilpums, vaska kāres un šūnu paliekas. Koka apkārtmērs 3,7 m.

Medus liepas doreš

foto: Eduards Lauris

Akmeņu aka

foto: Eduards Lauris

SKAŅKALNES PAGASTS

Kaspars Beriņš

Skaņkalnes pagasts pirmo reizi rakstos minēts Mazsalacas draudzes personālgrāmatā 1701. gadā – pašreizējā Skaņkalnes pagasta teritorijā minēts Skulberģu pagasts un daļa no Ates pagasta. 20. gs. sākumā, nodibinoties Latvijas valstij, pašvaldības nosaukumu latviskoja, veidojot Skaņkalnes nosaukumu. 2010. gadā pagasta platība 112 km².

Skaņkalnes pagastā atrodas divi pilskalni: Lībiešu un Vikšēnu. Droši vien šie pilskalni ietilpa Metsepoles lībiešu zemēs, jo vēl 18. gs. otrajā pusē te dzīvoja lībieši, kas runāja līvu valodā. Lībiešu pilskalns atrodas stāva krasta stūrī starp Salacu un tās pieteku Dambjupīti.

Pagasts slavens ar Skaņokalnu Salacas krastā – tā ir 20 m augsta un ap 90 m gara sarkanā smilšakmens klints. Upes straumes veidotā klints ir ļoti gluda un taisna, tas rada spēcīgāko atbalsu efektu Latvijā. Upes labajā krastā stāvošais runātājs raida savu sakāmo pret klinti, bet atbalsi no klints dzird klausītāji, kas atrodas kādus desmit metrus no viņa. Atbalsu efekta dēļ arī radies klints nosaukums.

Mazsalacas draudzes skola 2010. gadā
foto: Kaspars Beriņš

1. Mazsalacas draudzes skola

1877. gadā blakus vecajai skolai, kas atradās 1 km no Mazsalacas, uz Vecates pusi, Salacas krastā tika uzcelta Mazsalacas draudzes skola (skat. vecā tilta fotogrāfiju pie Masalacas pagasta). Tā bija divus stāvus augsta un celta no sarkanajiem ķieģeļiem. 1919. gadā draudzes skolu pārveidoja par otrās pakāpes pamatskolu. Pagastus apvienojot, draudzes skolu pievienoja Skaņkalnes pagastam, kas to ar 1932./33. mācību gada beigām slēdza, 1933. gada rudenī pievienojot abu klašu skolēnus Mazsalacas pilsētas sešu klašu pamatskolai pie Mazsalacas ģimnāzijas.

Bijušās skolas telpās pēdējos 10 gadus darbojas veco ļaužu pensionāts. Bēniņi tiek pārbūvēti, un tiek ierīkotas dzīvojamās telpas.

Grūbes dzirnavas
foto: Kaspars Beriņš

90. gadu vidū otrajā stāvā bijis šūšanas cehs un šūti darba cimdi, bet pirmajā stāvā cepta rupjmaize. Pēc kolhoza izjukšanas dzīvojamās telpās vēl mitinājušies cilvēki, bet pašreiz ēka ir neapdzīvota.

Pagrabs smilšakmens iezī

foto: Kaspars Beriņš

2. Grūbes dzirnavas

Grūbes dzirnavas atrodas Laņģupītes ielejā, dzirnavezera ziemeļu pusē. Dzirnāvām ir apmēram 150 gadi. Kramakmeņi tām esot vesti no Zviedrijas. Dzirnavas darbojās līdz 1980. gadam, tās ir labā stāvoklī arī šodien. Pie dzirnāvām, labā krasta kraujā, ir neliels sarkanā smilšakmens iezis ar vairākām mākslīgām alām. Tur dzirnavniekam bijusi kūts un klētiņa. Gleznainajā dzirnavu apkārtnē esot radusies dziesma "Stāv dzirnas zaļā ielejā..."

Ir saglabājušās arī vairākas saimniecības ēkas. Dzirnāvām piešķirts vietējās nozīmes arhitektūras pieminekļa statuss. Kreisā krasta nogāzē ir vairākas cilvēku veidotas nišas, no kurām viena arī tagad tiek izmantota kā pagrabs.

3. Akmeņu krāvumu rindas

No Vaču mājām uz rietumiem esošajā meža masīvā, apmēram 25 ha lielā platībā atrodas vismaz 10 akmeņu krāvumu rindas. Akmeņu rindas orientētas vai nu paralēli, vai perpendikulāri cita citai. To garums mainās no dažiem metriem līdz pat 400 m garumam, platums – no 1 m līdz 2 m, un augstums dažviet sasniedz 1 m. Izmantoti gan lieli laukakmeņi,

gan pavisam mazi akmeņi.

Skatoties apmēram 100 gadus vecās kartes, redzams, ka šajā vietā nav bijis mežs, bet gan lauksaimniecības zemes. Lai optimāli izmantotu šīs platības saimnieciskai darbībai, traucējošie akmeņi tika pārvietoti un likti rindās gan uz īpašumu robežām, gan pašā īpašumā, gan gar grāvjiem. Garākās akmeņu rindas izvietotas gar privātā īpašuma robežu ar citiem īpašniekiem – gan valsts, gan privātiem. Daļēji saglabājušies arī tajos laikos raktie grāvji.

Akmeņu krāvumu rinda

foto: Kaspars Beriņš

VAIDAVAS PAGASTS

Zigmārs Ločmelis

Zagļu ceļš

foto: Zigmārs Ločmelis

Vaidavas pagasts atrodas tuvu Valmierai un ir viena no Kocēnu novada administratīvajām teritorijām tā dienvidos – Gaujas labajā krastā. Pagasts veidojies 1894. gadā, apvienojot Podzēnu, Veļķu, Briņķu un Vaidavas pagastus. Lielākā daļa no tā teritorijas ietilpst Gaujas nacionālajā parkā. Vaidavas ezera 22 m augstajā krastā atrodas Metimnes jeb Vaidavas pilskalns. Literatūrā Vaidavas pilskalns minēts kopš 19. gs. 70. gadiem, kad K. G. Zīverss izvirzīja hipotēzi, ka šeit atrodas senā Beverīnas pils vieta. V. D. Balodis, F. Balodis, E. Brastiņš un citi pētnieki uzskatīja, ka Vaidavas pilskalnā atradusies Indriķa hronikā tikai vienreiz pieminētā Metimnes pils. E. Brastiņš kā vienu no argumentiem minēja K. Bukuma Folkloras krātuvei iesniegtās ziņas par to, ka veci ļaudis šo pilskalnu saukuši par Mitenīnu un Miķenīnu.

Labi zināmi apskates objekti pagastā ir alas (Patkula, Kalēju), Sietiņiezis, lapegļu alejas, Lejasbrežģu krēslinieku muzejs. Senā Vaidavas muiža nav ne cietusi kara laikā, ne dedzināta revolūcijās, bet laiks darījis savu, un vairākas ēkas gandrīz pilnībā sabrukušas, tomēr tās vēsture kopš 15. gs. vēl saskatāma ēku mūros.

1. Zagļu ceļš

Zagļu ceļš savu nosaukumu ieguvis, pateicoties Lejastūtēs dzīvošajiem Baumaņiem, kuri zaguši zirgus 19. un 20. gs. mijā līdz pat 20. gs. 20. – 30. gadiem. Ceļš ved pa Vaidavas un Raiskuma pagastu robežu, senāk tas gājis līdz pat Tūtēm Raiskuma pagastā, tagad palikusi apmēram puse no ceļa garuma. Zirgi esot dzīti pa ceļu un pēc tam uz purva salām, bet, lai nevarētu redzēt pēdas, tie purvā vesti pāri deķiem (segām) un turēti tur. Kādu reizi viens zagtais zirgs turēts Tūtēs, un uz turieni devusies policija, bet kāds laikus brīdinājis zadzējus. Zagļi zirgu paspējuši nokaut, bet gaļu paslēpuši akā, iesietu virvēs. Protams, policija zirgu nav atradusi.

Robežkupica
foto: Zigmārs Ločmelis

2. Robežkupicas

Cariskās Krievijas Vidzemes guberņas, Wolmaras (Valmieras) apriņķa Palmhof (Palmēnu jeb Briežu muižas) un Wendenes (Cēsu) apriņķa Strikenhof (Strīku muižas) 16 robežkupicas Vaidavas mežos ir dabā labi saglabājušās un labi saskatāmas kā palieli, apaļas formas zemes pauguriņi, dažas nedaudz pabojātas mežizstrādes darbos. Arī mūsdienās robežkupicas apzīmē Vaidavas un Raiskuma pagasta robežu. Raiskuma pagasta Tūtēs dzīvošajam Jānim Kārklīņam piederošais īpašums robežojas ar Vaidavas pagasta zemēm, viņam saglabājusies cariskās Krievijas zemes grāmata, datēta ar 1894. gadu, kurā norādītas minētās robežas. Iespējams, ka šīs kupicas varētu būt daudz vecākas, t.i., zviedru laiku.

Briņķu silavots
foto: Zigmārs Ločmelis

3. Briņķu silavots

Briņķu jeb Veselības avots iztek no pazemes Vaidavas ezera austrumu krasta gravā, netālu no Briņķu mājām. Pie avota bijusi ala, straute gultnē ir balta smiltis. Avota izplūde saistīta ar vietu, kur graviņas dibens sasniedz baltajos augšdevona Sietiņu svītas smilšakmeņos esošo pazemes ūdeņu līmeni.

Teikas vēsta par avota ūdens izmantošanu dziedniecībā un ziedojumiem: "Veselības avots iztecējis no alas. Ņēmuši ūdeni, metuši naudu iekšā, teikuši pat, lai bez kapeikas tur neiet." Pie šā avota un strautiņa cilvēki gājuši pēc veselības ūdens – nomazgājušies, iedzēruši, iesmēluši kādā traukā līdznešanai uz māju, iemetot strautiņā vai avotā zieda naudu kā samaksu Ūdens mātei.

Teikās pierakstīts kāda rubenieša stāstītais, ka kāds podzēnietis, kas slimojis, no avota padzēries, paņēmis vēl pudelē ūdeni, avotā atradis Ūdens mātei ziedoto naudas gabalu, ko paņēmis. Kā naudu kabatā ielicis, tā roka palikusi zila un sākusi sāpēt. Viņš naudu iemetis atpakaļ avotā, roku nomazgājis, un tā kļuvusi vesela.

VALMIERAS PAGASTS

Viesturs Karlivāns

Valmieras pagasta teritorija atrodas Tālavas zemienē, Gaujas labajā krastā, kur sākas Sedas līdzenums, tās pietekas pagasta teritorijā ir Krāčupe, Andrupe, Mellupe un Rātes upe. Teritoriju 13. gs. iekļāva Livonijas ordeņvalstī. 19. gs. izveidojās Valmiermuižas un Valmieras mācītāja muižas pagasti, kurus 1894. gadā apvienoja, savukārt 1906. gadā atdalīja Oliņu novadu, ko pievienoja Trikātai.

Liela nozīme pagasta vēsturē bija hernhūtismam jeb brāļu draudžu kustībai, kas pārnāca no Vācijas uz Vidzemi 18. gadsimta 30. gados. Liela šīs kustības atbalstītāja bija Valmiermuižas īpašniece M. E. Hallarte. Ar viņas ierosmi un finansiālu atbalstu 1737. gadā Valmierā nodibināja skolotāju semināru. Semināru beigušie strādāja par skolotājiem un hernhūtiešu sludinātājiem tanīs draudzēs, no kurām sūtīti. Hernhūtieši izdeva arī savu reliģisko dziesmu krājumus. Šodien visai Valmiermuižas apbūvei, kas veikta 18. un 19. gadsimtā, ir kultūrvēsturiska nozīme, bet mākslas pieminekļa statusu ieguvuši Valmiermuižas torņa telpu griestu gleznojumi.

Kurļa meža ceļš

foto: Viesturs Karlivāns

1. Kurļa meža patiesības ceļš

Valmieras pagasta iedzīvotāja Jura Zariņa tēvs Eduards (dzimis 1891. gadā) 70. gados, dzīvodams Amerikā, rakstījis atmiņu grāmatu par 20. – 30. gadu notikumiem pagastā. Šajā dienasgrāmatā aprakstīti notikumi, kas saistīti ar Kurļa ceļu.

Ap 1920. gadu Pulku vecsaimniecībā dzīvojuši turīgi saimnieki. Apkārtējie ļaudis brīnījušies, kā viņi var tik labi dzīvot. Kā var atļauties greznas karieses? Pulku vecsaimniecībā bijis maz apstrādājamās zemes, salīdzinot ar citām. Izrādās, viņi, kad braukuši uz Valmieras tirgu pārdot savas preces, noskatījuši, kurš ir vai nu turīgāks tirgotājs, vai arī pircējs. Tad noskaidrojuši, kur dzīvo, pa kādiem ceļiem brauc mājā, un aplaupījuši. Viena no vietām, kur parasti veikuši savus noziegumus, bijis

kādreizējais Kurļa sils. Otra vieta netālu no tagadējās Straumju mājas, uz Valmieras-Rūjienas ceļa. Bet reiz Kurļa silā šie bandīti visus nav nogalinājuši, un viens izdzīvojis un pēc tam tos nosūdzējis policijai, tā patiesība par bandītiem nākusi gaismā.

2. Olimpiešu parks

Domājot par kultūras mantojumu, tradicionāli skati vispirms tiek vērsti vēsturisku ēku un notikumu virzienā, aizmirstot, ka šodienas notikumi drīz vien kļūs par vēsturi. Īpaši mūsdienās veidotie parki un piemiņas stādījumi atstās nozīmīgu ietekmi ainavā.

Par godu pirmajam BMX Olimpiskajam čempionam Mārim Štrombergam un Latvijas BMX Olimpiskās izlases sasniegumiem Pekinas Olimpiskajās spēlēs 2008. gadā, BMX sporta klubs "Tālava" vērsās ar ierosinājumu Valmieras

pagasta padomē atrast vietu, kur varētu izveidot Olimpiešu parku. Valmieras pagasta deputāti nolēma, ka parku varētu veidot Valmieras apvedceļa aizsargjoslas zonā, kas robežojas ar pilsētas mikrorajonu, kurā dzīvo BMX olimpieši – Māris Štrombergs un Artūrs Matisons. Iniciatīvu atbalstīja arī piecpadsmit tuvējo savrupmāju iedzīvotāji, ziedojot līdzekļus topošā parka teritorijas sakārtošanai. Olimpieši stādīja ozolus, savukārt ģimenes un atbalstītāji – kļavas. Valmiermuižas teritorija ir slavēta ar savām ozolu alejām, tādēļ cerams, ka jaunā parka teritorijā iestādītie koki labi augs un būs paliekošs ieguldījums Latvijas kultūrvēsturiskajā mantojumā.

“Zviedru ceļa” vieta

foto: Viesturs Karlivāns

no pagasta robežas, netālu no Graustiņu vecsaimniecības, iet gar Ģibžu vecsaimniecību, netālu no Zemgaļu vecsaimniecības tas met loku uz Gaujas pusi, jo nav varēts izbraukt stāvo gravu, tad cauri mežam līdz Lielausiem. Mežā var redzēt koka tiltu paliekas, kurus vēl 50. gados varēja izmantot gājēji. Pie Lielausu vecsaimniecības ceļš ved gar dižozolu un dižliepu. Mežā abās ceļa malās var atpazīt vaļņus, tomēr ceļš šobrīd ir diezgan aizaudzis. Izejot cauri mežam, uz lauka tālumā var redzēt Simanēnu vecsaimniecību, tur ceļš gājis gandrīz pāri pa diagonāli laukam. Tad pāri senajam Mellupes tiltam uz tagadējo Valmieras-Strenču ceļu, pār šo tiltu vēl šobaltdien var pārbraukt pat ar automašīnu.

Olimpiešu parks

foto: Viesturs Karlivāns

3. “Zviedru ceļš”

Tautas mutē par “Zviedru ceļiem” bieži tiek saukti dažādu vēsturisko ceļu fragmenti. Zviedri savas valdīšanas laikā Vidzemē ierīkoja daudzus ceļus, bieži piemērojot jau esošos vecos. Valmieras pagasta daļu šķērso 17. gs. ierīkotais Rīgas-Tērbatas pasta ceļš. Šis posms cara laikā 19. gs. pārbūvēts, izveidoti jauni tiltiņi, uzbērumi.

Valmieras pagastā ceļa garums 6,5 km. Sākas

VECATES PAGASTS

Aigars Kurpnieks

Vecates pagasts atrodas Burtnieku novada Tālavas zemienes Burtnieku līdzenumā un aptver Burtnieku ezera ziemeļu galu. Cilvēki te uz dzīvi apmetušies jau dziļā senatnē. Pie Rūjas upes ietekas Burtnieku ezerā, netālu no Zvejnieku mājām, atrodas mezolīta un neolīta apmetne Zvejnieki I un II, kas datēta ar 7. g.t.b. – 4. g.t.v. p.m.ē.,

kā arī ir viens no lielākajiem izpētītajiem akmens laikmeta kapulaukiem visā Ziemeļaustrumeiropā. Tā teritorijā atklāti vairāk nekā 320 apbedījumi, Pie Salacas iztekas no Burtnieku ezera atrodas Riņņukalns (senlietas atrastas ne vien pašā kalniņā, bet arī Salacas un ezera gultnēs) un Kaulēnkalns, kurā atrastās senlietas raksturīgas laika posmam no 4. g.t.v. līdz 2. g.t.v. p.m.ē.

12. gadsimta beigās tagadējā Vecates teritorija atradās lībiešu Metsepoles novada ziemeļaustrumu malā. 13. gadsimtā to iekļāva Livonijas ordeņvalstī.

Vējdzirnavas

foto: Liene Kurpniece

1. Akmens vējdzirnavas

Netālu no senā Tūteres dižozola vietas ceļa posmā Mazsalaca–Sēļi lauka vidū, uz neliela paaugstinājuma, bezdarbībā snaž senās Krūmiņu dzirnavas. Tās ir piemineklis un vēstures liecinieks tā laika latviešu zemnieka dzīvesveidam. Dzirnavu stāvs, kas, domājams, celts 19. gs., ir no akmens mūra, bet kupols bija no cinkota skārda. Tas varētu liecināt, ka saimnieki ir bijuši ļoti turīgi, jo ne visi šajā laikā to varēja atļauties.

Pirmā pasaules kara laikā vējdzirnavas vēl bīdēlējušas miltus, taisījušas grūbas un putraimus, bet Otrā pasaules kara laikā apklusušas, jo pagasta vara draudējusi uzlikt lielu nodokli.

Tūteres ozols un piemiņas birzs

foto: Liene Kurpniece

Mazsalacietis Kārlis Ore atceras, ka bērns būdams (apmēram 1957. gadā) bieži kāpēlījis pa dzirnavām, un vēl tagad atceras vārdus, kurus izlasījis, iegravētus kupolā: "Šodien šeit, kur gan rīt?" Kas tos varēja iegravēt – dzirnavu īpašnieki vai karavīri – par to vēsture klusē.

2. Tūteres ozola piemiņas birze

Tūteres svētozols bija viens no pēdējiem upurozoliem Latvijā un divu gadsimtu garumā visdaudzinātākais un teikām apvītākais ozols. Teikas stāsta, ka jau 11. gs. Burtnieku ezera novadā diža meža vidū Ibdienes-Adzeles ceļa malā, nelielā klajumā, audzis prāvs dižozols, pie kura pulcējušies vietējā novada metsepolieši, lai svinētu savus svētkus un nestu upurus senču dieviem. Ja dūmi no altāra cēlušies stāvus gaisā, nozīmējis, ka labie gari upuri pieņēmuši. 1208. gada ziemā vācu krustneši nopostīja pie ozola upuru altārus, jo Imerā bija uzcelta pirmā baznīca un vietējiem vajadzējis braukt tur. 1764. gada vasarā Katrīna II, apbraukājot Ziemeļvidzemi, uzkvējusies pie ozola un norādījusi, ka tā vainags saistāms ar dzelzs skavām. Tādu norādījumu grāfs Sīverss uzklauzījis, un tā laika stiprinājums bija saglabājies līdz ozola bojāejai. 1967. gadā vētrā ozols nolūza. 10 gadus pirms tam, 1957. gadā, mazzalacietis kokačurnnieks V. Hirte bija iedestījis dižozola zīles Promulta kalniņā, un ozoliņi jau bija krietni paaugušies. Liktenīgajā gadā tūlīt pēc dažām dienām, 25. oktobrī, mākslinieks iestādīja pie bojā gājušā ozola celma vienu izrakto ozoliņu. Tagad Tūteres ozola daudzžuburainais mantinieks labi ieaudzis, un tas bija aizsākums ozolu birzes veidošanai, ko 1968. gadā uzsāka Sēļu un Vecates skolēni.

3. Vecais tilts pār Dzirnupīti

Sava burvība piemīt senajam Vecates tiltam pār Dzirnupīti ar izmūrēto arku. Šāda veida tiltu Latvijā ir palicis ļoti maz. Kādreiz tilts savienoja galveno Valmieras ceļu ar Mazsalacas ceļu, bet likumotā upīte vākusi ūdeņus līdz Vecates muižas dīķim, kur senāk darbojušās dzirnavas, kas kalpoja labības malšanai. Senais tilts piedzīvojis gan abus pasaules karus, gan kolhoza laikus. Pati Krievijas ķeizariene Katrīna II esot braukusi pāri tiltam uz Valmieru cauri viņai

veltītai lapegļu alejai. Pagājušā gadsimta 70. gados tilts pārdzīvoja un izturēja mežinieku mašīnu smagās baļķu kravas. 1978. gadā tika būvēts jauns ceļš uz Valmieru, bet interesanti, ka senais tilts saglabāts un joprojām atrodas Vecates centrā.

Tilts pār Dzirnupīti
foto: Liene Kurpniece

VILPULKAS PAGASTS

Madars Kalniņš, Velga Bočoka

Pagasta teritorija atrodas Tālavas zemienes Burtnieku līdzenumā, kur aizņem daļu Burtnieku-Rūjienas drumlinu lauka. Vilpulkas pagastā ainavu izmērus un formu nosaka drumlinu un starp tiem esošo ieplaku mija, visi drumlini stiepjas vairāk vai mazāk vienā virzienā.

Vilpukas pagasts kā administratīva vienība ir jauns, izveidots tikai 1990. gadā. Vēsturiski tas izvietojies uz Ternejas, Ķirbēnu, Virķēnu un Eriņu muižu zemēm, vēlāko Ternejas un Rūjienas pagastu teritorijā, no Virķēnu un Vilpulkas ciemiem. Šīs zemes ir starp tām vietām Latvijā, kurās visagrāk notika māju izpirkšana, tāpēc Vilpulkas pagastā attīstījās progresīvas un priekšzīmīgas saimniecības. Viena no izcilākajām bija Alberingu dzimtas "Klāvi", kur dzimis Artūrs Alberings (1876 – 1934), vēlāk Latvijas Republikas Ministru prezidents, kā arī finanšu, aizsardzības, zemkopības ministrs dažādās valdībās. Pagasts varēja lepoties ar Virķēnu muižu un izcilo parku. Muižas centrā no 1918. gada darbojās skola, kur varēja apgūt dažādas profesijas un amatus. Latvijas pirmās brīvvalsts laikā Virķēnu mājturības skolai bija ļoti laba slava, kas atsaucā šurp skolnieces no tāliem novadiem.

1. Piemineklis Virķēnu muižas parkā

Virķēnu muižas parkā atrodas piemiņas akmens. Masīvā akmens plāksne bijusi uzstādīta vertikāli, bet tagad guļ zemē blakus pamatnei. Uzrakstu uz plāksnes ir grūti salasīt. Tas ir vācu valodā, samelnējis, vietām bojāts. Var saburtot, ka pieminekli uzstādījuši baroni Engelharti un ka runa ir par mīlestību. Cilvēki stāsta, ka tas ir uzstādīts, pieminot traģisku mīlestību.

Pēdējais Virķēnu muižas barons Rūdolfis fon Engelharts no 1895. gada dzīvojis ārzemēs. Šajā laikā muižu barons izrentējis savam krustdēlam Gustavam Bergsonam. 1906. gadā pie viņa praksē bijis vācu puisis, 19 gadus vecais Gots Vilhelms Spehts. Puisis iemīlējies muižas istabmeitā levā Brambatē, abi jaunieši vēlējušies precēties. Tomēr baroniem jauno mīlētāju savienība likās neiespējama. Meiteni ar varu izprecināja no cara zaldātiem pārnākušajam Riekstiņam cerībā, ka laulības atturēs jauniešus no attiecībām. Nespēdami pārdzīvot uzspiesto situāciju, leva un Vilhelms izlēma labāk padarīt sev galu. Tas bija pirms Jāņiem, 20. jūnija naktī, jaunieši nošāvās. Gots Vilhelms Spehts un leva Riekstiņa, dzimusi Brambate, ir apglabāti Rūjienā, Skudrītes kapsētā, katrs citā vietā. Taču vēsturniece Līga Siliņa ir veikusi izpēti un atradusi faktus, kas noliedz šo sakarību.

2. Vecās Rūjienas-Virķēnu šosejas fragments un tilts pār Virķīti

1981. gadā līdz ar dzelzceļa viadukta izbūvi iztaisnoja šoseju no Rūjienas uz Virķēniem. Ceļa posms gar Virkmaļiem un Virķēnu veco krogu kļuva lieks. Vecais ceļš te, visticamāk, vijies vairākus gadsimtus, pašreizējo veidolu ieguvis pirmās Latvijas brīvvalsts laikā. Padomju gados uzklāts asfalts. Pie Virkmaļu mājām ceļš šķērso Virķupīti. Tilts pār to ir mūrēts no skaistiem,

Piemineklis Virķēnu muižas parkā

foto: Madars Kalniņš

Vecais tilts pār Virķupīti

foto: Madars Kalniņš

kaltiem granīta akmeņiem un saglabājis savam laikam raksturīgās margas. Stāsta, ka tas savulaik paglābts no spridzināšanas Otrā pasaules kara beigās, laikus neitralizējot spridzekli. Blakus, dažus desmitus metrus lejpus pa straumi, atrodas dzelzceļa tilts, kurš pēc izskata ir līdzīgs.

3. Lakstu robežpunkts

Ēka uz Rūjienas-Meizekilas ceļa būvēta pirmās Latvijas brīvvalsts laikā robežsardzes vajadzībām. Atjaunojot Latvijas neatkarību, šīs ēkas otro stāvu izmantoja robežsargu posteņa vajadzībām. Ceļš uz Igauniju bija pārrakts – pāri ceļam bija izrakts grāvis, šeit nebija iespēja šķērsot Latvijas-Igaunijas robežu. Mūsu robežsargi tikai apsargāja robežu. Iestājoties Eiropas Savienībā, robežu sargāšana vairs nebija nepieciešama, grāvi aizbēra un kustību pa šo ceļu pilnībā atjaunoja.

Lakstu robežpunkts

foto: Velga Bočoka

ZILĀKALNA PAGASTS UN VALMIERAS PILSĒTAS MEŽI

Dainis Zemītis

Zilākalna pagasts ir viens no mazākajiem Ziemeļvidzemē – 2010. gadā tā platība 29 km² un 859 iedzīvotāji. Pagasts izveidots padomju laikā, līdz Otrajam pasaules karam lielākā daļa tā teritorijas ietilpa Mujānu pagastā, kas šodien ietilpst Kocēnu pagastā. Nelielas pagasta teritorijas (kūdras purva daļas) senāk ietilpa Dikļu, Dauguļu un Burtnieku pagasta robežās.

Zilākalna slimnīca

foto: Dainis Zemītis

1. Zilākalna slimnīca

Slimnīca uzbūvēta 1950. gadu vidū un rāda tā laika arhitektūras iezīmes. Līdz 1960. gadu vidum kalpojusi kā parasta lauku slimnīca ar visām tam laikam atbilstošajām prasībām, 60. gadu vidū tā pārveidota par seksuāli transmisīvo slimību slimnīcu.

Vienstāva ēka izceļas ar interesantu arhitektūras formas risinājumu, atspoguļojot šajā laika posmā valdošo arhitektūras stilu. Celtnes plānojumā domāts gan par racionālu telpu plānojumu, gan par interesantu fasādes akcentu risinājumu. Ēkas galvenā ieeja izvietota paralēli galvenajai ielai. Pati ēka no galvenās ielas (Valmieras-Dikļu šosejas) paslēpusies aiz krūmu dzīvžoga.

Mūsdienās ēka ir bez jumta, pamesta un palēnām iet bojā.

Zilākalna ciemats izveidojās 1950. gadu beigās, kad sākās lielā Zilākalna purva kūdras krājumu izpēte. Šajā laikā celtas pirmās barakas kūdras fabrikas "Zilaiskalns" strādniekiem, skola un slimnīca. Dzīvojamās mājas galvenokārt tiek būvētas no 1960. līdz 1980. gadam. Jāpiemin, ka plaši pazīstamais Zilaiskalns nemaz neatrodas šī pagasta teritorijā. Pagasta rietumu daļai cauri tek Briedes upe, kura ietek Burtnieku ezerā. Esot ziņas, ka apkārtnes purvos dzīvojot ļoti retais purva bruņurupcis. Zilākalna "Zažēnos" dzīvojuši leģendāra tautas dziedniece Zilākalna Marta, īstajā vārdā Marta Rācene. Pēc vietējo iedzīvotāju nostāstiem, viņa savas dziednieces spējas guvusi no Zilākalna burvības.

Valmieras pilsētas administratīvā teritorija ir bagāta ar mežiem un ūdeņiem. No visas pilsētas teritorijas 30,6% aizņem zaļās teritorijas. Mežaudzes visbiežāk veidojušās uz upes nogulumiem un ir ar bagātīgu pamežu – pīlādžiem, ievām, krūkljiem. Valmieras pilsētai cauri tek viena no gleznainākajām upēm – Gauja. Dabas teritorijās sastopamas vecupes, upes krastos meži upju meandru lokos. Kultūrvēsturiskajam un arhitektūras mantojumam tradicionāli ir nozīmīga loma pilsētas teritorijā.

2. Putriņu svētavots

Lielā Rīgas ceļa kreisajā pusē, līdz pat Gaujai, vēl pirms gadiem simts, bija izvietojusās Valmieras pilsētai piederošās mājas, t.sk. arī Putriņas. Putriņu vietvārda vēsturiskā izcelsme, visticamāk, saistīta ar pirmo zemes īpašnieku.

17. gs. zeme piešķirta Valmieras garnizona ieroču meistaram Kasparam Puteram. Otrā versija par vārda izcelsmi saistāma ar vietas mītisko vēsturi.

Šeit vēl 19. gadsimta 60. gados bijis apskatāms milzīgs (9 – 10 m apkārtmērā) vītols un avotiņš. Apkārtējie iedzīvotāji ticējuši, ka tie abi spēj dziedināt slimības un atvērt jaunumu, tālab vītolam esot ziedojuši putraimus. Ap dižkoku sējuši dzīparus, likuši tā pakājē vilnu, lupatiņas un pat naudu. Bīskaps Valters, Valmieras mācītājs, kas šādā ziedošanā bija slepeni noskatījies, uzaicinājis vītolu nocirst un

1905. gada upuru piemiņas vieta

foto: Dainis Zemītis

3. 1905. gada upuru piemiņas vieta Putriņu mežā

Par traģēdiju, kas norisinājusies Putriņu priedēs 1905. gadā, kādreiz zināja stāstīt 1886. gadā dzimušais notikuma aculiecinieks Augusts Kazāks. Strādādams par kučieri Valmieras zirgu pastā, viņš redzējis melnās sotņas ierašanos pilsētā. Apcietinātie 1905. gada revolucionāri turēti kazarmās, kur viņus apsargājuši bruņoti zaldāti. Pirmie divi cīnītāji nošauti pilsētas grantsbedrēs, bet nākamie trīs aizvesti un nošauti Putriņu priedēs, vietā, kur tagad stāv aizmirstais kaps.

Kaps atrodas priedēm noauguša paugura pakājē Valmieras pilsētas teritorijā, pie Gaujas vecupes, kas tagad pārvērtusies purvainā pļavā. Kapa malas veidotas, sacementējot akmens šķembas, vieta visos stūros iezīmēta ar laukakmens stabiņiem. Kādreiz kapa vietai apkārt bijusi akmens stabiņos iekārta metāla ķēde.

Putriņu svētavota vieta

foto: Dainis Zemītis

sadedzināt. Viņam atbildējuši: kas to darišot, to pārkons nosperšot, un neviens šā darba neuzņemās. Tad viņš pats koku aizcirtis un aizdedzinājis.

Avota vieta mūsdienās ir neliela bedre Gaujas krasta terases kraujā, 15 metrus pirms graviņas, kur pavasarī vēl arvien izveidojas neliela ūdens pelķe ar noteci uz upes pusi. Vītols, pēc saimnieces stāstītā, atradies tālāk – pašā Gaujas palienē, svētavota strautiņa malā. Tā kā Gauja pavasara plūdus šeit regulāri radījusi smilšu sanesumus, precīzu dižkoka atrašanos vietu noteikt var tikai aptuveni, bet Gaujas krastā mūsdienās aug jaunāki vītoli.

AINAŽU PAGASTS

Kaspars Vinklers

Ainažu nosaukums esot cēlies no libiešu vārda "ainagi" – "vientuļš", tomēr ir arī cita versija, kas saka, ka nosaukums cēlies no igauņu vārda "hain" – "siens" vai "hainaste" – "ceļš, kas iebraukts, vedot sienu no jūrmalas pļavām". Ainažiem pakļautās teritorijas reljefu veido Piejūras zemene. Savdabīga ir Ainažu jūrmala – posmā starp Ainažiem un Kuivižiem gar jūras krastu plešas 100 līdz 300 metrus plata randu pļavu josla.

Pilsēta izveidojusies sena libiešu zvejnieku ciemata vietā. Oficiālos dokumentos Ainažu vārds pirmoreiz parādās 1564. gadā kā kroņa īpašums. Savu ietekmi uz iedzīvotāju izplatību un nodarbinātību atstājis jūras tuvums, Salacas upe, apkārtējie meži un purvi. Vairāki māju un vietu nosaukumi saglabājuši savu libisko vai igauņu nosaukumu. Teritorijas apdzīvotība un attīstība mainījusies līdz ar laikmeta un pastāvošo iekārtu maiņām.

Ainažu miests dibināts 1869. gadā, bet jau 1864. gadā Kristians Dāle nodibināja pirmo Latvijas jūrskolu, kas pastāvēja 50 gadus. 1900. – 1905. gadam Ainažos uzbūvēja tirdzniecības ostu, kas līdz ar Pērnavas ostas izbūvi un Smiltenes-Ainažu šaursliežu dzelzceļa izbūvi 1912. gadā savu ekonomisko nozīmi sāka zaudēt.

Lai arī Ainažu pagasta teritorija atrodas nostāk no lielajiem centriem, tajā atrodamas ļoti daudzas mūsu vēstures un kultūras liecības.

Kūdras glabāšanas nojume

foto: Kaspars Vinklers

1. Kūdras ieguves vieta

Kūdras ieguve Anšmitu purvā notikusi nepilnus piecus hektārus lielā platībā. Rokot kūdru, veidoti piecus līdz septiņus metrus plati taisnstūrveida grāvji ar atstarpi ap 23 m. Kūdra uzglabāta nojumēs, vietām saglabājušās to paliekas. Nojumes celtas no skujkoka kārtīm ar divslīpju jumtu. Izmantotais jumta seguma materiāls – skaidas. Atsevišķās vietās saskatāmas kūdras krāvuma paliekas. Tagad kūdras ieguves vietā uzaudzis 60 gadu vecs priežu un bērzu mežs, pēc kā var spriest, ka kūdras ieguve notikusi apmēram līdz Otrā pasaules kara beigām.

Mērnieki

foto: Kaspars Vinklers

Topogrāfiskajās kartēs (gan vecākajās, gan mūsdienu) iezīmētais ceļš, kas veda uz kādreizējo kūdras ieguves vietu, mūsdienās nav izbraucams un vietām pat nav identificējams.

Sena ūdensvada fragments Puncēs

foto: Kaspars Vinklers

2. Mērnietki

Saimniecība atzīmēta jau Krievijas armijas 1866. gada trīsverstu kartē ar nosaukumu krievu valodā “Ф.Урнитъ”. Vēlāk, 20. gs. sākuma kartē redzama saimniecība ar nosaukumu Emmashöhe. Saimniecībā bija uzceltas ūdensdzirnavas uz Melnupes (agrāk Mālupe), īpašnieks bijis Nekriks. No Melnupes dzirnavām saglabājusies daļēji pārbūvēta dzirnavu ēka un redzamas aizsprosta paliekas. Vēlākos gados dzirnavu vadību pārņēmis Nekriksa znots Ģimis un tika uzceltas dzirnavas uz Salacas upes. Uz Salacas celtās ūdensdzirnavas bijušas modernas, apgādātas ar Rigā gatavotām iekārtām.

Dzirnavas minētas 19. gs. beigu un 20. gs. sākuma dzirnavu sarakstos kā Emmaskalna dzirnavas (Emmashöhe Mühle). 1936. gadā te bija arī smēde, vīna pagrabs un vēl dažas ēkas. Saimniecības teritorijā atradusies arī baznīca vai kapela ar apbedījumiem, par to atrašanās vietu skaidru ziņu nav.

Padomju laikā dzirnavu ēkas augšstāvā bija dzīvokļi un apakšstāvā atradās feldšerpunkts. Dzirnavu ēka nodega 70. gados. Pašlaik daļa no ēkām tiek atjaunotas, un saimnieks iecerējis izveidot atpūtas kompleksu.

3. Puncī (Punce)

Vecākā karte, kurā saimniecība ir norādīta bez nosaukuma, ir Krievijas armijas 1866. gada karte (trīsverstu). Vēlāko gadu ķeizariskās Vācijas armijas kartē parādās nosaukums “Punze”.

Saimniecība piederējusi Vecsalacas pilsmuižai. Pašreizējā dzīvojamā māja pabeigta celt iepriekšējās vietā 1905. gadā. Savā īpašumā saimniecību saņēmis Jānis Feldmanis par piedalīšanos brīvības cīņās 1919. gadā. Saimniecībā audzēja šķirnes bullišus, sēja paši savu sieru, pieņēma darbā strādniekus. Par to var lasīt arī 1936. – 1938. gadu laikrakstu “Brīvā Zeme” un “Jaunākās Ziņas” sludinājumos.

Bez dzīvojamās mājas saimniecībā bija kūtis, gaļas klēts un labības klēts, sierotava, rija un citas ēkas, virs akas bijis uzstādīts vējmotors (ģenerators), kas ražojis elektrību un arī pumpējis ūdeni. Laukos bija ierīkota slēgtā meliorācija – pašreizējais saimnieks, rakšanas darbus veicot, atracis koka kastīšu drenas, sistēma vēl darbojas. Bijis ierīkots arī koka ūdensvads, kura fragments tagad redzams novietots pie mājas sienas. Mājā kādu laiku darbojusies skola.

Padomju gados saimnieki tika izsūtīti un mājā iemītinātas līdz pat astoņas ģimenes, par ko varēja spriest pēc iemūrēto plīšu skaita. Tagad dzīvojamā māja daļēji izremontēta, saimniecība nodarbojas ar piena lopkopību.

ALOJAS PAGASTS

Guna Krūmiņa

Aloja ir klusa un maza Ziemeļvidzemes mazpilsēta. Alojas vārds atvasināts no lībiešu vārda "ale" – "senleja". Krustnešu ienākšanas laikā te atradusies arī novada pirmā apdzīvotā nocietinātā Allenkile. Pēc Tālavas dalīšanas Ales ciems palika Livonijas ordeņa valstiņas sastāvā, ko pārvaldīja ordeņa mestrs un bruņinieki. Senais ciems bija izpostīts, bet tā vietā Livonijas valsts pastāvēšanas vietā izveidojās Alojas muiža. Vēstures avotos Alojas vārds pirmo reizi minēts 1449. gadā. 1565. gadā Alojas

un Stakenbergas muižas nonāk Fabiāna Ungera īpašumā. Alojas ciems dibināts 1903. gadā. Tad te atradās tikai luterāņu (dibināta 1776. gadā) un pareizticīgo baznīca (dibināta 1895. gadā), mācītājmuiža (dibināta 1874. gadā), Alojas pusmuiža, divas draudzes skolas, krogi, doktorāts, aptieka, veikals un maiznīca. Gadsimtu gaitā tagadējā Alojas pagasta lauku teritorija ietilpusi vairāku pagastu robežās. Līdz 19. gs. beigām tie bijuši Ungurpils pagasts ar Alojū, Viķu, Urgas un Stakenbergu pagasts.

Pēc 1905. gada Ungurpils muiža un baznīcas draudze sāka izrentēt apbūves gabalus, un tā pamazām izauga Alojas ciemats. Alojas apbūve strauji izvērsās pēc 1920. gada zemes reformas. 1936. gadā atklāta dzelzceļa līnija Rīga–Rūjiena (slēgta 1997. gadā).

Jaunjurķīnu dižakmens

foto: Guna Krūmiņa

1. Jaunjurķīnu dižakmens

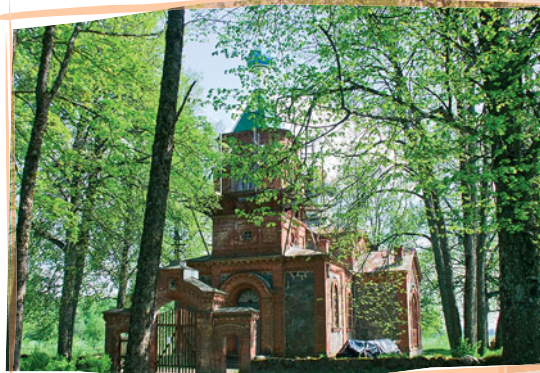
Lielākais laukakmens Vidzemē atrodas Alojas lauku teritorijas ziemeļu daļā virs Iģes pietekas Spaļupītes labā krasta nogāzes, uz dienvidrietumiem no Dzērves purva un uz dienvidiem no meža ceļa Dzērves-Kaljurķīni. Tas atrodas Jaunjurķīnu māju zemē, netālu no Vecjurķīnu mājas. Akmens rietumu galā ir nošķelts. Virs zemes paceļas 1,8 – 2 m augstu. Tam blakus atrodas atšķeltais 3x3 m liels gabals, visapkārt izrakts grāvītis. Iespējams, ka lielākā puse akmens guļ dziļi zemē. Par to liecina dziļā bedre, bet arī tajā nevar akmens apakšpusi sataustīt. Virszemes tilpums 40 – 50 m³.

2. Ungurpils dzirnavezers ar peldošajām salām

Alojas apkārtnē lielākā ūdenskrātuve radusies pirms vairākiem gadsimtiem, aizšķērsojot Joglas senleju ar zemes valni un uzceļot ūdensdzirnavas. Ūdenskrātuves spoguļa laukuma platība ir 22,4 ha. Dzirnavezers ir caurteces ezers – tajā ietek Joglas upe un 3 strauti, iztek Joglas upe.

Ezers ievērojams ar peldošajām salām, kuru izcelšanās izskaidrojama ar kūdras masīvu pacelšanos no applūdinātās upes gultnes. Senāk šādu salu bijis daudz (1972. gada datos minētas 12), un lielākā bijusi ap 0,5 ha liela. Tās pamazām pieaugušas pie krastiem, un

tagad, vēja dzītas, pārvietojas tikai 2 salas. Pūšot spēcīgam austrumu vējam, tās reizēm tiek piedzītas līdz pašam krastam ezera rietumu galā. Vietējie iedzīvotāji šo parādību saista ar drīzu kāda Ungurpils iedzīvotāja aiziešanu viņšaulē, jo tāda sakritība patiešām bijusi. Par Ungurpils ezera peldošo salu rašanos stāsta arī teika: "Reiz Ungurpilī bijusi liela rija, kur zemnieki kūlušī kungam labību. Rijā dzīvojis rijnieks, kas kurinājis krāsni. Turpat mitinājies arī Velns, kas nav licis rijniekam miera. Rijnieks domājis: "Es tevi reiz iznesīšu cauri!" Sadabūjis vecu ķopsi un sācis kausēt alvu. Pienācis Velns un prasījis, ko šis darot. "Kausēju sev jaunas acis," atteicis rijnieks. Velns nu dikti lūdies, lai arī viņam ieliekot jaunas, vecās vairs lāga nerādot. Rijnieks sacījis, lai tik gulot zemē un viss būšot labi. Velns tā arī darijis. Rijnieks – šņaks! – lej vienā acī alvu iekšā, tad – šņaks! – otrā. Velns lēcis kaukdams no zemes augšā un – švīks! – drāzies aiz sāpēm ezerā iekšā. Salas esot jaunās Velna alvas acis, kas uznākušas no ezera apakšas augšā. Tā radušās Ungurpils ezerā peldošās salas."

Pareizticīgo baznīca
foto: Guna Krūmiņa

Uz Stakenbergas muižas zemes vispirms uzcelta koka baznīca un iesvētīta 1848. gada 24. oktobrī. Tās vietā 1894. – 1895. gados no laukakmeņiem un sarkanajiem ķieģeļiem uzcelts tagadējais dievnams. Tas būvēts bizantiešu stilā.

Kādreiz Aļojas pareizticīgo baznīcā skanējuši 5 zvani, taču vācu okupācijas gados 4 no tiem noņemti pārkausešanai kara vajadzībām. Tā kā piekto nekādi nebija izdevies noņemt, tas baznīcas tornī atrodas līdz šai dienai.

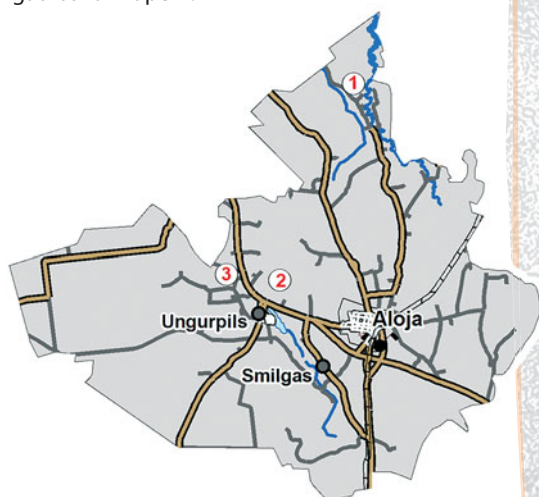
Baznīca regulāri darbojusies līdz 1990. gadu sākumam. Draudzes dzīve atjaunojusies kopš 2007. gada – pateicoties metropolīta Aleksandra svētībai un igumena Jāņa (Sičevska) gādībai un rūpēm.

Peldošā sala dzirnavezerā
foto: Austra Neimane

3. Pareizticīgo baznīca

Kristus Piedzimšanas pareizticīgo draudze Stakenbergas muižā dibināta 1846. gadā, jo ap 700 Aļojas evaņģēliski luteriskās draudzes locekļu bija pārgājuši pareizticībā.

BRASLAVAS PAGASTS

Ginta Perševica

Braslavas pagasts ir kultūrvēsturiski sena teritorija, senatnē piederējusi Burtnieku pils novadam.

12. gadsimta beigās tagadējā Braslavas pagasta teritorija atradās libiešu apdzīvotajā Metsapoles novadā, bet 13. gadsimtā tā nonāca Livonijas ordeņa pakļautībā.

Ap vecajām muižām izveidojušās vairākas apdzīvotas vietas – Urga, Braslava un Vilzēnmuīža. Daļēji saglabājušās Vilzēnmuīžas un Braslavas muižas ēkas, kas iekļautas valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā. Pagasta centrs ar sabiedriskajiem objektiem šodien atrodas Vilzēnos. Teritorija ir mežiem bagāta – tie aizņem ap 40%. Vairāk nekā puse no lauksaimniecības zemēm ir meliorētas. Pagasta teritorijā ir upes Īge un Bauņupīte, Vilzēnu augstais purvs. Pagasta teritorijā viensētas vēsturiski izveidojušās izklaidus, saimniekiem izpērkot vecsaimniecības. Tagad palicis daudz izpostītu vecsaimniecību vietu, kur par seno dzīvi liecina vairs tikai koku stādījumi un akmens mūru drupas. Blīvāka apbūve ir vēsturiskajos centros.

Vītolu rinda

foto: Ginta Perševica

1. Vītolu rinda pie Žumalām

Ap vecsaimniecībām un vēlāk, 20. gs. sākumā, arī ap jaunsaimniecībām tika stādītas koku rindas – visbiežāk ozoli, liepas, vītoli. Šajos mājvietu apstādījumos koki šodien nereti sasniedz dižkokiem atbilstošus izmērus, arī pie Žumalām daži

vītoli sasnieguši ievērojamu resnumu. Koku rindas ap bijušajām mājvietām saglabājušās gan meliorētajos laukos kā atsevišķas saliņas, gan veido zīmīgus ainaviskus akcentus ap vēl apdzīvotajām mājvietām. Vēl viena īpaši skaista un labi saglabājusies vītolu rinda ar 50 kokiem ir pie Kurpnieku mājām netālu no Ķiruma ezera.

Vilzēnu muižas kalte

foto: Ginta Perševica

2. Vilzēnu muižas kalte

Vilzēnu muiža ir dibināta starp 1672. un 1683. gadu. Muižas ēku 1795. gadā zīmējis Johans Kristofs Broce, tolaik tas bijis koka nams; ēka pārbūvēta 19. gs. pirmajā pusē. Ēka gājusi bojā padomju kolektīvizācijas gados. Saglabājušās muižas saimniecības ēkas, akmens mūra ēkas – kalpu mājas, no vairākām saimniecības ēkām palikušas akmens mūru drupas. Vēl tagad tiek izmantota kalte, kuras darbības princips ir gandrīz tāds pats kā muižas laikos, tiek kurināta vecā krāsns un kaltēti graudi.

Kaltes krāsns

foto: Ginta Perševica

3. Purva ceļš

No Vilzēnu muižas uz Blankaskrogu cauri Vilzēnu purvam ved sena ceļa vieta, tā redzama jau vecās kartēs. Neatkarīgās Latvijas laikā pāri purvam sāka būvēt ceļu, bet tas iegrimis purvā un vairs nav izmantojams. Vietējie iedzīvotāji stāsta, ka kara laikā tur iegrīmusi smagā kara tehnika. Gar ceļa malu pie Purmalīšiem ir nelielas grantsbedres, abpus ceļam ir rakti grāvji, un ceļš ticis

izmantots, lai piekļūtu kūdras ieguves vietām Vilzēnu purvā. Līdz mūsdienām saglabājušās kūdras šķūnīša paliekas un aizaugušu grāvju vietas.

Purva ceļš

foto: Ginta Perševica

BRĪVZEMNIEKU PAGASTS

Juris Pūce

Buivas skola

foto: Juris Pūce

Mūsdienās Brīvzemnieku pagasts atrodas Alojas novada dienvidos. Tagadējā pagasta teritorijā līdz 1948. gadam pastāvēja Ozolu un Puikules pagasts. 1945. gadā Valmieras apriņķa Ozolu pagastā izveidoja Brīvzemnieku ciema padomi.

Pagasta teritorijā ir izvietoti pieci nelieli ciematiņi: Puikule, Ozolmuiža, Puikules dzelzceļa stacija jeb Gāršas, Ozoli un Buiva. Vairākums iedzīvotāju ir koncentrēti šajos ciematos. Lielu pagasta teritoriju aizņem purvi un meži. Rāķu purvā notiek kūdras ieguve. Pagasta teritorijā atrodas divi ievērojami kultūrvēsturiski objekti. Kā pirmā jāmin grāfu Mellinu Ozolmuižas pils (celta 18. gs. beigās, piebūve – 1889. gadā), kuru aptver 19. gs. veidots parks un daļēji saglabājusies muižas apbūve. Pils ir viena no pirmajām Latvijas muižu pilīm, kuras arhitektūrā izpaužies agrīnā klasicisma stils.

Otra nozīmīga muižas apbūve ir Klotu Puikules pils un citas muižas ēkas – kalpu māja, klētis, zirgu stallis. Pils celta 19. gs. pēdējā trešdaļā ar neogotikas stila iezīmēm. Tajā saglabājusies podiņu krāsns, jūgendstila kamīns, kolonnu zāle un durvis. Muižā kopš 1938. gada atrodas Puikules pamatskola, kalpu mājā tagad – Puikules tautas nams.

1. Buivas skola

Ozolu pagasta skolas celšanai grāfs Mellins dāvinājis 10 sudraba dālderus, lielu zemes gabalu un vajadzīgos būvmateriālus, kā arī 600 rubļu naudā. Skola uzcelta 1894. gadā. Par to vēl šodien liecina pie ieejas durvīm akmenī iegravētais gadskaitlis. Skola pārbūvēta 1939. gadā pēc arhitekta Arnolda Čuibes projekta, uzcelot ēkas otro stāvu. Ir saglabājusies kapsula ar vēstījumu par pārbūves uzsākšanu, kas tagad glabājas Ozolmuižas pamatskolā. Skolu iznīcināja ugunsgrēks pagājušā gadsimta 70. gados, pēc tam tā nav atjaunota.

Ozolmuižas ozols

foto: Juris Pūce

3. Ozolmuižas ozols

Ozolmuižas lepnums ir grāfa Mellina pils. Kā liecina muižas nosaukums, tas cēlies no ozolu vārda un pilnībā attaisno savu nosaukumu arī mūsdienās. Šī ir ļoti sena apdzīvota vieta, un tās raksturīga iezīme un lepnums visos laikos ir bijuši varenie ozoli, kas kupli auguši šejienes zemēs. Dižkoku statusu sasnieguši ozoli sastopami gan muižas parkā, gan uz muižu vedošajās alejās, gan tuvējos mežņos. Attēlā redzamais ozols ir sasniedzis iespaidīgu apkārtmēru – vairāk nekā 6 m.

Tilts pār Iģes upi

foto: Juris Pūce

2. Tilts pār Iģes upi Ozolos

Attīstoties rūpniecībai, cariskajā Krievijā palielinājās vajadzība veidot plašu dzelzceļa tīklu. 1912. gadā atklāja šaursliežu dzelzceļu Ainaži-Valmiera-Smiltenē. Attēlā redzams no skaldītiem akmeņiem būvētais tilts pār Iģes upi netālu no bijušās Ozolu stacijas. Dzelzceļa līnija izmantota ilgi, pēdējos 30 gadus izmantota kūdras izvešanai no Tēvgāršas purva, pamesta tikai pirms dažiem gadiem.

KATVARU PAGASTS

Daina Čakste

Katvaru pagasts atrodas Limbažu novada ziemeļaustrumu daļā. Tagadējā Katvaru pagasta teritorijā atradušies vairāki pagasti – kādreiz apvienoti Limbažu Pilsmuižas teritorijā jau 19. gs. pastāvējušie Katvaru, Tiegažu un Pociema pagasti. No Pociema muižas saglabājusies tikai muižas magazīnas ēka, kas pašlaik ir ļoti sliktā stāvoklī. Tajā iekārtoti vairāki dzīvokļi. Pie ēkas durvīm vēl līdz 20. gs. 90. gadu sākumam gulēja divas akmens lauvas, kas kolhozu un sovhozu likvidācijas laikā pazuda. Katvaru muiža (apbūve sākās 18. gs.) ir valsts nozīmes arhitektūras piemineklis.

Pagasta teritorijā savu tecējumu uzsāk Braslas upe, kas ietek Gaujā, un tās pieteka lesala, kā arī Lūdiņupe, kura ietek Svētupē. Katvaru pagasta teritorijā atrodas Katvaru ezers. Teikas stāsta, ka senos laikos pār Katvaru ezeru gribējuši celt akmens tiltu, tāpēc ezerā esot tik daudz akmeņu un pa tiem var tālu iebirst.

Galvenā nodarbošanās visos laikos bijusi lauksaimniecība, bet pagastā ir darbojušies arī

ķieģeļu ceplī, kalēju darbnīcas, pienotavas, dzirnavas un koka tupeļu liestu un zoļu fabrika. No Katvaru pagasta cēlušies Latvijā un aiz tās robežām pazīstami rakstnieki, dzejnieki, mākslinieki un sabiedriskie darbinieki, piemēram, dzejnieks Frīdrihs Bārda, pirmais latviešu mikrobiologs Eizens Zimmers u.c.

Brīņķu skolas aleja

foto: Daina Čakste

1. Tiegažu-Brīņķu Lutera skola (Brīņķu skola)

Katvaru pagastā pirmā skola bijusi Brīņķu skola, kuras vajadzībām Tiegažu un Brīņķu muižas īpašniece fon Holsta 1851. gadā atdalījusi no Brīņķu muižiņas 39 pūrvietas (14,5 ha) lielu zemes gabalu. Skolas ēka bija būvēta pirms 1851. gada kā pusmuižas dzīvojamā māja. Skolai bijušas biezas mūra sienas, salmu jumts, bet tā ugunsgrēkā nodegusi. Skolas ēku atjaunoja 1876. gadā, un tad tai bija 2 stāvi: augšējā stāvā atradās klases telpa un meiteņu guļamistaba, apakšējā stāvā bija ēdamistaba,

Ķaukuļu grava

foto: Daina Čakste

zēnu guļamistaba un skolotāja dzīvojamās telpas. Ēdamistabā bija maizes krāsns, kurā skolēni vakaros sildīja savas gaļas bļodiņas, cepa kāļus un kartupeļus, un tā apsildīja arī blakus esošo zēnu guļamistabu. Tepat atradās arī mazgāšanas ierīces – lielas skārda siles. Visas

telpas apgaismoja ar petrolejas lampām. Skolotājs Ed. Bērziņš krievu valodā mācīja aritmētiku, dziedāšanu, vēsturi, krievu literatūru un gramatiku. Dziedāja tikai krievu tautas dziesmas un cara laika himnu, mācījās krieviski atstāstīt vēstures notikumus, ģeogrāfiskos nosaukumus. Briņķu skola pastāvēja līdz 1919. gadam, kad to apvienoja ar Stirnu skolu.

2. Ķaukuļu grava

1873. gadā Ķaukuļu mājas nopircis Gusts Kārklīņš, un no 1890. gada līdz 1940. gadam Ķaukuļu gravā ik gadus notika vietējie dziesmu svētki, dažādi sarīkojumi un pasākumi. Par tīrību un kārtību rūpējās pats saimnieks. Bija izveidots apļveida balles laukums, kuram apkārt atradās soli. Katru svētdienu rīkoja zaļumballes, 2 reizes gadā – sporta svētkus, vasarās bērnu svētkus. Te svinēja Jāņus, Lieldienas, Ražas svētkus. Septembra mēnesī katru gadu rīkoja Puķu balli ar ziedu vītņem un lukurišiem.

Ķaukuļu mājās Rikveija ģimenē par mājskolotāju no 1892. līdz 1893. gadam strādāja dzejniece Aspazija. Toreiz gravā bija ezeriņš, un viņa labprāt sēdējusi laivā un raudzījies ūdenī, tāpat paliels akmens gravas malā bijusi Aspazijai mīļa vieta. Te viņa esot sacerējusi dzejoli "Mēness starus stīgo".

Par Ķaukuļu gravu ir arī daži nostāsti: šeit nošāvās viens no saimnieka Gusta Kārklīņa dēliem, bet pie dambja smilšainā nogāzē atrasti cilvēku galvaskausi un kauli.

Tagadējais saimnieks Agris Spandegs atjaunojis padomju laikos izpostīto dambi un atkal uzpludinājis ezeriņu, sakārtojis arī gravu.

3. Upenu robežakmens

Senāk īpašniekiem piederošo zemju robežas apzīmēja ar akmeņiem. Tajos iekala krustus kā robežkupicas apzīmējumu, tāpat plaši izplatīti bija gadu skaitļa iekalumi. Iespējams, ka gada skaitlis apzīmēja robežas noteikšanas laiku vai arī robežas uzstādīšanas gadu. Robežzīmes bija

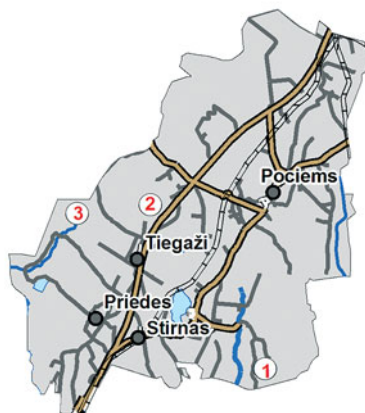

Upenu robežakmens

foto: Daina Čakste

īpaši objekti, un par to iznīcināšanu, bojāšanu vai pārvietošanu draudēja sods.

Netālu no Katvaru pagasta Upeniem mežā atrasti 7 robežakmeņi. Ir bijuši vairāk, bet laika gaitā pazuduši. Te kādreiz bijusi Limbažu pilsmuižas zemju robeža ar Viļķenes muižas zemēm. Pašlaik daļa no šīs robežas izmantota, lai nospraustu Katvaru un Viļķenes pagastu robežas. Upenu 1. robežakmens atrodas ap 100 m no meža malas, bijušā ceļa vietas labajā pusē, Ludiņas upītes pamatkrastā, izcirtumā. Akmens ir zilpelēkā krāsā, virsma noskaldīta, plakana. Akmenī iekalts gadskaitlis "1759" un krusts. Pārējos 6 robežakmeņos iekalti tikai krusti.

LĒDURGAS PAGASTS

Aivars Jakovičs

Lēdurgas pagasts atrodas Rietumvidzemē, Idumejas augstienes Limbažu viļņotajā līdzenumā, Pēterupes, Aģes un Braslas ūdensšķirtnē. Novads bagāts ar purviem un mežiem. Senatnē Lēdurgas pagasta teritorijā dzīvoja Gaujas līvi, bet 13. gs. novadu iekļāva Rīgas arhibīskapijā. Vēlāk tas ietilpa Turaidas pilsnovadā un Turaidas-Lēdurgas draudzē. Ziņas par Lēdurgas mājām un apdzīvotām vietām gūstamas jau no XVI – XVII gs. dokumentiem. 1683. Vidzemes arklu revīzijas protokolos Lēdurgā minēti vairāki ciemi: Lēdurgas ciems, Aģes ciems, Juglas ciems, Paiģuļciems, Palciems un Laiciems. Līdz pat 20. gs. sākumam pagasta teritorijā pastāvēja 4 lielākas muižas: Aijažu, Inciema, Lēdurgas un Lodes muiža, kā arī vairākas pusmuižas jeb “lopu muižiņas”. Ievērojamu ietekmi uz pagasta kultūras identitāti atstājis 1769. gadā Lēdurgas mācītāja muižā dzimušais ievērojamais Apgaismības laikmeta publicists, rakstnieks un mācītājs Garlībs Merķelis.

Kā nozīmīgākie kultūras pieminekļi jāatzīmē Lēdurgas luterāņu baznīca, Lēdurgas, Zaļās muižas, Aijažu un Avotmuižas ēkas, Knīderu dzirnavas, Zaltu, Zūlu, Pandu vecsaimniecības, senlaicīgās rijas Zūlās un Melsalās, Kazmājnieku, Žagatu, Mudurgu un Šķēperu alejas, Latvijas lielākā Veimuta priežu audze Zaļajā birzē, ozolu birtala pie Struļiem, nostāstu vietas: Šķēperu pilskalns un Raganu soda vieta Aijažos, nogrimušās baznīcas vieta mežā pie Vecapiņiem.

Rijas krāsns

foto: Aivars Jakovičs

Melsalās no seniem laikiem saimnieko Janitēnu dzimta. Jaunmelsalās bērniību pavadījis Lēdurgas dendroparka dibinātājs Arvīds Janitēns. Pie mājas viņa stādītās zirgkastaņas apkārtmērs jau tuvojas dižkoka izmēriem, 2010. gadā sasniedzot 2,46 m apkārtmēru. Vecmelsalu māju celtniecības darbu sākuma un pabeigšanas gadu norāda gala sienas apmetumā iegravēti skaitļi “1927–1935”. Savdabīgs tā laika celtniecības objekts ir arī no betona veidotais Vecmelsalu

Melsalu rija

foto: Aivars Jakovičs

1. Melsalas

Dziļi Laugas purvu masīvā, uz plašas purva salas, ieslēpušās Vecmelsalu un Jaunmelsalu mājas. Agrāk šeit atradusies tikai viena saimniecība – Melsalas. Tagad sen nojaukto māju vietu iezīmē diža ābele un veca rija.

Baznīcas ceļš
foto: Aivars Jakovičš

sakņu pagrabs. Māju kompleksa nozīmīgākais kultūrvēsturiskais piemineklis ir 19. gs. būvētā rija ar samērā labi saglabājušos krāsni. Vecmelsalu saimniece Aija Vanaga zināja teikt, ka riju vecamtēvam piedāvāts pārvest uz Brīvdabas muzeju, bet viņš atbildējis, ka pašam saimniecībā to vajagot. Tagad vecā rija ir pamesta, jumts caurs un tās nākotne ir apdraudēta.

2. Baznīcas ceļš

Baznīcas ceļš ir sens ceļš Stokholmas purvā, pa kuru agrāk lēdurdznieki braukuši uz Bīriņiem. Bijušo ceļa vietu tīrelī iezīmē biežāka priedišu un bērzu josla. Netālu no ceļa purvā atrodas sala, ko vietējie iedzīvotāji dēvē par Štokholmu. Ar mežu apaugušās salas dienvidu-dienvidaustrumu malā ierīkota pret Baznīcas ceļu vērsta karalaika ierakumu līnija. Stāsta, ka šeit Zviedru kara laikā esot norakta kase. Mūsdienu kartēs Stokholmas purvs pārdēvēts par Vidrižu purvu.

Niru dzīvojamā ēka
foto: Aivars Jakovičš

3. Nires

Jau pa gabalu Aģes upes ielejas terasē uzmanību saista varenā, pilij līdzīgā Niru vecsaimniecības dzīvojamā ēka. Divstāvu ēka būvēta no rūpīgi šķeltiem laukakmeņiem. Ēkas stūri un loģu apmales mūrētas sarkaniem ķieģeļiem. Nama fasādē, zem bēniņu loģa, iegravēts ēkas būvniecības gads "1913". Greznā dzīvojamā māja reprezentē pirmskara (t.i., Pirmā pasaules kara) gadu ekonomiskā uzplaukuma kulmināciju. Saimniecības kompleksā ietilpst arī 1910. gadā celta kūts un 1929. gadā celta klēts. Saimniece Dzidra Siliņa ēkas izmanto atbilstoši to sākotnējiem uzdevumiem. Apkārtējie iedzīvotāji Niru dzīvojamo māju mēdz dēvēt par "Akmens ligzdu".

LIEPUPES PAGASTS

Vilnis Velde

Liepupes pagasts šodien ietilpst Salacgrīvas novadā, platība 158 km². Meži aizņem 52,6 km², kas ir tikai 33% no kopējās platības. Pagasta teritorijā, Tūjas apkārtnē, ir labas mālu iegulas, tādēļ jau senos laikos tika ražoti ķieģeļi, un padomju laiku gados bija attīstīta Tūjas ķieģeļu rūpnīca. Braucot uz Tūju, abās ceļa pusēs redzami vairāki lieli māla karjeri, kuri tagad pildīti ar ūdeni, jo pat sausā laikā māla slānis neļauj ūdenim iesūkties zemē.

Pagasta teritorijā ir 6 muižas. Liepupes muiža būvēta 1751. gadā, senais nosaukums – Pernigele. Dunties muiža līdz 1423. gadam piederēja Rozenu dzimtai, bet no 17. gs. 30. gadiem – fon Dunteniem. Vēl pagastā ir Vecmuiža, Tūjas muiža, Mētagmuiža, Liepupes mācītājmuiža. Muižu apbūve ir saglabājusies dažādi – vairākas ēkas ir restaurētas un tiek izmantotas, citas ir uz sabrukšanas robežas vai arī ir jau sabrukušas.

Pirmskara gados laukus apsaimniekoja daudzas vecsaimniecības. Te var minēt Kumpanu, Kurpnieku, Ķuķu, Vecstārastu, Kalnavirlapu, Porku, Jaunzemju un vēl citas vecsaimniecības. Nevar nepieminēt Liepupes pilskalnu, jo tas esot vistuvāk jūrai esošais pilskalns, kur varbūt bijusi Metsepoles novada centrālā pils. Jūras krastā stāv vecā Ķurmraga bāka un Jaunā Lāču bāka, kura rāda ceļu kuģiem. Senatnē piekrastē bijusi attīstīta kuģu būve, un daudzi jūrnīeki šeit sākuši savas gaitas.

Pagastam cauri vijas autoceļš "Via-Baltic", tas it kā sadala pagastu divās daļās. Pagasta robeža gar līča krastu ir ap 18 kilometriem. Līča piekrasti spēcīgi ietekmēja 1969. gada un 2005. gada vētras.

Ķurmraga bāka

foto: Vilnis Velde

1. Ķurmraga bāka

1923. gadā pēc vairāku jūrnīeku prasībām Jūrnīecības departamentā tika izstrādāts projekts un uzcelta bāka apmēram 20 m no jūras piekrastes. Metāla korpuss tika izgatavots Zviedrijā. Bākas augstums 13,9 m – akmens mūrējums un virs tā metāla konstrukcija. Sākumā kā gaismas avots tika izmantota acetilēngāze, bet vēlāk – elektrība. Bāka zibsnija ar 0,5 sekunžu intervālu, tumsā –

ar 2,5 sekunžu intervālu. Redzamība bija 10 jūras jūdzes (1852 m). Bāka pārtrauca darboties pēc 1969. gada vētras, kad tā tika nogāzta no krasta. Vētra 2005. gadā viņšos viņāja bāku un beigās nolika pašā jūras līdāgā. Tagad bāka kalpo kā tūrisma objekts.

2. Zaķupītes māla karjers

Ķieģeļu izgatavošana Liepupes pagasta teritorijā pieminēta jau 1884. gadā. Lielākā ražošana notika 20. gs. sešdesmitajos un septiņdesmitajos gados. Zaķupītes karjerā

3,1 ha platībā Tūjas ķieģeļu rūpnīca ap 1960. gadu ieguva mālu, kurš bija ļoti kvalitatīvs un piemērots ķieģeļu izgatavošanai. Tika pat minēts, ka šeit iegūts labākais māls Latvijā. Karjeru ar Tūjas ceļu savienoja speciāli izbūvēta iebrauktuve. Karjera dziļums atsevišķās vietās vairāk nekā trīs metri, tagad tas piepildījies ar ūdeni un izveidojies ezers, kas daļēji aizaudzis ar zālēm. Karjers vasaras mēnešos neizžūst, jo tā dibenu vēl klāj māla slānis. Krastos novietoti dažāda lieluma laukakmeņi, kuri izsmelti reizē ar mālu. Mūsdienās šeit izveidojusies vietējo iedzīvotāju atpūtas vieta. Karjerā ietek vairāki sīki strauti, kas daļēji arī uztur ūdens līmeni.

Melnalksnis

foto: Vilnis Velde

no krasta izplūst pazemes avots. Kokam neliels vainags, jo, domājams, tā zari vētrās aplauzti. Melnalksnis ir vienīgais koks visā akmeņainajā Vidzemes jūrmalā, kurš aug tik tuvu ūdenim jūras krastā.

Zaķupītes karjers

foto: Vilnis Velde

3. Melnalksnis jūras krastā

Melnalksnis aug apmēram 20 m no jūras ūdens klāja. Tā apkārtmērs ir 1,84 m, augstums – 16 m, koka vecums ir apmēram 60 gadi. Tas auga pašā jūras krastā, akmeņu aizsegā, jau 1969. gada vētras laikā, pārcietis arī 2005. gada vētru. Lai gan koka veselības stāvoklis ir pasliktinājies, tas joprojām ir ļoti ainavisks. Kokam ir izveidojusies stipra virszemes sakņu sistēma, tā augšanas vietā

LIMBAŽU PAGASTS

Vitolds Muižnieks

Limbažu pagasta teritorija 10. – 13. gs. ietilpa lībiešu Metsepoles novadā, kuras centrs atradās Limbažos – Ņezberkalna pilskalnā. Vēstures avotos Limbaži (*Levisel, Lemsal*) pirmo reizi minēti 1318. gadā. Limbažu pilsmuižas pagasts atzīmēts 19. gadsimta pirmajā pusē. Līdz 20. gs. vidum Limbažu pagasts aptvēra nelielu agrākā Limbažu pilsnovada teritorijas daļu. Pēc Otrā pasaules kara Limbažu pagastu paplašināja, tajā iekļaujot Lādes, Nabes pagastu, daļu Umurgas pagasta (Kaijciema apkaimi) un nelielu daļu Stienes pagasta, bet Katvaru pagastam pievienoja nelielu Limbažu pagasta agrākās teritorijas daļu. Pagasta

teritorijā atrodas vairākas muižas, krogu ēkas un to vietas, 14 reģistrēti kultūras pieminekļi, kas atrodas valsts aizsardzībā, vairāk nekā 200 vecsaimniecības, 12 bijušās dzirnavas un citas ar saimniecisko darbību un kultūras dzīvi saistītas vietas. Limbažu pagastā dzimuši un dzīvojuši vairāki Latvijā un aiz tās robežām pazīstami rakstnieki, dzejnieki, mākslinieki, komponisti un sabiedriskie darbinieki.

Ķilpju (Nabes) krogs 2010. gadā

foto: Vitolds Muižnieks

1. Ķilpju (Nabes) krogs

Pirmās ziņas par lauku krogiem Latvijā atrodamas vēstures dokumentos, sākot ar 13. gadsimtu. Lauku krogi ceļmalās pie pārceltuvēm, baznīcām un dzirnavām bijuši ne vien braucēju apstāšanās vietas, bet arī pirmās un ilgu laiku vienīgās laicīgās lauku sabiedriskās celtnes Latvijā, kuru telpās norisinājusies arī pagastu sabiedriskā un politiskā darbība. Limbažu pagastā ir zināmi astoņi krogi un to vietas, no kuriem senākie atzīmēti jau 17. gadsimta kartēs un zviedru arklu revīzijās. Viens no tiem ir Ķilpju krogs, kas atrodas pie Limbažu-Raganas ceļa, posmā starp Igati un Lādes muižu. Pirmo reizi rakstītajos avotos Ķilpju krogs, kas atradies Gengules ciemā, minēts 1681. – 1683. gadā sastādītajā lielajā zviedru kadastrā. Nav zināmas rakstiskas

Griguļu senkapu vieta

foto: Vitolds Muižnieks

liecības, kas apstiprinātu, ka kādreiz krogs būtu atradies pie Nabes pils. Par Nabes krogu dēvēts Ķilpju krogs, ko 1795. gadā zīmējis vēstures materiālu vācējs un pētnieks J. K. Broce. Vecā kroga ēkas vieta, kas atradusies Bīriņu-Limbažu ceļa labajā pusē, apaugusi ar krūmiem. Jaunā kroga ēka, kas saglabājusies līdz mūsdienām un atrodas pretējā ceļa pusē, celta vēlāk – 1834. gadā. Aiz tās ziemeļu pusē vēl manāma

diametrā neliela (ap 1,5 m) ieplaka, kur 18. gadsimta attēlā atzīmēta aka ar vindu. Ceļa līkums pa kresi iztaisnots pēc Otrā pasaules kara. Tagad ceļš iet taisni pāri tai vietai, kur agrāk atradusies zīmējumā redzamā koka guļbūves ēka.

2. Griguļu senkapi

Senkapi atrodas Baurupes krastā, kas savieno Mazezeru ar Riebezeru. Tie ierīkoti 60x50 m lielā un līdz 1,5 m augstā morēnas paugurā, atklāti 20. gadsimta 20. gados, kad, ceļot tiltu, kalniņā ņemta grants, atsegti cilvēku kauli un atrasti dažādi priekšmeti. Pēc vietējo iedzīvotāju nostāstiem, cilvēku kauli atklāti arī vēlāk, 20. gadsimta 70. gados, kad paplašināta upes gultne, izpostot senkapu teritorijas rietumu daļu.

3. Baznīcas vieta

Domājams, ka Griguļu senkapi identificējami ar 1630. gada arklu revīzijā un 1670. gada baznīcu vizitācijas protokolā minēto kapelas vietu, kas atradusies pie Jumpravmuižas. Baznīcu un kapelu ierīkošana mūsdienu Latvijas teritorijā aizsākās viduslaikos. Nereti to celtniecībai tika izraudzītas agrāka perioda kulta vietas un kapulauki. Blakus baznīcām un kapelām parasti tika ierīkotas kapsētas. Vidzemes 17., 18. gadsimta baznīcu dokumentos kapelas bieži atzīmētas kā iecienītas vietējo iedzīvotāju (zemnieku) apbedīšanas un ziedojumu vietas. Luterāņu baznīcas vadība un laicīgās varas pārstāvji mērķtiecīgi centās panākt mirušo apbedīšanu pie draudžu baznīcām, tādēļ 17., 18. gs. gaitā tika ierobežota to guldīšana citās šim nolūkam paredzētās vietās. Mirušo apbedīšana baznīcās un pie tām tika praktizēta līdz pat 18. gadsimta beigām, kad ar valdības rīkojumu šādu praksi aizliedza. Nostāsti par baznīcu Griguļu senkapu apkārtnē saglabājušies vietējā folklorā.

“Pēc ļaužu teikām šeit (Jumpravmuižā) agrāki atradies sieviešu (jumpravu) klosteris –

Baznīcas vieta

foto: Kaspars Vinklers

vēlāki klosteri dzīvojuši kāda veca jumprava. Turpat netālu no Jumpravmuižas ļaudis rāda baznīcas vietu. Baznīcu zviedru zaldāti, krievu karaspēkam tuvojoties, paši izpostījuši. Tornis ar pulksteni iegāzies tuvajā ezerā, kurā pulksteni vēl tagad svētdienas dievvārdu laikā dzirdot zvanām. Baznīcas lāde esot ierakta tuvējā pakalnā. Vieta esot apzīmēta Lādes muižas kronikā. Pēc naudas, resp., baznīcas lādes, licis kāds Lādes muižas arendators rakt, bet bez sekmēm.”

it kā esot sastādījuši zviedru karavīri, pametot šo teritoriju, ar piebildi, ka tad, kad ozoli būs izauguši lieli, viņi atgriezīsoties.

Trešais nostāsts saistīts ar diviem akmeņiem paugura ziemeļu daļā. Edgara Matvejeva stāstītais: "Sen atpakaļ te bijusi satikšanās vieta Ķirpaku māju saimniekam ar kādu Pāles meitu. Viņam tā mīlas lieta tā patikusi, ka licis savam kalpam to iemūžināt un iekalt akmenī. Kalps arī sev uzticēto darbu godprātīgi veicis."

Āzenberga akmens

foto: Kristaps Soms

kā muižniekam. Izveidoja celiņus, sakopa upes krastu. Akmenī iegravēts gada skaitlis – Āzenberga atklāšanas laiks. Burti ir strādnieku vārdu un uzvārdu pirmie burti. Sakopšana notikusi vienlaicīgi ar dzirnavu palaišanu." Šobrīd iekoptā pastaigu vieta ir aizgājusi zudībā, bet akmens joprojām atrodas savā vietā.

Ozolkalniņš

foto: Kristaps Soms

3. Āzenberga akmens

Reinsons Fricis Salacgrīvā 2003. gada 19. jūlijā par šo akmeni zināja stāstīt: "To vietu, kur ir akmens, sauc par Āzenbergu. Šo vietu licis izveidot dzirnavnieka Birkenfelda tēvs, vecais Birkenfelds. Viņam arī sagribējies tādu pat skaisti izkoptu pastaigu un izpriecu vietu

SALACGRĪVAS PAGASTS

Ginta Perševica

Salacgrīvas apkārtnē senatnē ir bijusi lībiešu apdzīvota teritorija. Par senu lībiešu kulta vietu stāsta Lībiešu upurālas Svētupes krastā pie Kuiķules. Tuvākā pastāvīgā lībiešu apmetne jeb ciems bijusi pie Salacas upes grīvas. Salacgrīva 13. gs. kļuva par bīskapa izmantotu tirdzniecības centru un ostu, uz šejieni bija iespējams nogādāt preces gan pa ūdens, gan pa sauszemes ceļiem. 1226. gadā bīskaps Alberts lika celt pili Salacas upes stāvākajā ziemeļu krastā, apmēram puskilometru no upes grīvas, lai pārraudzītu pieeju Salacas ūdensceļam. Poļu-zviedru kara (1655 – 1660) laikā pieauga ceļu nozīme Rīgas-Pērnavas virzienā. Sazarotais ceļu tīkls lielā mērā tiek izmantots vēl tagad – piemēram, Burlaku ceļš caur mežu no Bīdāgas līdz Avotkalniem. 1633. gadā

Mustancu akmens žogs

foto: Ginta Perševica

Fabrikas

foto: Ginta Perševica

pēdējo reizi pieminēta Salacgrīvas pils kā nocietinājums, pēc tam tā tika nopostīta poļu-zviedru karos. Šajā laikā Salacgrīvā pamazām izzuda līvu valoda.

17. gs. vecākais ceļš gāja no Rīgas gar jūrmalu uz Vecāķiem, Carnikavu un tālāk gar pašu jūrmalu cauri Svētciešiem uz Salacgrīvu un tālāk līdz Pērnavai. Otrs ceļš gājis no Salacgrīvas uz Svētciešiem, pāri Svētupei uz Ķirbižiem, Tūju, Liepupes baznīcu, bet no turienes uz Skulti un Saulkrastiem, tālāk pievienojoties jūrmalas ceļam. Jūrai aizsalstot, visas preces no Pērnavas uz Rīgu un otrādi pārvadāja pa zemes ceļiem. Osta un satiksmes ceļu tīkls ļāva Salacgrīvas un tuvākās apkārtnes iedzīvotājiem iegūt

papildu līdzekļus tirgojoties. Tas veicināja arī izglītības nozīmes izpratni. Draudzes skola izveidota 17. gs., bet 1736. gadā skolā mācījušies 7 skolēni. Salacgrīvas bagātība ir jūrā ieplūstošā Salaca – viena no gleznainākajām un tīrākajām upēm, ko iecienījuši gan ūdenstūristi, gan makšķernieki. Baltijas jūrā vienīgie smilšakmens atsegumi – Sarkanās jeb Veczemju klintis.

1. Mustanci

Lībiešu apdzīvotās sētas atradās gan upju krastos un Rīgas jūras līča piekrastē, gan pagasta visauglīgākajā un mežainākajā austrumu daļā. Mustancu mājas ir viena no vecajām lībiešu sētām. Saglabājusies vairs tikai mājvieta, gar tās iebraucamo ceļu un ap pagalmu ir stādītu liepu un ozolu rinda. Kāda liepa no šīs rindas sasniedz pat dižkokam atbilstošus izmērus. Ap pagalmu ir līdz 1,5 m augsts krautu akmeņu žogs, tāds raksturīgs arī citās lībiešu senajās mājās, piemēram, Ķirpakos. Saglabājušās varenu akmens mūra saimniecības ēku drupas.

2. Fabrikas

Māja Fabrikas atrodas Vecsalacas teritorijā, uz Salacgrīvas un Ainažu pagastu robežas. Celta 1944. gadā kā mežsargmāja, tajā laikā tuvākā apkaimē tādās uzceltas septiņas. Pēc vietējo ļaužu nostāstiem, mājai vārds esot dots saistībā ar barona laika stikla fabrikas vietu, kas atrodies turpat blakus, nelielā uzkalnā. Iedzīvotāji stāsta, ka, apstrādājot zemi, vēl nesen atrastas sakusušas stikla lauskas, pašlaik gan uzkalns netiek apstrādāts. Netālu no mājas, uz ziemeļiem, krūmos saglabājušās vēl kādas ražotnes paliekas – trīs kokogļu dedzināšanas bedres, kuras bijušas izmūrētas ar ķieģeļiem. Vēlāk tās izmantotas kā pagrabs.

3. Nēģu tači

Salacā kopš seniem laikiem bijusi raksturīga nēģu zveja ar tačiem, kādreiz pustacis līdz upes vidum bijis daudzām mājām, kuru zemju robežas bijušas Salacas krastos. Pēc Salacgrīvas muzeja datiem, 1867. gadā tači bijuši pie 14 saimniecībām.

Pašlaik darbojas trīs tači uz Salacas, ceturtais, diezgan neliels, atrodas netālu no Svētupes ietekas jūrā. Šāds nēģu zvejas veids mūsdienās ir saglabājies tikai Salacā. Pēdējos gados viens tacis uz Salacas tiek piedāvāts apskatei kā tūrisma objekts.

Nēģu tacis uz Salacas

foto: Ginta Pešvica

SKULTES PAGASTS

Antra Strautniece

Skultes novada senais nosaukums Adiamunde cēlies no libiešu vārda "adia" – "mala" un vācu "Münde" – "grīva", kas tulkojumā nozīmēja "Aģes grīva". Skultes novads senatnē ietilpa Metsepoles (Meža zeme) libiešu valstī, vēlāk šo apvidu nosauca par Adiamundi. 16. gs. Skultes pagasta teritorijā izveidojās Skultes, Menkuļu, Lokas, Revju un Zasu muiža. Pagasts atrodas Limbažu novada dienvidu daļā un 5,8 km garumā piekļaujas jūrai. Skaista ir arī pagasta lielākā upe – Aģe (Skultes upe), kuras garums ir 39 km. Tās labajā krastā atrodas valsts nozīmes arheoloģisks piemineklis – Stārastu pilskalns, kuru 13. gs. apdzīvoja libieši. Galvenā nodarbošanās – zvejniecība un lauksaimniecība. Pagātnē darbojās arī pienotava, vējdzirnavas, ūdensdzirnavas, motordzirnavas, ķieģeļu cepļi, kalēju darbnīcas. No Skultes pagasta cēlušies vairāki Latvijā un aiz tās robežām pazīstami rakstnieki,

dzejnieki, mākslinieki un sabiedriskie darbinieki, piemēram, gleznotāji Inta un Kārlis Dobrāji. Ar Skultes pagastu saistīti daudzu latviešu tālbraucēju kapteiņu, stūrmaņu, kuģu būvētāju un kuģu īpašnieku vārdi.

Menkuļu muižas pagrabs

foto: Sandra Ikauniece

1. Menkuļu muiža

Vienu no Skultes muižas pusmuižām, Menkuļu muižu, Skultes barons izrentēja savam draugam Aleksandram Bindemanim. Galvenā (kungu) māja bija vienkārša pelēka koka ēka, kas celta 19. gs. sākumā ar septiņām istabām, starp kurām bija viesistaba ar klavierēm, puķu istaba un ziemeļu pusē atsevišķi iekārtota miroņu istaba. Menkuļmuižā tika rīkotas balles: ziemā – istabā, bet vasarā parkā. Pie mājas bija ierīkots skaists puķu dārzs un parks. Saglabājušies introducētie skuju un lapu koki, piemēram, lapegle, kuras apkārtmērs ir 2,95 m, un baltā apse – 5,45 m. Muiža līdz mūsdienām nav saglabājusies, kungu māja tika nojaukta ap 1980. gadu, kā seno laiku liecinieks palicis vien mūra pagrabs.

Skultes pagasta nams 30. gadu beigās

foto: Dzidras Pommeres personiskais arhivs

Tautas atmiņā saglabājies stāsts, ka Menkuļmuižā pēc brāļa Aleksandra Bindemaņa, saimniecību līdz 1941. gadam vadījušas viņa māsa – freilenes Frau Minnā un Frau Tillā. Abas māsas palika vientuļnieces līdz mūža galam. Menkuļu muižas dzīve pārtrūka līdz ar freileņu Frau Minnā un Frau Tillā nāvi 1941. gadā, kad vienas māsas bērnu ceremonijā otra nomira pie viņas kapa.

Pagasta nama vieta 2010. gadā

foto: Sandra Ikauniece

2. Skultes pagasta nams

Divstāvu mūra ēka kā Skultes pagastmāja celta ap 1905. gadu ar diviem dzīvokļiem – ziņnesim un sekretāram – un divām kancelejas telpām.

Otrajā stāvā bija trīs telpas: savstarpējā krājaizdevu sabiedrība, telpa sarīkojumiem un bufetes istaba. Te atradās arī bibliotēka, aizsargu nodaļa un savstarpējās apdrošināšanas biedrība. Pagastmājā notika dažādi sarīkojumi un pasākumi, tika spēlēts arī teātris. Pagastmājā bija arī divas cietuma telpas: tumšā bez logiem un gaišā ar mazu lodziņu.

1944. gadā vāciešiem atkāpjoties, lai iebrucēju rokās nenonāktu dokumenti, pagastmāja tika nodedzināta. Padomju gados mūra paliekas tika izmantotas kā skābbarības glabātava. 2010. gada vasarā mūra paliekas tika novāktas.

3. Menkuļmūri

Uzkalnā aiz Menkuļu muižas pāri Mazupītei ir saglabājušies pils mūri no zviedru laikiem. Sienu paliekas izskatās dažādos laikos mūrētas. Zem mūriem bija divi pagrabi, no kuriem viens vēl ir saglabājies. Menkuļmūri ir teiksmām apvīti, stāsta, ka tur mēnesgaismā sēžot vecais Velns un kūpinot liko glazūrpiņi. Ir nostāsti,

ka no pils esot bijušas divas pazemes ejas, no kurām viena vedusi uz Dzirnupes Dzirnavām, bet otra uz Bezdibeni – mazu ezeriņu, kuram dziļumu nevarot izmērit un kas tiek saukts arī par Velna mājokli. Cita teika vēsta, ka te gribējuši celt pili, bet, cik pa dienu uzcēluši, tik pa nakti Velns nojaucis. Tā pili nav uzcēluši, bet atvestie akmeņi saglabājušies.

Menkuļmūri

foto: Sandra Ikauniece

STAICELES PAGASTS

Inese Timermane

Staiceles pagasts, kādreizējais Rozēnu pagasts, ir bijis Vidzemes lībiešu senā Metsepoles novada sastāvdaļa. Šeit bijusi ļoti sena apdzīvota vieta, pat no 12. gadsimta. Staiceles pagastā ir visai daudz vietu, kur sastopam kultūrvēsturiskas ainavas, robežakmeņus, savdabīgus akmens krājumus, senkapus, kapsētas, parkus, dižkokus, muižas un pusmuižas, un vēsturisko notikumu norises vietas. Staiceles pagastam cauri tek Salacas upe, teritorijā kādreiz darbojušās vairākas ūdensdzirnavas, pirms 200 gadiem bijušas pat vienas vējdzirnavas. Apkārtne darbojušies arī vairāki ķieģeļu ceplī. Salacas upes krastos varētu būt bijušas senas apmetnes vietas ar alām un klintīm. Karogupītes (jeb Dzelzāmurupītes) labajā krastā pie Karogiem, apm. 300 – 400 m lejpus Staiceles-Alojas ceļa ir trīs alas. Upē, uz saliņas, pie Viķu muižas kādreiz bijusi slavēta balles vieta, pati Viķu muižas pils celta baronam A. fon Mengdenam 1890. gadā. Tā būvēta neogotikas ķieģeļu stilā, bez torņa, ar lēzenu jumtu, kas ēku padara tuvāku piepilsētas savrupnamu arhitektūrai. Neapmesto sarkano ķieģeļu fasādē lieliski izceļas dzeltenu ķieģeļu dzegas un dekoratīvi mūrētas logu un durvju apmales.

Daudz interesanta sevī slēpj Karogu sils un tā apkārtnē. Tur atrodama Ungurpils barona Mežmuiža ar tai piederošām ēkām, pie muižas bijusi izveidota fazānu audzētava. Ap 1700. gadu pagastā bijusi dzelzs lietuve – fabrika, kurā gatavoti dažādi saimniecībā nepieciešami dzelzs priekšmeti. To darbinājis liels āmurs, kas bijis ievietots upītē, ko savukārt darbinājis ūdensdzirnavu rats. Kad āmurs kalis, tā sitieni bijuši dzirdami pat līdz Staicelei. No tā arī cēlies šīs vietas nosaukums – Dzelzāmurs.

Kantakulānas vieta

foto: Inese Timermane

1. Igaunju ciems – Kantakulāna

Ciems 1700. gadā atradies Rozēnu pagasta otrā malā, pie pašas Igaunijas robežas, Kodaja ezera krastā, netālu no Kapzemes mājām. Ziemeļu kara (1700 – 1721) laikā ciema iedzīvotāji slēpušies baznīcā no iebrucējiem, taču krievi nodedzinājuši visu ciemu, iedzīvotāji nonāvēti, baznīcā iebēgušie dzīvi sadedzināti. Pēc šī notikuma ciems nav atjaunots. Palikusi vien sena kapsētas vieta. Pirms vairāk nekā

Tauču dobumakmens

foto: Inese Timermane

simts gadiem kāds uzņēmīgs zemnieks bijuša ciema tuvumā uzcēla sev māju un ierīkoja saimniecību, ko nosauca par "Kapzemi" – kapu zemi. Tur pļavas un tīrumi bijuši pilni ar cilvēku kauliem.

Priede ar burtiem
foto: Inese Timermane

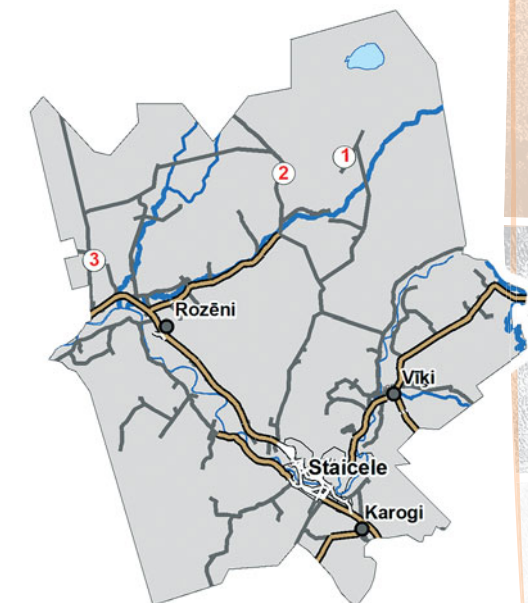
2. Tauču dobumakmens

Par dobumakmeņiem sauc dažāda lieluma akmeņus, kuru virsmā ir dabiski vai mākslīgi veidoti dažādas formas un lieluma padziļinājumi, iedobumi. Bieži šie akmeņi var būt izmantoti kulta vajadzībām. Atkarībā no padziļinājumu, iedobumu formas un to rašanās (dabiskas vai mākslīgas izcelsmes iedobums) iespējams šos akmeņus iedalīt sīkāk (muldakmeņi, bedrīšakmeņi, bļodakmeņi u.c.). Bieži meliorācijas darbu veikšanas laikā akmeņi pārvietoti, iznīcinot iespējamo kultūrslāni ap tiem.

Pie Tauču mājvietas, kas bijusi sena apmetnes vieta Mežgalā, apskatāms Tauču dobumakmens. Tas ir 1,55 m plats, 1,68 m garš un 76 cm augsts, akmens apkārtmērs 5,6 m. Padziļinājums 15 cm dziļš, 50 cm plats un 75 cm garš. Par šo vietu vietējo cilvēku atmiņās saglabājušies nostāsti saistās ar buršanos, raganām un mītiskiem notikumiem. Tuvumā atrodas otrs mazāka izmēra akmens ar līdzīgu iedobumu.

3. Priede ar burtiem

Straumes trases kreisajā malā, meža izcirtumā, netālu no Mežvidu mājām, kādreizēja ceļa malā augs sausa, veca priede ar tukšu, kādreiz dedzinātu vidu. Priedes apkārtmērs ir 2,72 m.

Vētra 2005. gadā apmēram 3 m augstumā nolauza koka galotni.

Uz priedes stumbrā 1,5 m augstumā skaidri salasāmi iniciāļi "AJ" vai "AI". Blakus esošo Mežvidu māju saimniece jaunībā esot dzirdējusi, ka apkārtnē slēpies kāds nacionālais partizāns, zīmes varētu būt saistītas ar to. Tomēr zīmju izcelsme nav zināma. Līdzīgi objekti saglabājušies ļoti reti, līdzīgs koks ar iegrieztu tekstu 20. gs. sākumā zināms pie Strenčiem.

UMURGAS PAGASTS

Indra Zālīte

Vārds "umurga" lībiešu valodā nozīmē purvainā vietā tekošu strautu. Pagasta platība 2010. gadā 189 km², un tagadējais Umurgas pagasts izveidojies pēc Otrā pasaules kara, apvienojot 3 nelielos Vainižu, Umurgas un Augstrozes pagastus.

Umurgas pagasts ir bagāts ar savu kultūras mantojumu – pilskalniem, muižām, elku kokiem un dižajiem ozoliem, senajiem apbedījumiem, ceļu vietām, mītisko nostātu vietām, teikām, pagastu mājām un skolām, pienotavām, dzirnavām un krogiem. Piemēram, viens no senākajiem pagasta objektiem – Umurgas evaņģēliski luteriskā baznīca – celta jau 1496. gadā. Pagasta vēsture saistīta arī ar ievērojamiem cilvēkiem. Umurgas kapos atdusas

dzejnieks Frīcis Bārda, kura kapa pieminekli 1933. gadā veidojis tēlnieks Teodors Zaļkalns. Nozīmīgs vēsturiskais centrs ir Augstroze, tur saglabājies pilskalns ar pilsdrupām. Kāda teika stāsta, ka Augstrozes pils būvēšanā piedalījušies visi pagasta iedzīvotāji. Pils būvēšana nav veikusies – cik pa dienu uzbūvēja, tik pa nakti nobruka. Tad ienācis prātā, ka vajagot pils mūros iemūrēt kādu cilvēku. Augstrozes lielskungs jautājis, kurš vēloties nēsāt pils atslēgas. Esot pieteikusies jauna ganumeita Roze, kura tad arī esot iemūrēta. Pils vairs nav brukusi, kā arī neviens ienaidnieks nav varējis pili ieņemt. Šo notikumu rezultātā radies arī apvidus nosaukums – Augstroze.

Augstrozes pamatskolas ēka, 20. gs. sākums

foto: Limbažu muzeja materiāli

1. Augstrozes pamatskola

1852. gadā Augstrozes muižas kalpu mājā dibināta Augstrozes pagastskola, un 1898. gadā tika uzcelta I pakāpes 4 klašu pamatskola. Te mācījās tuvākajā apkārtnē dzīvojošie bērni, citiem tuvāk bija Vainižu vai Dauguļu skolas. 1940. gadā Augstrozes pamatskolu pārcēla, jo ēka vairs neatbilda laika prasībām, bija kļuvusi par šauru. Pagasta padome atrada jaunu vietu Augstrozes muižā, kur tika nodibināta II pakāpes pamatskola.

Vecajās pamatskolas telpās pēc 1940. gada tika nodibināts tautas nams jeb klubs, kur aktīvi darbojās Augstrozes pašdarbnieki, izveidojās teātris, ansamblī, orķestris, bibliotēka, tika rīkoti kino vakari un balles.

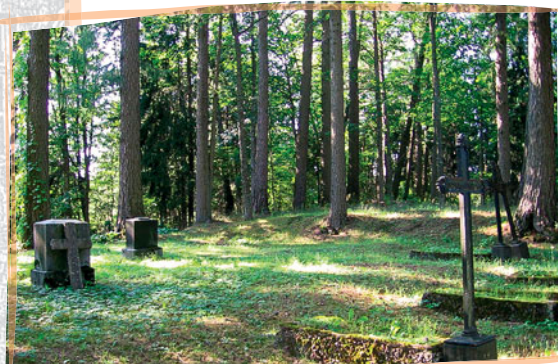
Mūsdienās ēka ir saglabājusies un tiek apsaimniekota.

2. Augstrozes kapsēta

Ziemeļu kara laikā, 1710. gadā, Pēteris I uzdāvināja plašu novadu Vidzemē, t.sk. Augstrozi, savam ģenerālim grāfam Mellinam. Grāfs pēc tam pārdeva Augstrozi no Šlezvīgas izceļojušam baronam Kārlim fon Gersdorfam. Ir nostāsts, ka vēl 18. gs. 1. pusē augstrozieši pielūguši vecos latviešu dievus, jo pārdošanas līgumā norādīts, ka nocērtams pagānu svētozols un iznīcināmi upura altāri Ozolu kalnā, tagadējā Krusta kalnā. Tā vietā uzceļams krusts un palejā – baznīca, uzarami pagānu kapi un ierīkojama kristīgo kapsēta.

Mūsdienās no baznīcas uz kapsētu ved ap 2 km gara lapegļu aleja, kas stādīta ap 1830. – 1840. gadu, šeit aug garākā Latvijas lapegle. Kapsēta atrodas uz paugura, un kapi izvietoti terasveidīgi. Paugura galā atrodas barona

fon Gersdorfa ģimenes kapi, tie nostiprināti ar akmens sienu, un teritorija iezīmēta ar apstrādātām akmens plāksnēm stūros.

Barona fon Gersdorfa ģimenes kapi
foto: Indra Zālīte

3. Krimas

Pirmo reizi māju nosaukums Krimas parādās 1811. gada dvēseļu revīzijā, un mājas saimnieks ir Kārlis Preimanis. Vārda “krima” nozīme ir neskaidra. Iespējama saistība ar mājas atrašanās vietu vai tuvējiem dabas veidojumiem. Māju saimnieku dotais uzvārds “preimanis” ir atvasināts no vācu valodas “frei-mann” – brīvs vīrs.

Tagadējo Krimu dzīvojamo māju uzcēla Klāvs Preimanis Kārļa dēls 1873. gadā. Dzīvojamās mājas būvniecībai kokus ieguva nevis no tuvējā meža, bet veda no jūrmalas (apmēram 25 km attālumā no mājām), kur priedes ir garākas un izturīgākas. Mājas celtniecībā netika izmantotas naglas, bet tikai cirvis un zāģis.

Klāvam Preimanim Kārļa dēlam bija 10 bērni, no kuriem dēliem Sīmanim un Mārtiņam sadalīja māju uz pusēm ap 20. gs. 20. gadiem. Saimniecība bijusi liela, svētdienās, kad lasīta Bībele, tad visi 27 mājas iedzīvotāji sanākuši dzīvojamajā istabā. Tajā laikā Umurgas centrā neesot dzīvojis tik daudz cilvēku kā Krimu saimniecībā.

20. gs. 80. gados māju bija paredzēts nojaukt, jo traucēja meliorācijas darbiem, bet tā saglabājās, pateicoties Kārļa Preimaņa (Mārtiņa dēla) drosmei, uzdrīkstēšanās un mīlestībai uz saviem senčiem, jo saimnieks iebilda doties dzīvot uz Umurgas centru. Ieejot saimniecībā šodien, jūtama bijība un cieņa pret vecāku, vecvecāku, senču atstāto mantojumu.

Krimas
foto: Indra Zālīte

VIDRIŽU PAGASTS

Pēteris Miķelsons

Vidrižu pagasta teritorijā saskaras Viduslatvijas zemienu Metsepoles līdzenums un Idumejas augstienes Limbažu viļņotais līdzenums. Vidrižu pagastam ir ļoti sena vēsture, par kuru stāsta šļūdoņa atstātās morēnas un akmens laikmeta atradumi (atrasti divi akmens cirvjī). Pagastā risinās arī aktīva mūsdienu dzīve ar divām ļoti atjaunotām pilīm, kuras tiek izmantotas vietējiem un valsts mēroga pasākumiem.

Vidrižu pagastu veido četri nozīmīgi centri : lgate, Vidriži, Gravas un Bīriņi, kas senatnē bijuši lībiešu Turaidas valsts sastāvdaļas. Vidriži (Vidsell, Widdrisch, Widrickshoh) minēti 1582. gada Zemes revīzijas dokumentos. 19. gadsimtā Vidrižu muiža piederēja barona fon Budberga dzimtai, kura vairākās paaudzēs bija saistīta ar cara galmu. L. A. Mellīna (18. gadsimtā) un fon Pistolkursu (19. – 20. gadsimtā) valdīšanas laikā bijusi attīstīta muižu saimniecība. Mellīns esot bijis zemnieku aizstāvis, saimnieciskās un garīgās kultūras progresa veicinātājs. 1831. gadā Mellīns nodibināja godalgas fondu centīgiem bīriņiešiem (1800 dālderu).

Vidrižu pagastā liels nopelns kultūras mantojuma saglabāšanā ir Andrusu ģimenei, kura ir izveidojusi arī savu etnogrāfisko priekšmetu kolekciju, kurā katrs priekšmets stāsta par Vidrižu vēsturi, kādu ģimeni vai cilvēku. 2010. gadā Vidrižu pagasta platība bija 102 km². Iedzīvotāju skaits 2000. gadā bija 1632, bet 2010. gadā – 1596 iedzīvotāji.

Mežabrāļu tikšanās vieta

foto: Indulis Krauze

1. Mežabrāļu pēdējā zināmā tikšanās vieta

Šī ir konkrēti zināmā viena no pēdējām nacionālo partizānu, tautā sauktu par mežabrāļiem, tikšanās vietām Vidrižos. Akmeni ļoti saskatāms iegravēts gada skaitlis "1949", kas sakrīt ar tiem gadiem, kad mežos vēl slēpās mežabrāļi. Šajā vietā viņi tikās, lai uzzinātu jaunākos notikumus, kā arī lai saņemtu pārtiku, ko pienesa daži vietējie iedzīvotāji. Kāda vietējā iedzīvotāja Elza vēl ir dzīva, un viņa ļoti atceras, ka toreiz kā jauna meitene nesusi puīšiem pārtiku. Šis akmens atrodas blakus grantētam autoceļam Vidriži-Skulte, kokiem apaugušā iedobē ceļa labajā pusē. Iedobē izvēlēta ar nodomu, lai vieta būtu blakus piebraucamam ceļam, bet iedobē esošie cilvēki nebūtu redzami.

2. Bišu dore

Bišu dore vecā ozolā atrodas netālu no Bīriņu pils, tā iekalta vienā no alejas kokiem. Aleja ir daļēji iznīkususi, tā ved no pils uz barona piķiera namiņu. Pēc Edvīna Mūrnieka stāstītā, dore iekalta ap 1940. gadu. Netālo Priednieku māju saimnieks Edvīns ļoti atceras, kā skatījies, kad vectēvs dori kalis. Netālu atrodas vēl viena bišu dore, kura iekalta arī ap to pašu laiku. Tā dravniecībai aktīvi izmantota aptuveni 10 gadus.

3. Zviedru krustakmens

Akmens atrodas Zviedru senkapos netālu no Bīriņu pils. Iespējams, ap šo akmeni apbedīts tik cilvēku, cik ir iekaltu krustu akmenī. Akmeni labi saskatāmi astoņi krusti. Apbedījumi veikti un krusti iekalti ap 1700. gadu. Akmeni vietējie jaunieši vai atpūtnieki bieži vien apgāza ar krustiņiem uz leju – īpaši tas notika laikā, kad Bīriņos bija sanatorija.

Zviedru krustakmens

foto: Indulis Krauze

Dores ozols

foto: Agnese Krauze

VILĶENES PAGASTS

Mārite Purmale

Par Vilķeni kā apdzīvotu vietu un pagasta veidošanos senos rakstos maz ziņu. Ir zināms, ka 14. gs. ceļš no Limbažiem uz Salacas grīvu vedis caur Vilķeni un Svētcietu. 17. gs. kā viena no pasta maģistrālēm minēts ceļš no Rīgas uz Igauniju (1643. gadā), un viens no 6 zirgu maiņas punktiem šajā ceļā bijis Ķirbižos. Tagadējā Vilķenes pagasta centra kādreizējais nosaukums bijis Katrīna, šis nosaukums vecāko ļaužu mutēs saglabājies vēl līdz šai dienai. Vilķenes pagasta būtisku iezīmi atklājis pagājušā gadsimta ceļojošais grāmatu tirgotājs Kārlis Students, aprakstot Blomes apkaimi: "Esmu apstaigājis daudzus Latvijas novadus, bet nekur nav gadījies redzēt tik daudz akmeņu kā te. Dažā vietā akmens pie akmens, tā ka, nepieskaroties zemei, var noiet vairākus kilometrus. Akmeņi, domājams, tālā ledus laikmeta atliekas. Dažs saimnieks savus laukus krietni iztīrījis un akmeņus savalnējis grēdās, cits izdurstījis tīrumu ar spīļu arklu un taisās sēt tāpat sēklu zemē. Grūti gan viņam te nāksies izvairīties, lai sēkla nekriūt uz akmens, kā svētos rakstos teikts."

Līdzīgi kā Vidzemes akmeņainā jūrmala, arī pagasta iekšzeme nevar sūdzēties par akmeņu trūkumu. Akmens krāvuma kapukalniņi, akas, sētas, ēkas, tilti, vaļņi un kaudzes ir tie laikmetu liecinieki, kas, neskatoties uz akmeņu izvešanu ceļu būves vajadzībām vismaz 10 gadu garumā, vēl spēj pierādīt cilvēku veikumu cauri gadsimtiem, politiskajiem un ekonomiskajiem notikumiem.

Akmens tilts

foto: Mārite Purmale

1. Blomes muižas akmens krāvuma tilts

Blomes muiža, kas bijusi celta no koka un vēl tagad ļaužu nostātos tiek pieminēta kā "zaļā māja", mūsdienu nav spējusi piedzīvot, tādēļ raksturīgākos vaibstus muižas apkaimē mūsdienās iezīmē pamatīgās plēsto akmeņu celtnes. Ēkas mūrētas ar javu, taču ir bijuši meistari, kas pratuši būvēt tiltus un akas bez saistvielām – kraujot akmeni virs akmens.

Viens no šādiem meistardarbiem ir akmens krāvuma tilts, kas 60 – 70 m garumā un 5 m platumā šķērso Dzirnupīti. Ar akmens krāvumu ceļa platumā piepildīti Dzirnupītes krasti un gultne, bet pati ūdens caurteces vieta izlikta ar

Mežuļu akmens sēta

foto: Mārite Purmale

akmens plātņu pārsedzi. Blomes muižkungiem parkā līdz tiltam bijusi iecienīta pastaigu vieta. Šis akmeņiem veidotais ceļš vēl šodien kalpo, lai nokļūtu uz Vīziņu mājām. 2010. gada vasarā krāvumu nedaudz izskaloja lietavu plūdi.

2. Mežuļu akmens krāvuma sēta

Mežuļu mājas apkaimi norobežo akmens krāvuma sēta 200 m garumā. Dienvidaustrumu un dienvidu pusē akmens valnis paceļas līdz pusmetra augstumam, bet rietumu pusē krauto akmeņu grēda pārtop līdz pat 8 m platā un 2 m augstā joslā.

Domājams, ka mājas senie saimnieki likuši lietā apkaimē esošo akmeņu bagātību – uzbūvējuši dambi, lai pie mājas izveidotu nelielu ezeriņu. Blomietis Viesturs Vizīņš stāsta, ka bērnu dienās puikas skrējuši uz Mežuļiem skatīt viņu jauko sētšvidu, kur ezeriņa vidū bijusi neliela, apmēram kādus 4x5 metrus liela saliņa, uz tās augušas rozes. Ūdens bijis tīrs un dzidrs, jo radies no avota.

1960. gados Mežuļos dzīvoja ilggadīgais Blomes pamatskolas skolotājs Kārlis Niedre. Viņa mazdēls Uģis Niedre atceras, ka vectēvs pierunājis ceļa daļas šoferus, lai neaizved akmeņus samalšanai. No ezeriņa vairs nav miņas, bet zem zaļi nosūņojušās akmeņu grēdas joprojām urdz avotu ūdeņi, kas ietek netāljā Vitrupē.

3. Žīdu ceļš

No neatminamiem laikiem taisnākais ceļš no Vitrupes Zeltiņiem uz jūru tautas mutē saukts par Žīdu ceļu. Kā zināms, žīdi (ebreji) ir samērā jauni ienācēji Latvijā (16. gs. sākums), tomēr jau pēc 1935. gada datiem žīdi bija viena no materiālā ziņā pārtikušākajām tautībām ar savu specifisko lomu saimniecībā, sevišķi tirdzniecībā un rūpniecībā. Viļķenieši atceras, ka sevišķi rosīgi tie darbojušies koku uzpirkšanā un tirdzniecībā. Viens no gateriem darbojies pie Gāršām, no kurienes kokmateriāli vesti uz Pāles staciju. Savukārt Rīgas–Pērnavas ceļš, kas gāja cauri silam, vilināja tos tirgotājus, kas izvēlējās saviem darījumiem izmantot jūras transportu. Ilggadīgais mežsargs Daumants Kalniņš dzirdējis nostāstus, ka “no Sila ceļa 100 m uz jūras pusi pa kreiso roku ir laukums, tur bijis uzcelts žīdu lūgšanu namiņš, maza

Žīdu (Dzeņu) ceļš

foto: Māriete Pūrmale

mēra”. Tīcis speciāli izbūvēts ceļš, lai nokļūtu no jūrmalas līdz lūgšanu vietai, tāpēc arī šis – taisnākais ceļš uz jūrmalu – tautas mutē iedēvēts par Žīdu ceļu. 2010. gadā, renovējot minētā ceļa posmu, AS “Latvijas valsts meži” ceļmalā novietoja zīmi “Dzeņu ceļš”.

IZMANTOTĀ LITERATŪRA

1. Altbergs T. 2008. Vidzemes bānītis : Stukmaņi – Vecgulbene – Alūksne – Valka. Rīga: Latvijas Industriālā mantojuma fonds
2. Amoliņa I. Pa bāniša takām... Šaursliežu dzelzceļa Smiltene–Ainaži posma Valmiera – Kauguri apraksts. Metodisks mācību materiāls – pētījums. Nepublicēts manuskripts.
3. Avotiņš V., Lukss I. 1999. No Burtniekiem līdz jūrai. Rīga: AGB
4. Ābele K. 1999. Netveramā pagātnes gaissma. SIA "Tipogrāfija Rota"
5. Balodis V. D. 1911. Valmiera: vēsturisks apcerējums. Valmiera
6. Biedriņš A., Liepiņš E. 2002. Latvijas industriālā mantojuma celvedis. Rīga
7. Bikše J. Novadpētniecības mācīšanas programma, mācīb līdzeklis un metodika Burtnieku skolā (Diplomdarbs)
8. Bilenšteins A. 2001. Latviešu koka celtnes un iedzives priekšmeti. Rīga: Jumava
9. Brastiņš E. 1930. Latvijas pilskalni. Vidzeme. Rīga
10. Broce J. K. 1992. – 2007. Zīmējumi un apraksti. 1. – 4. sēj. Rīga
11. Campe P. 1956. Bagrābnisstätte und Friedhöfe Lettlands // Baltische Hefte. Groß Biewende, Hefte 3.
12. Dunsdorfs E. 1941. Vidzemes 1638. gada arklu revīzija. Rīga : LVIA
13. Dunsdorfs E. 1974. Der Grosse Schwedische Kataster in Livland 1681–1710. Melbourne
14. Enzeliņš H. 1931. Atskats Trikātas novada senatnē. Rīga: A. Gulbja izdevniecība
15. Enzeliņš H. 1932. Skati Valmieras pilsētas, draudzes un novada pagātnē. Valmiera: kooperatīvā sabiedrība "Zeme"
16. Enciklopēdija. Latvijas pagasti 1. 2001. – 2002. Latvijas pagasti, novadi, pilsētu un novadu lauku teritorijas. Rīga
17. Grāvis H. 2010. Adzele – Gaujiena 111. – 2011. no senatnes līdz mūsdienām. Gaujiena
18. Greizis D. 2001. – 2003. Karš, par kuru klusēja. Sol Vita
19. Eņiņš G. 2002. Dzīvi krusta koki. // Latvijas Daba, Nr. 16.
20. Grāvele M. 2010. Valmieras pagasta liktenstāsti. Valmiera
21. Heins A., Zilgalvis J., Lukšionyte-Tolvaišiene N. 2007. Pīlis un muižas Igaunijā, Latvijā, Lietuvā. Rīga
22. Jansons A. 1977. Vidzemes arklu revīzija (1624. – 1625. g.). I sējums. (Manuskripts Turaidas muzejā)
23. Kalnačs J. 2008. Rubenes draudze un baznīca, 1208–2008. Rubenes evaņģēliski luteriskā draudze
24. Kamols J. 1963. Biškopība. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība
25. Kurtz E. 1924. Verzeichniss alter Kultstätten in Lettland // Mitteilungen aus der livländischen Geschichte. Rīga
26. Kušķis G., Korsaks P. 2008. Ceļā uz Latvijas valstisko neatkarību: brīvības cīņu pieminekļi. Rīga
27. Konversācijas vārdnīca. 1893. Jelgava: J. Dravnieka apgāds
28. Kronvaldu A. Dzimtenes mācība. Rīga: A. Gulbja apgāds
29. Kundziņš P. 1974. Latviņu sēta. Sundbyberg
30. Latviešu Konversācijas vārdnīca. 1927–1940. Rīga: A. Gulbja apgāds
31. Latvijas mežu vēsture līdz 1940. gadam. 1999. Rīga: WWF Pasaules Dabas fonds
32. Latvijas lauku kultūrvēsturiskā ainava (Eiropas kultūras mantojuma dienas). 2000. Rīga
33. Latvijas Republikas arheoloģijas pieminekļi. 1994. Rīga
34. Latvijas zemju robežas 1000 gadus / sast. Andris Caune; LU Latvijas vēstures institūts, Latvijas vēstures institūta apgāds. Rīga
35. Lismanis J. 1999. 1915–1920: kauju un kritušo karavīru piemīņai: Pirmā pasaules kara un Latvijas Atbrīvošanas cīņu piemīņas vietas. Rīga
36. Melluma A. 2002. Ainava kā attīstības resurss: Kurzemes reģiona piemērs. Ģeogrāfiski Raksti. X: 5–15.
37. Mārtiņsons U. 2009. Burtnieku pagasta ēkas un mājvietas 19. – 21. gs. Burtnieku pagasta padome. Burtnieki
38. Nikodemus O. 2001. Ainavu plānošana, apsaimniekošana un aizsardzība lauku pašvaldībās. Metodisks materiāls. Rīga: VARAM
39. Ozoliņš O. 1992. Atrnācēji no saullēkta puses. Rīga
40. Ozols E. 1976. Mālpupes pagasts : laiki un cilvēku likteņi. Vaidava
41. Okupācijas režīmi Latvijā 1940. – 1956. gadā. Latvijas Vēsturisko komisijas rakstu 7. sējums. 2002. Rīga
42. Padomju Latvijas enciklopēdija. 1981. – 1987. Rīga: Galvenā Enciklopēdiju redakcija
43. Polis J. 2007. Tuvā pagātne. Alūksne: Selja
44. Polis J. 2010. Adolfa Liepaskalna mūža soļi. Alūksne: Selja
45. Priedītis N. 1999. Latvijas mežs; daba un daudzveidība. Rīga: WWF – Pasaules dabas fonds
46. Puriņš R. 1987. Senās vārdzīrnavas: pa vārdzīrnavu vēstures lappusēm. Rīga
47. Ramans G. 1935. Latvijas teritorijas ģeogrāfiskie reģioni. Ģeogrāfiski Raksti. V: 178 – 240. Rīga
48. Renemanis V. M. 2006. Ainažu pilsētai – 80. Rīga
49. Rusmanis S. 2006. Neiepatizāta Latvija. SIA "Apgāds Mantojums"
50. Selga-Kalde V. 1998. Skultes teiksmas un dzejoļi. "Vīnetūts"
51. Sloka A. 1998. Kur Salaca likločus met. Valmiera: SIA "Lapa"
52. Skujenieks M. 1927. Latvija: zeme un iedzīvotāji. Rīga: A. Gulbja izdevniecība
53. Spirka L. 2007. Liepnas pagasta skolas (1879. – 2000.). Alūksne: Selja
54. Strods H., sast. 1999. Latvijas mežu vēsture. Rīga
55. Students K. 1952. Ēnu spoguļi: Ceļojuma piezīmes. ASV
56. Švābe A. 1958. Latvijas vēsture, 1800.-1914. Rīga: Daugava
57. Švābe A. 1933. Die älteste schwedische Landrevision Livlands. (1601). Latvijas Universitātes raksti. Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes sērija II sējums, Nr. 3. Rīga
58. Teivens A. 1985. Latvijas dzirnavas. Rīga: Daugava
59. Teivens A. 1995. Latvijas lauku krogi un ceļi. Rīga
60. Trikātas novada teikas un nostāsti / Sakārt. I. Boškina. 2003. Trikāta
61. Urtāns J. 1991. Arheoloģijas pieminekļi Valmieras rajonā. Rīga
62. Urtāns J. 2007. Daugavas kultūrvēsturiskie akmeņi. Rīga
63. Urtāns J. 1990. Pēdākmeņi, robežākmeņi, muldakmeņi. Rīga
64. Urtāns J. 1991. Ziemeļvidzemes pilskalni. Rīga
65. Valmieras novada teikas. 1999. Valmiera
66. Vistucis J. 1994. Rauna citkārt un tagad. Rīga: Jāņa sēta
67. Zariņa G. 1998. Bioloģiskās daudzveidības aizsardzības un sociāli-ekonomisko vajadzību saskaņošanas Sedas kompleksā. (Maģistra darbs. LU)
68. Ziedonis I., Ziedonis R. 2006. Mežu zemē Latvijā. Rīga: Lauku Avīze
69. Zieme G. 1999. Rūjienas novads. Rūjiena, 1999
70. Ziemeļvidzemes biosfēras rezervāta dabas parka "Salacas ieleja" posma Rozēni – Mērnīki DABAS AIZSARDZĪBAS PLĀNS. 2004. Rīga
71. Žukova Z. 2001. Latvijas zili zaļā rota. Rīga: Jumava

MUZEJU, INFORMĀCIJAS CENTRU, ARHĪVU UN BIBLIOTĒKU MATERIĀLI

1. Alūksnes muzeja zinātniskās ekspedīcijas materiāli. 1986.
2. Alūksnes novadpētniecības muzeja arhīva materiāli.
3. Čakstes D. Personīgā arhīva materiāli – Bērziņas Austras 1974. g. rakstītās atmiņas, Katvaru 6 klašu pamatskolas pārziņa Paula Dedža 1937. g. rakstītās piezīmes, Ausmas Spandegas 2000. gadā rakstītās atmiņas un Aspazijas atmiņas "Drieliņu laikmets".
4. Birzuļu pamatskolas muzeja materiāli.
5. Galeviusa K. novadpētniecības materiāli.
6. Jaunlaicenes muižas muzeja materiāli.
7. Latviešu Folkloras krātuves materiāli.
8. LNVM Arheoloģijas nodaļa. Pieminekļu valdes arhīvs.
9. Kalniņš A. Atmiņu stāstījums par Ādamu Ori. 1970. gada lasījums. Valmieras novadpētniecības muzeja arhīvs.
10. Mūrmuižas bibliotēkas-informācijas centra novadpētniecības materiāli.
11. Nemme J. (dz. 1916.g.). Atmiņas par Krogzemnieku dzimavām, pierakstītas 18. 05. 1986. Alojā.
12. Pāles novadpētniecības muzeja materiāli.
13. Strenču tūrisma informācijas centra materiāli.
14. Strenču psihoneiroģiskās slimnīcas muzeja materiāli.
15. Šmits J. Nepublicēti pieraksti "Pagātne – nākotnei". 2008.
16. Valkas pagasta Lugažu bibliotēkas materiāli.
17. Vēsturiskas ziņas par skolām Valkas apriņķa Jērcēnu pagastā. Jērcēnu pagasta 6 kl. pamatskolas pārziņa Jāņa Jendes savākto un uzrakstīto ziņu kserokopija (LVVA 6637. fonds)
18. Valkas novadpētniecības muzeja materiāli.
19. Valmieras novadpētniecības muzeja arhīva materiāli.
20. VKPAI Pieminekļu dokumentācijas centrs. Arheoloģijas arhīvs.
21. Zvārtavas pagasta bibliotēkas novadpētniecības materiāli.

CITI INFORMĀCIJAS AVOTI

1. Alsviķu pagasta teritorijas plānojums, apstiprināts 2003. gadā.
2. Dabas liegums "Sedas purvs" Dabas aizsardzības plāns 2007.-2017. gadam. Izstrādātājs: SIA "Estonian, Latvian&Lithuanian Environment.
3. Ilzenes pagasta padomes publiskais pārskats 2005.- 2008. Ilzenes pagasta vietvārdu karte.
4. Ilzenes pagasta padomes publiskais pārskats, 2005.-2009.
5. Strenču mežrūpniecības saimniecības Mežsaimniecības organizācijas un attīstības projekts 1967.-1976. gadam.
6. Pāles pagasta Teritoriālais plānojums 2006.-2018. gadam.
7. Valsts mežzinātnes institūta "Silava" Mežkopības meža ekoloģijas un meža resursu virziena projekta pētījums. 2008.
8. Wooded meadows (Laelatu, Kalli-Nedrema, Māepea, Allika, Tagamoisa, Loode, Koiva, Halliste, submitted by Estonian Seminars Community Conservation Association, Date of Submission 06/01/2004. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) World Heritage tentative list. <http://whc.unesco.org/en/tentativelists/1854>

INTERNETA RESURSI

www.dzirkstele.lv
<http://travelnet.lv>
www.castles.lv
<http://lv.wikipedia.org/>
www.aluksne.lv
www.viresi.lv
www.banitis.lv
www.gulbenesbiblioteka.lv
www.railwaymuseum.lv
www.strencunovads.lv
www.ziemellatvija.lv
www.vietas.lv
www.ornitofaunistika.com/txt/loudons/loudons130.htm
www.eliesma.lv
www.korpuss.lv/klasika/Senie/Zeiferts/9.%202.dala/3cina/2.neikens.htm
www.vidzeme.com
<http://valmiera.zurbu.net/t:1057/topic>
www.mazsalaca.lv

<http://kulturasforums.lv>
www.letonika.lv
www.miegupe.lv
www.lsf.lv/files/pics/Kulturu_saskarsmes_punkti_Vidzeme_LAT.pdf;
http://my.tele2.ee/rein_sepp/
www.arhivi.lv/sitedata/LVVA/dokumenti/Publikacijas/LatvijasBrivibasCinas.pdf;
www.historia.lv/alfabets/B/br/brivibas_cinas/dok/1919.03.12.htm;
www.sargs.lv/arhivs/2009/aprilis/new_nbs.html
www.rujiena.lv
www.valmiera24.lv
<http://picasaweb.google.com/daiga.matisone/OlimpiesuParks#>
www.lvm.lv/lat/presei/arhivs/2009/?doc=10782
www.mazsalaca.lv/mtic/index.php?id=42
www.mazsalaca.lv/public/novads/skankalnes_pagasts
www.mantojums.lv

Ziemeļvidzemes ainavas noklusētie stāsti Ziemeļvidzemes ainava
Ziemeļvidzemes ainavas noklusētie stāsti Ziemeļvidzemes ainava
Ziemeļvidzemes ainavas noklusētie stāsti Ziemeļvidzemes ainava

Ziemeļvidzemes ainavas